Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek
Gazdaság-Régió-Társadalom

Strategic Issues of Northern Hungary
Economy-Region-Society

térgazdaságtani és az üzleti kutatások lektorált tudományos folyóirata.

Megjelenik félévenként a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara támogatásával.

A folyóiratban megjelenő tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztály, Regionális Tudományok Bizottsága: C

XV. évfolyam 3. szám

www.strategiaifuzetek.hu

Kiadó:
Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Felelős kiadó:
Veresné Dr. Somosi Mariann

Szerkesztőség:
Miskolci Egyetem
Gazdaságtudományi Kar
E-mail: strategiaifuzetek@uni-miskolc.hu

Főszerkesztő:
Dr. Kocziszky György

Szerkesztő bizottság tagjai:
Dr. Balaton Károly
Dr. Benedek József
Dr. Elekes Tibor
Dr. Nagy Zoltán
Dr. Pulay Gyula
Dr. Michael Schenk
Dr. Sikos T. Tamás
Dr. Tóth Géza
Dr. Varga Norbert
Veresné Dr. Somosi Mariann

Szerkesztőségi titkár:
Dr. Lipták Katalin (liptak.katalin@uni-miskolc.hu)

Technikai szerkesztő:
Serdült Balázsné (reginfo@uni-miskolc.hu)

Nyomdai munkák
MAXIMA CS-A Nyomdai és Kereskedelmi Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594 (Nyomtatott)
ISSN 2560-2926 (Online)

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK

Kulcsár László *4*
Vidékfejlesztés és a helyi társadalom

Kovács Katalin – Koós Bálint *13*
A település-állomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990-2016

Kovács Dezső *31*
A LEADER program 2010-2018 közötti időszakának néhány jellemzője Magyarországon

Lipták Katalin – Horváth Klaudia *55*
Társadalmi innovációk szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a vidékfejlesztésben

Nemes Gusztáv *69*
Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben

Domokos Tamás *79*
Új szegregáció felé? Fejlesztéspolitikai irányokról a kihívásokkal küzdő térségekben

Biró A. Zoltán *88*
Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben

MŰHELY

Pilhál Zsolt *98*
Ellentétes és párhuzamos érdekek - Az elmúlt évtized pénzügyi válságának kihívásai az eurózóna és a magyar bankrendszerére

H.Kovács Judit *113*
Egyházi fenntartású szociális intézmények munkatársai körében végzett kompetenciavizsgálat néhány tanulsága

Kiváló Ifjú Regionalista Díj *126*

ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓK/ SUMMARIES *127*

Szerkesztői előszó

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek jelen száma a vidékfejlesztéssel foglalkozik. A felkért szerzők mindegyikének korábbi publikációi markáns véleményt tartalmaznak a vidékfejlesztés, a vidéki folyamatok alakulásáról. A vidékfejlesztéssel kapcsolatos állásfoglalásuk alapvetően térségi, regionális szemléletű és a vidékfejlesztés kérdéseihez a társadalomtudományok, a szociológia, a kulturális antropológia oldaláról közelítenek. Ennek nem egyszerűen a vidéki térségek tudományos kutatásával kapcsolatos elkötelezettségük az oka, hanem az a kritikai szemlélet, amely a gyakorlati problémák, az elméleti kategóriák és a vidéki folyamatokat érintő szakpolitika felfogásokat együttesen vizsgálja. A szerzők szoros kapcsolatban állnak a vidéki térségek szereplőivel és termékenyen használják a nemzetközi szakirodalom teljesítményeit, amelyekhez maguk is hozzájárulnak.

A tematikus szám feladata az, hogy a tanulmányok alapján felvillantsa az elmélet és a gyakorlat érintkezéseit a mai vidéki Magyarországot jellemző társadalmi-gazdasági folyamatokban, tendenciákban.

A vidékfejlesztés fogalmának alapvető vonása az, hogy egy beavatkozást jelöl, amely a fejleszteni kívánt területre irányul. Ebből következik az is, hogy egyáltalán nem mindegy ki vezényli ezt a beavatkozást és az mire irányul. A vitatott kérdések tehát egyrészt bizonyos fogalmakkal függenek össze, mint például a vidék fogalma, a fejlődés fogalma, másrészt pedig a szóba jöhető szereplőkkel kapcsolatosak. Azt kell tehát elsősorban tisztázni, hogy ki avatkozik be fejlesztési céllal, milyen értékek alapján és hogyan? Ez utóbbi kérdés szorosan összefügg azzal is, hogy ki diszponál a rendelkezésre álló források felett, hiszen nem ritkán ez szabja meg a felhasználás feltételeit.

Léteznek persze korlátozó tényezők is, mint például természeti, társadalmi, gazdasági, ökológiai tényezők, de intézményi tényezők is, mint például az Európai Unió, vagy más szervezetek. Az iránymutató szervezetek által megjelölt utak nem jelentenek minden esetben teljes determinációt. Annyi játéktér mégis marad, ami lehetővé teszi a küzdelem folytatását több menetben a forrásokat ellenőrizni kívánók között központi és helyi szinten egyaránt. Természetesen nemcsak a vidék tisztázatlan fogalma engedett teret a különböző érdekorientációknak, hanem a vidékfejlesztés sokszor különböző felfogása is.

Miskolc, 2018. november

Prof. Dr. Kulcsár László

TANULMÁNYOK

Kulcsár László

Vidékfejlesztés és a helyi társadalom

A tanulmány célja az, hogy hangsúlyosan érveljen a vidékfejlesztés térségi megközelítése mellett, s rámutasson a szektorközpontú felfogás problémáira. A vidékfejlesztésnek nézetünk szerint a térség erőforrás-rendszerét és regionális helyzetét, társadalmi, kulturális adottságait kell központi tényezőnek tekinteni. A szerkesztő olyan tanulmányoknak kívánt helyet adni, olyan kutatókat kért fel, akik nemcsak egyszerűen szakértő ismerői és elemzői a vidéki térségek helyzetének, hanem a vidékfejlesztés tudományos megközelítése során a helyi gazdaság és társadalom, a helyi közösségek szerepét kitüntető fontosságúnak tartják.

Kulcsszavak: vidékfejlesztés, kistérségek, helyi társadalom, helyi közösségek
Jel kód: N94 O15 P25 Q18 R11 R23 R58

Bevezetés

Bőhm Antal több mint harminc éve vetette fel a kérdést: „létezik-e egyáltalán helyi társadalom?" Erre a kérdésre természetesen igennel válaszolt, s hozzátette, hogy a „kiegyenlítődési tendenciák és értékváltozások ellenére" létezik és nagyon fontos szerepet játszik, s szerepe egyre erősödik (Bőhm 1984). Az általa vezetett „helyi társadalom" kutatócsoport munkássága sajnos nem tudott kiteljesedni, de írásaik hatása nyomon követhető. A lokalitás jelentőségét hangsúlyozó, a vidékfejlesztést regionális megközelítésben tárgyaló írások nem tudták igazán átlépni a fejlesztő politikusok "ingerküszöbét." A lokális, a térség-központú fejlesztés hívei számára sokáig az volt a központi kérdés, hogy milyen elméleti keretbe foglalják a helyi fejlesztés kérdéseit (Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney 2011). A választ megtalálták abban a modellben, amely történetileg elemezte az adott térség erőforrás-rendszerét és kulturális sajátosságait, valamint a változások iránti érzékenységét, a megújuló képességet, az innovativitást (Kocziszky, Veresné Somosi, Balaton 2017, Szörényiné Kukorelli 2015). A centrális kérdés ezek után már az volt, hogy a központi politika és annak helyi szereplői vajon osztják-e ezt a nézetet, vagy sajátos érdekkötődéseik következtében más megközelítést érvényesítenek.

A vidékfejlesztés felülről és alulról, esetleg oldalról?

Az érintett fogalmak kuszaságával jelen tanulmányban nem kívánunk különösebben foglalkozni. Hazai és külföldi szerzők által a témában megjelent írások száma ismerten igen nagy, a klasszikusnak mondhatóktól a friss elméleti megközelítésekig (Kulcsár 2017). Léteznek azonban lényegében értelmetlen megfogalmazások is, amelyek nemcsak szakmai munkákban, de hivatalos dokumentumokban is helyet kaptak. Ezek közül talál a legszebb példa a „mezőgazdasági vidékfejlesztés" fogalma, amely megpróbálta, nem is sikertelenül, egy szektorhoz, a mezőgazdasághoz kötni a vidékfejlesztés területét és tegyük hozzá, forrásait[1]. Az Európai Unió e téren csigalassúsággal változó szabályozása nagy segítséget nyújtott és nyújt az ilyen törekvésekhez.

[1] Ez a törekvés régóta megfigyelhető nemcsak a forrásközpontokban, hanem egyes egyetemeken és a nekik tetsző publikációkban is. Mindez annak ellenére történik, hogy Erdei már a két világháború között rámutatott a nézet tarthatatlanságára, majd mások újra és újra megfogalmazták az ilyen differenciáltalan szemléletből eredő problémákat. Az Európai Unióhoz való csatlakozás tájékán sokan vélték úgy, hogy remény van a jelentősebb változásra, de ez nem következett be.

Nem szabad azonban összekeverni egy forrásközpont bürokratikus szabályozását a tudományos elemzésekkel. Elvileg az utóbbiaknak jelentős befolyást kellene gyakorolni a vidékfejlesztési forrásokkal kapcsolatos szabályozásra, azonban mint ahogyan Bonfiglio, Camaioni, Coderoni, Esposti, Pagliacci és Sotte (2017) megállapítja, jelentős egyensúlytalanság van a központosított fejlesztési döntések, az Uniós támogatások és a helyi szükségletek, kapacitások között a tudományos eredmények orientációja ellenére. Más, vezető a vidékkel összefüggő, a vidékfejlesztéssel kapcsolatos publikációkról ismert szerzők, mint pl. JanDouwe van der Ploeg (2008), Bryden (2003) stb. sem gyakoroltak jelentős hatást ezen a téren az EU felfogására.

A szektorközpontú vidékfejlesztési megközelítés olyan „egyenruhát" próbál ráhúzni a hazai vidéki kistérségekre, amely a legtöbbük számára nagyon szűk. Hasonló ez a helyzet ahhoz, amely ellen Bryden tiltakozott az Unió keleti bővítése előtti évben. Bryden (2003) tréfásan hivatkozott DeGaulle nyomán arra, hogy hagyni kell „virágozni az ezer sajtot", vagyis központi jelentőségűnek tekintette a vidéki térségek eltérő adottságait, helyzetét, amelyhez véleménye szerint az EU (vidékfejlesztési) politikájának igazodni kell. Újabb hazai kutatások alapján hasonló következtetésre jutott Finta István is (Finta 2015) amikor az ágazatcentrikus vidékfejlesztés problémáit elemezte.

Az Európára „egyenruhát" ráhúzó törekvéseket egyébként már korábban is bírálták jóval az EU megalakulása előtt[2]. Az ilyen bírálat a magyar vidékfejlesztési politikai törekvésekkel szemben megállja a helyét ma is. Az agrárközpontúság erőltetése a vidékfejlesztésről vallott gondolkodásban, mint a következőkben az 1. ábra láttatja, tökéletesen hibás törekvés. Kovács Katalin által szerkesztett kötet (Kovács K. 2016) egyik tanulmánya szemléletesen mutatja ennek a megközelítésnek tarthatatlanságát (1. ábra).

A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a járások három-negyedében a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya legfeljebb tíz százalék. Nem tagadjuk, hogy ennek a szektornak jövedelemkiegészítő szerepe sok ember számára fontos (perifériás térségek lakossága, idős emberek, szociálisan részorultak), de nagyságrendileg nagyobb azok száma, akik a vidékinek minősíthető térségekben vidékük fejlődését nem az agrárszektor erősítésében látják. A mezőgazdaságból élők arányának radikális csökkenése és a többi jövedelemforrás radikális növekedése 1990 és 2001 között következett be. Utána az átalakulás folyamata mérséklődött, de iránya változatlan maradt.

[2] A sokszínűség, a sokféleség értékét Ortega y Gasset kifejezetten az európai civilizáció lényegi vonásának tekintette. Megfontolandó az ezzel kapcsolatos intelme is: „Nem eltüntetni, hanem egyesíteni kell a nemzeteket, s úgy, hogy megmaradjon a Nyugat *(értsd Európa- a szerző)* gazdag domborzata" Mondta ezt az 1920-as évek végén. (Ortega y Gasset 1929).

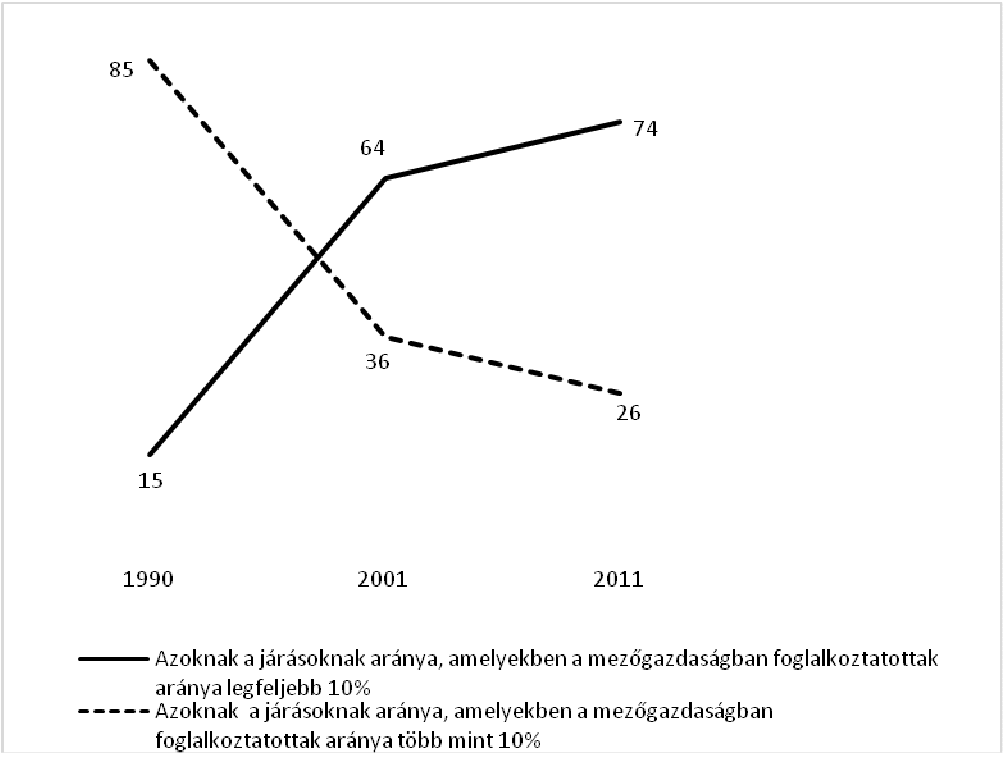

1.ábra: A mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának alakulása a járásokban
Forrás: Kovács Katalin (2016) alapján

Ha a vidékfejlesztési politikára és a szabályozásra nem is gyakorolt komoly hatást az elmúlt évtizedek regionális szemléletű hazai és nemzetközi tudományos szakma teljesítménye, de magával a tudományos gondolkodással összefüggésben mégis sokat változott a vidékfejlesztésről kialakult felfogás. Erőteljesebben mutatkoztak meg azok a nézetek, amelyek nem szektorkötötten, hanem térség központúan határozták meg a vidékfejlesztés feladatait. Ebben a változásban nagy szerepet játszott a regionális szemlélet, a regionális elemzések szinte „robbanásszerűen" a rendszerváltozás után újra növekvő száma és tudományos teljesítménye (Czirfusz 2012, Csatári 2004, Enyedi 1996, Nemes Nagy (1999, 2017), Nemes Nagy – Németh (2003), Pálné Kovács Ilona (2016), Sikos T. – Tiner (2016), Beluszky (2001), Lengyel – Rechnitzer (2004), G. Fekete 2002, 2005, 2016). Szinte fel sem lehet sorolni azokat a publikációkat, amelyek a regionális és társadalmi-gazdasági, valamint kulturális egyenlőtlenségekre, azok messzire visszanyúló történeti sajátosságaira és makacs tartósságukra hívták fel a figyelmet (Nemes Nagy 2017, Kovács K. 2016, Kulcsár 2017). Ezek a megállapítások a vidékfejlesztés számára kulcsfontosságúak. Az elmúlt években számos tanulmány született, amelyek mindegyike kissé más szempontokat alkalmazva, de lényegében ugyanarra az eredményre jutott: körül rajzolták az országban azokat a területeket, amelyek bizonyos indikátorok alkalmazásával azonosították a fejlettebb, jobban ellátott régiókat, járásokat, településeket, valamint a hátrányosabb helyzetben lévőket (Pénzes 2014, Obádovics – Kulcsár 2003, Kovács – Farkas – Perger 2015). A vidékfejlesztés és a regionális gazdaságtan, a területi statisztika tudományának kapcsolata több szinten értelmezhető. A regionális egyenlőtlenségeket feltáró és figyelemmel kísérő tanulmányok, könyvek alapos képet nyújtanak a gazdasági, társadalmi egyenlőtlenségekről, s ilyen értelemben hasznos kiindulópontot, hozzájárulást jelentenek a regionális politika és a vidékkel foglalkozó társadalom- és gazdaságtudomány számára. Ezek a tanulmányok „megágyazhatnak" a vidékfejlesztés számára, de nem jelentik magát a vidékfejlesztést. Halfacree (1993) gondolatával élve

egyfajta leolvasását jelentik a térségekre vonatkozó helyzetnek, de mint ahogyan a hasonló fogyasztást jelző villany, vagy gázszámla mögött is eltérő életvitelek, mentalitások, családnagyságok, társadalmi strukturális kérdések, fogyasztói magatartások stb. húzódnak meg, amelyet a számla már nem képes jelezni, úgy ezek a statisztikai, regionális elemzések sem adnak elegendő információt a vidékfejlesztés ember és közösségközpontú koncepciója számára. Ez nem jelenti azt, hogy haszontalanok lennének, csak azt jelenti, hogy segíthetik a vidékfejlesztéssel kapcsolatos munkát, de nem azonosak vele.

Feltűnő és elgondolkodtató azonban mindazok számára, akik regionális kérdésekkel foglalkoznak, hogy az alapvető egyenlőtlenségek regionális pozíciói évtizedek óta nem változtak, sőt az egyenlőtlenségek erősödtek (Nemes Nagy 2017, Uzzoli – Szilágyi 2013). Többek között ez a körülmény hívta fel a figyelmet az utóbbi években arra, hogy a területi egyenlőtlenségeknek a demográfiai, gazdasági és a társadalmi erőforrások területén megmutatkozó anomáliáit nem lehet egyszerűen és rövid távon a központi állami forrásközpontokból vezényelve megoldani.

A vidékfejlesztés tehát nem szektorközpontú, hanem regionális, térségi megközelítésű. Ráirányítja a figyelmet a vidéki térségek helyi társadalmainak jellemzőire és a helyi közösségek szerepére. Egy ilyen felfogásban az autonóm viselkedéseknek és a közösségi viszonyoknak van kitüntetett szerepe. A vidékfejlesztési politikának, s azt érvényre juttató szabályozásnak ezt az orientációt kell támogatni. Ebben a megközelítésben alapvetően két dimenzióban vizsgálhatjuk a vidékfejlesztés irányába ható lépéseket.

Az egyik dimenzió a helyi társadalom erőforrásaival függ össze, azok mobilizálását jelenti. Sok esetben a létező erőforrásokat a külső szemlélő érzékeli, a helyi társadalom nem. A helyi lakosság gyakran csak a vágyaikban lévő erőforrások hiányát érzékeli. A létező erőforrásoknak számos kombinációja létezhet (Kulcsár 2017): földrajzi, természeti, ökológiai, gazdasági, demográfiai, kulturális, történeti stb., amelyek mobilizálása alapvetően a helyi, a térségi társadalomtól függ. Már a 1990-évek első felében Halfacree (1993, 1995) észrevette ezt a sajátosságát egy adott térség, település külső és belső társadalmi értékelésében. A „tér társadalmi reprezentációja", ahogyan ő nevezte eltérő lehet a külső társadalom és a helyi társadalom nézőpontjából, amelynek jelentős szerepe van a vidékfejlesztésben. A vidéki, vagy falusi turizmus sok esetben erre az eltérő megítélésre épül (Salvatore, Chiodo, Fantini 2018). Az azonban bizonyos, hogy a vidékfejlesztési politikának ösztönözni kell az erőforrások aktivizálását, másképpen szólva azok tőkefajtákká való konverzióját (Flora és Flora 2008). Olyan szabályozást kell kialakítani, amely jutalmazza a vidéki helyi társadalmak ilyen irányú törekvéseit.

A másik dimenzió hasonlóképpen fontos eleme és egyben mozgatója is a vidékfejlesztésnek. Ez pedig a helyi társadalom szereplőinek aktivizálódása, „helyzetbe hozása". Magyar megfogalmazásban itt főként az együttműködésre irányuló közösségfejlesztésről van szó, amely kedvező társadalmi és politikai „klímában" sokszor külső segítséggel találja meg helyét és végzi el feladatait (Vercseg 2018, Kulcsár 2017). A külföldi szakirodalomban a „place-based" kifejezés terjedt el az elmúlt évtizedben, amely, mint ahogyan a neve is jelenti, nem egyszerűen térséget, vagy települést jelent, hanem azon belül kisebb kulturális, vagy más jellegű érdekközösségeket. A tér (space) és hely (place) kategóriájának szembeállítása (global – local) Giddens (1990) angol szociológustól származik, aki a globalizáció szociológiai elemzésével kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a globalizációs folyamatok erősödésével felerősödött a korábban már „eltemetett", a premodern társadalmakhoz kötött lokalitás jelentősége is. A „place-based" teória (Sørensen 2018, Salvatore, Chiodo, Fantini 2018, Lehtonen, Wuori, Muilu 2015, Shannon, Mitchell 2012) jelenlegi felfogása azt is jelzi, hogy bár vannak olyan szempontok, érdekek, amelyek közösek, egyaránt fontosak a térség, település egész lakosságának, de más szempontok viszont csak kisebb közösségeknek „azok". Az egyik szerző úgy határozza meg ezt a különbséget, hogy míg a „tér" (space) a térség fizikai tulajdonságokkal, földrajzi szempontokkal jellemezhető, amelyek nagyon sok esetben államigazgatási jelleggel is bírnak, a „helyi" (place-based) fogalom inkább társadalmi jellemzők által körül határolt, mint például egy faluban

az „őslakosok” utcája, vagy a „újonnan beköltözők” lakóterülete, a „cigánysor”, a „gazdagok” által lakott rész stb. A place-based közösség könnyen lehet, hogy másképp látja a települése problémáit, fejlesztésének kérdéseit, más prioritásokkal rendelkezik, s ezek az eltérések feszültségekhez, konfliktusokhoz vezethetnek. Mindamellett a place-based teória képviselői arra is felhívják a figyelmet, hogy a közös érdekek, értékek elkülöníthetik a közösséget a többi csoporttól, de egyben identitást erősítő szereppel is rendelkeznek. Hasonló példát hozhatunk a múltból is. A „tradicionális” faluképpel rendelkezőknél például megvolt az „alvég” és a „felvég” értelmezése és ehhez az értelmezéshez kapcsolódó szokások követése, amely sok esetben komoly konfliktusokhoz vezetett, valamint csökkentette a kooperáció lehetőségét.

Visszatérve tehát kiindulópontunkhoz, azt mondhatjuk, hogy az általunk képviselt vidékfejlesztési koncepció, amelyet erősen inspirált többek között G. Fekete Éva munkássága is, három tudásbázisra épül, amelyet az 1. ábra szemléltet. A regionális egyenlőtlenségek dinamikájával foglalkozó szakirodalom talán a legismertebb. A folyóirat jelenlegi számában leginkább Kovács - Koós tanulmány képviseli ezt a megközelítést. Több a nemzetközi szakmai közösség által is elismert folyóirat, tudományos társaság létezik Magyarországon ezen a tématerületen. A másik két tudásbázist képviselő szakmai fórumok teljesítménye a vidékfejlesztést illetően halványabb. Legalábbis abban a tekintetben, hogy a vidékfejlesztés koncepciója szorosabban kötődik az agráriumhoz. Ez nem lenne baj, ha csak azokban a térségekben érvényesülne, ahol ez a szektor, ha nem is meghatározó, de jelentős mértékben befolyásoló tényező.

Mindnyájan helyi társadalmakban élünk, akár akarjuk, akár nem, írta Brown és Swanson az 2003- ban megjelent könyvük összefoglalójában. Ezt a mondásukat Kovács Dezső is idézi e számban közölt tanulmányában ezzel is jelezve, hogy a helyi társadalom, a helyi szereplők központi tényezői a vidékfejlesztésnek, amelyeket nem lehet megkerülni. A helyi társadalom aktivitása és a közjó iránti fogékonysága jelenti azt az erőt, ami a helyi fejlesztést adott esetben kontrollálni, vagy éppen segíteni tudja. Ennek az erőnek léte és érvényesülése a fejlesztést segítő intézmények működésétől függ. Ebben a tekintetben más sok problémával találkozunk. A folyóirat e számában közölt tanulmányok mindegyike említi ezeket a nehézségeket, bár különböző erősséggel.

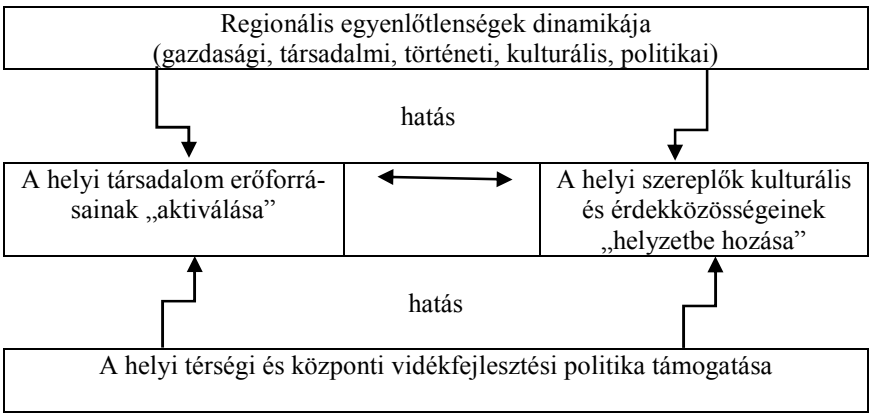

2.ábra: A vidékfejlesztés modellje
Forrás: saját szerkesztés

Még két összefüggő tényező kell említenünk az általunk jelzett vidékfejlesztési modell kapcsán. Az egyik az, hogy vajon a helyi társadalom minden tagja „egyformán vehet a bőség kosarából”, vagy a „szellem napvilága ragyog minden ház ablakán”? Azt kell mondanunk, hogy nem. Nem lesz a részvétel, az aktivitás teljes és egyes társadalmi csoportok többet vehetnek ki a bőség kosarából, mint mások. A szellem napvilága jó lenne, ha minden ház ablakán világítana, de éppen azok a társadalmi csoportok rendelkeznek korlátozott érdekérvényesítési lehetőségekkel, ame-

lyek ablakán a szellem napvilága éppen, hogy pislákol. Tévesek tehát azok a jószándékú, de hibás elképzelések, amelyek egy-egy ad hoc reprezentatív akciótól hosszabbtávú eredményt várnak A vidéki térségek erőforrásainak egymást segítő aktivizálódása hozhat csak eredményt, de az is csak hosszabb távon. Ezt kellene neveznünk „integrált vidékfejlesztésnek." A helyi társadalom, a térség erőforrásainak aktivizálása és a helyi szereplők érdekközösségeinek előtérbe kerülése tehát nem fogja a térségen belüli egyenlőtlenségeket rövid, vagy akár középtávon megszüntetni, annál is inkább, mert a helyi társadalom összetétele is lényegesen változhat több tényező mentén, hanem az aktivitást terelheti a „közjó" irányába. Ez így is sokkal több, mint a jelenlegi gyakorlat.

A szerzőkről és tanulmányukról

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek jelen számában közölt tanulmányokkal többek között az volt a célunk, hogy rávilágítsunk a vidékfejlesztési politika egy, a jelenlegitől eltérő értelmezésére, megmutatva annak hasznosságát a vidéki térségek jövője szempontjából. A másik célunk az volt, hogy hidat építsünk a tudományos kutatók szemlélete, eredményei és a vidékfejlesztés politikai szereplői között. A vidékfejlesztési politika a jelenlegi gyakorlatát folytatva nem lesz adekvát a magyar vidéki térségek számára, legyenek azok hátrányos helyzetűek, elmaradottak, vagy éppen az átlagnál jobban teljesítők. A vidékfejlesztési politika kidolgozóinak és képviselőinek nem szabad figyelmen kívül hagyni sem a demográfiai folyamatokat, a népesség jellemző dinamikáját, sem pedig a térségek regionális pozícióinak alakulását, sem pedig a helyi társadalom a helyi közösségek aktivitásában rejlő potenciákat.

A térségi rajzolatok

Kovács Katalin és Koós Bálint a regionális egyenlőtlenségek sajátosságait elemzi, mégpedig a jóléti pozíciók szempontjából. Kitér az elmúlt években az egyes vidéki térségek gazdasági-társadalmi pozícióinak változásaira. A tanulmány információi jól képviselik azt a bonyolult egyenlőtlenségekkel terhelt helyzetet, amelynek figyelembevétele megfelelő alapot nyújtana a vidéki térségek, s ezen belül a kistelepülések adottságaihoz, igényeihez jobban igazodó vidékfejlesztés politika kidolgozásához.

Innováció a vidéki gazdaságban és társadalomban

Az innováció kérdéskörével több tanulmány is foglalkozik. Érthető és indokolt ez, mivel a vidéki térségek helyzetének alakulása attól is függ, hogy milyen mértékben tudnak megújulni, alkalmazkodni a változó körülményekhez. Bíró A. Zoltán tanulmánya az agrárinnovációk székelyföldi tapasztalatait összegzi, s egyfelől rávilágít arra, hogy az innovatív vállalkozások milyen erőteljesen kötődnek az adott település, térség társadalmának, kulturális sajátosságaihoz. Kérdés ebben az esetben az, hogy az innovatív vállalkozások társadalmi beágyazottsága milyen mértékben segíti, vagy esetleg gátolja a sikeres működést és ezen keresztül milyen mértékben járul hozzá a térség előtt álló kihívásokra adott válaszok gyakorlatban történő alkalmazásához.

Lipták Katalin és Horváth Klaudia a foglalkoztatás területéről hoznak olyan példát, amely innovatív módon segíti a fogyatékkal rendelkező emberek foglalkoztatását. A tanulmány célcsoportja természetesen nem koncentrálódik egy kistérségre, vagy vidéki településre. A társadalmi innováció ebben az esetben a foglalkoztatással összefüggő új szemlélettel, megoldásokkal, módszerekkel kapcsolatos. Figyelemreméltó a tanulmánynak az a törekvése, hogy a társadalmi innováció koncepciójával kapcsolatos véleményekre is kitér.

Nemes Gusztáv tanulmánya már átvezet a vidékfejlesztési politika és a helyi társadalom kapcsolatának kérdésköréhez. A társadalmi innovációhoz az út a helyi szereplők információ ellátásában és a képzésen keresztül vezet, amely folyamatban tudás és készségek elsajátítására kerül

sor annak érdekében, hogy a helyi szereplők, a helyi közösségek egyenrangú partnerei legyenek a forrásközpontok és más szervezetek intézmények képviselőinek. Nemes tanulmánya a megvizsgált LEADER csoportok munkáján keresztül mutatja be azokat a társadalmi innovációkat, amelyek a helyi tudáskapacitás, helyi humán és társadalmi tőke növelését szolgálják.
Az elmúlt évtizedeken számos jelét adták a vidéki térségek annak, hogy újfajta megoldásaikkal sikeresen, vagy kevésbé sikeresen megpróbáltak kikerülni hátrányos helyzetükből. Mind a sikernek, mind a kudarcnak több oka volt, amelyek jelentős része a térségen kívüli tényezőkből származott. A tanulmányok világosan láttatják, hogy egyvalamit nem nélkülözhet a vidéki térség, mégpedig azokat a társadalmi innovációkat, amelyek a helyi társadalom szereplőinek, közösségeinek tudástőkéjét gyarapítják a vidékfejlesztés általunk képviselt felfogásával kapcsolatban.

A vidéki helyi társadalom és a vidékfejlesztési politika

Domokos Tamás tanulmánya a fejlesztéspolitikai irányok és a vidéki térségek törekvései közötti viszonyt vizsgálja. A bevezető tanulmányban korábban a vidékfejlesztési modell ábráján látható, hogy a fejlesztéspolitikai törekvések meghatározó szerepet játszhatnak abban a folyamatban, amelyben a térségek az őket ért gazdasági, társadalomszerkezeti, demográfiai stb. kihívásokra válaszolnak, vagy csak keresik az általuk megfelelőnek ítélt válaszokat.

Kovács Dezső a LEADER program megvalósulása körüli intézmények alakulását és a felmerülő konfliktusok természetét társadalmi gyökereit elemzi. A LEADER program kifejezetten vidékfejlesztési programként működik az Európai Unióban, bár már a program kidolgozásánál működésbe léptettek bizonyos fékeket. Ezek legjelentősebbike a korlátozott finanszírozás, valamint az agrárjelleg megkülönböztetett szerepeltetése. Kovács központi kategóriaként kezeli tanulmányában a bizalom kérdését, amelyet a LEADER program szereplői között elengedhetetlennek tart. Ennek két dimenziója rajzolódik ki a tanulmányban. Egyrészt az irányító hatóság és a LEADER csoportok közötti viszony, amelyben az irányító hatóság bizalmatlanságát a túlszabályozottság és a központosító törekvések jellemzik. A másik dimenzió a LEADER csoportok szereplői között fennálló bizalmatlanság és egyenlőtlen befolyásolási, hatalmi viszonyok.

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek e tematikus száma a vidékfejlesztés társadalmi- politikai dilemmáit járja körül. A tudomány és a gyakorlat összefüggéseit mutatja be magyarországi példákon keresztül. Ez a megközelítés volt a sajátja a nemrég elhunyt G. Fekete Évának is, aki életében a folyóirat főszerkesztői pozícióját is betöltötte. Több okunk is van arra tehát, hogy köszönetet mondjunk azért, hogy a folyóirat helyet adott ennek a nem mindig a „mainstreamba" tartozó vidékfejlesztési elemzéseknek. Másrészt pedig, hogy emlékezhetünk G. Fekete Évára, a vidékfejlesztéssel kapcsolatos magas szintű elméleti tudással rendelkező szakemberre és a gyakorlati vidékfejlesztési munkát sem kerülő kutatóra.

Felhasznált irodalom

BELUSZKY, P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs.

BONFIGLIO, B. CAMAIONI, S. CODERONI, R. ESPOSTI, F. PAGLIACCI, F. SOTTE (2017) Are rural regions prioritizing knowledge transfer and innovation? Evidence from Rural Development Policy expenditure across the EU space. Journal of Rural Studies 53. 78–87.

BŐHM, A. (1984) Bevezető megjegyzések a helyi társadalom kutatásáról. In: Bőhm Antal-Pál László (szerk.): Helyi társadalom II. Régiók-kistájak. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Budapest.

BROWN, D. L. -SWANSON, L. E. (2003) Challenges for Rural America in the Twenty-First Century. The Pennsylvania State Univeristy Press. University Park, Pennsylvania.

CSATÁRI, B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. Területi Statisztika. 44. 6. 532-543.

CZIRFUSZ M. (2012): A térszemlélet szerepe a regionális tudomány, a gazdaságföldrajz és a közgazdaságtan viszonyában. In: Rechnitzer J., Rácz Sz. (szerk.): Dialógus a regionális tudományról. Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Magyar Regionális Tudományi Társaság, Győr, 52–59.

FINTA, I. (2015) Az integrált terület- és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon. Tér és Társadalom. Vol. 29. 1.

FLORA, C. B., FLORA J. L. (2008) Rural communities. Legacy and Change. 3th Edition. Westview. Iowa State University.

G. FEKETE É. (2002): A magyar vidékfejlesztés gyakorlatának ellentmondásai. A Falu. XVII. 2. 15-19.

G. FEKETE É. (2005) Új esély a perifériáknak? Falu, város, régió. 1-2.

G. FEKETE É. (2016) A lokalitás értelmezése és a helyi fejlesztés elméletei. Kárpát-haza Szemle 9: 26-33.

GIDDENS, A. (1990) The Consequences of Modernity. Stanford University Press.

HALFACREE, K. H. (1993): Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural. Journal of Rural Studies, 9. 1. 23–37.

HALFACREE, K. H. (1995): Talking about rurality: Social representations of the rural as expressed by Redidents of six english Parishes. Journal of Rural Studies, 11. 1. 1–20.

KOCZISZKY, GY. – VERESNÉ SOMOSI, M. – BALATON, K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetősége, Vezetéstudomány, 48. évfolyam, 6-7. szám, pp. 15-19.

KOVÁCS, A. D. -FARKAS J. – PERGER É. (2015) A vidék fogalma lehatárolása és új tipológiai kísérlet. Tér és Társadalom. Vol. 29. 1. 11-34.

KOVÁCS, K. (szerk) 2016 Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken, Argumentum. Budapest.

KULCSÁR, L. (2017) A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Kriterion könyvkiadó Kolozsvár.

LEHTONEN, O., WUORI O., MUILU, T. (2015) Comparing the Extend of the Spread Effects: Rural-Urban Commuting in Finnish Working Regions. Journal Of Geographic Information System, 7, 29-42.

LENGYEL I. – RECHNITZER J. (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Könyvkiadó. Budapest – Pécs.

NEMES NAGY, J. (2017) Régiók, polarizálódás, centralizáció. Comitatus. 1. 3-13.

OBÁDOVICS CS. – KULCSÁR L. (2003): A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. Területi Statisztika. 43. 4.

PÁLNÉ, KOVÁCS I. (Szerk.) (2016) A Magyar decentralizáció kudarca nyomában. Dialog-Campus Kiadó. 264. o.

PÉNZES, J. (2014) Periférikus térségek lehatárolása – dilemmák és lehetőségek. Didakt Kiadó. Debrecen.

PIKE, A., RODRIGUEZ-POSE, A., TOMANEY, J. (Eds) (2011) Handbook of Local and Regional Development. Routledge. London and New York. 665.p.

SALVATORE R., CHIODO E., FANTINI, A. (2018) Tourism transition in peripheral rural areas: Theories, issues and strategies. Annals of Tourism Research. Vol. 68. 41-51.

SHANNON, M. MITCHELL, C.J.A. (2012) Deconstructing place identity? Impacts of a "Racino" on Elora, Ontario, Canada. Journal of Rural Studies. Vol. 28. 38-48.

SIKOS T. T.- TINER T. (Szerk.) (2016) Tájak, régiók, települések, térben és időben. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs. 480.o.

SØRENSEN, J. F.L. (2015) The importance of place-based, internal resources for the population development in small rural communities. Journal of Rural Studies. Vol. 59. 78-87.

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (2015): Vidéki térségeink innovációt befogadó képessége – Egy kutatás tapasztalatai, Tér és Társadalom, 29. évf. 1. szám, pp. 97-115.

UZZOLI A., SZILÁGYI D. (2013) A nyugat–kelet és a centrum–periféria relációk a hazai egészségegyenlőtlenségek alakulásában az 1990 utáni válságok idején Magyarországon. Területi Statisztika. Vol. 53. 4. 306–321.

VERCSEG, I. (2018) Közösségelmélet. Parola füzetek. Közösségfejlesztők Egyesülete. Budapest.

Kovács Katalin – Koós Bálint

A település-állomány jólléti pozíciójának mintázatai és azok változása 1990-2016[3]

A tanulmány egy komplex, a települési és társadalmi jóllét fő dimenzióit sűrítő index segítségével ad képet a rendszerváltozást követő térbeli-társadalmi változásokról. Az elemzés nem mutatott ki nagy területi átrendeződéseket ám néhány jelentős elmozdulást azonosított, melyek közül a dél-dunántúli régió hanyatlása és az Alföld egyes térségeinek javuló pozíciója emelhető ki. Utóbbi mögött azonban jelentős részben a közfoglalkoztatás áll, a kimenetele bizonytalan. A rendelkezésre álló fejlesztési források a nagyobb lélekszámú településeket kedvezményezték, a hátrányos helyzetű települések, térségek felzárkóztatására e források a 2007 – 2017-es időszakban nem bizonyultak elégségesnek. Összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy alapvetően a természeti és gazdaságföldrajzi adottságok, mindenekelőtt a városi munkaerőpiacok elérhetősége határozza meg a területi egyenlőtlenségek mintázatait és mértékét.

Kulcsszavak: Jólléti index, gazdaságföldrajzi helyzet, a közfoglalkoztatás hatása, támogatások abszorpciója
JEL-kód:R11, R58

Bevezetés

Jelen tanulmányban a települések, illetve az ott élők jólléti helyzetének negyedszázados változását, a kirajzolódó területi mintázatokat mutatjuk be. Megvizsgáljuk az Európai Uniós források terület és településméret szerinti alakulását is a 2007-2017 időszakban, hogy képet kapjunk arról, hogy a jólléti helyzet javulása és a fejlesztési források abszorpciója mennyiben kapcsolódik össze, utóbbiak mennyiben segítik a felgyülemlett hátrányok ledolgozását.

A jólléti helyzet megragadására egy olyan komplex mutatót hoztunk létre, amely nem tartalmaz népszámlálási adatokat, így a rendszerváltozás óta eltelt időszak teljes egészének (vagy majdnem teljes egészének) elemzésére alkalmas. A mutató megalkotásakor építettünk saját korábbi tapasztalatainkra is, amelyek a települési szegénység/depriváció mérési kísérleteihez kapcsolódtak (Kovács-Bihari 2006, Kovács 2013, Koós 2015) és egyes szakirodalmi tételekben foglaltakra (Nagy 2012, Pénzes 2015). A fejlesztési források abszorpciója tekintetében pedig a 2007-2014, illetve 2015-2017 időszakban kifizetett fejlesztési támogatások adataira támaszkodunk (az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszerében elérhető EMIR, illetve FAIR adatok alapján).

Módszertani megközelítés: komplex mutató a jólléti pozíciók mérésére

A jóllét mérésének kérdése a Stieglitz-bizottság jelentésével került az érdeklődés középpontjába (Stieglitz–Sen–Fitoussi, 2009), amikor is széles körben ismertté váltak a pusztán gazdasági, jövedelmi mutatókon alapuló mérőszámok (GDP, GDP/fő, átlag jövedelem/fő) hiányosságai. Stieglitz és szerzőtársai az egydimenziós gazdasági mutatószám alkalmazása helyett egy komplex, több dimenziós mutatószám alkalmazását javasolták, amely a vagyoni és jövedelmi helyzeten túl figyelembe veszi az egészségügyi és környezeti tényezőket, az oktatási, politikai viszonyokat, a tágan értelmezett sérülékenységet és olyan egyéni jellemzőket, mint a társadalmi és személyes jellegű kapcsolatok minősége és mennyisége.

[3] Ezt a tanulmányt G. Fekete Éva emlékének ajánljuk, aki számára a kistelepülések fennmaradásának, fejlesztésének ügye nemcsak szakmai cél, hanem élethivatás, sorskérdés volt. Hiánya fájó, személye pótolhatatlan.

Mi magunk – figyelembe véve a rendelkezésre álló statisztikai adatforrásokat –, egy olyan többdimenziós települési szintű indikátort hoztunk létre, amely egyetlen értékbe sűríti a jólléti dimenziók mintegy felének információtartalmát. A választott területi szinten, azaz a települések vonatkozásában nem állnak rendelkezésre olyan idősoros adatok, amelyek a természeti és az épített környezetre nyújtanának releváns adatokat (pl. levegőminőségre vonatkozó adatok), így ezt a fontos jólléti dimenziót nem tudtuk figyelembe venni, mint ahogyan az egyének szintjén értelmezhető más fontos dimenziókat sem (munka-szabadidő egyensúlya, megelégedettség a társadalmi és egyéni kapcsolatokkal).

A települési szintű jólléti mutató számításakor az alábbi indikátorokat vettük figyelembe:

- Oktatási, egészségügyi helyzet: az elérhető közszolgáltatások száma (háziorvosi ellátás, járóbeteg ellátás, gyógyszertár, bölcsőde, óvoda, általános iskola, könyvtár, idősek nappali ellátása) - 1990., 2001., 2011., 2016. évekre;
- Fenntarthatósági dimenzió: a teljes függőségi ráta, amely az eltartottak létszámát (0-14 évesek, illetve 65-x évesek) viszonyítja a munkaképes korúakhoz (15-64 évesek) – 1990., 2001., 2011., 2016. évekre;
- Az egyéni sérülékenység dimenziójában a munkaerőpiaci kiszolgáltatottságot vettük figyelembe, amelyet a regisztrált munkanélküliek számát az aktív korúakra vetítő mutató ragad meg, az 1993., 2001., 2011. évekre; 2016-ban a kiterjedt közfoglalkoztatási programokra tekintettel a regisztrált munkanélküliek és közfoglalkoztatottak együttes számát viszonyítottuk az aktív korúak csoportjához.
- A gazdasági aktivitás mérése érdekében a főállás után SZJA adóbevallást benyújtók a 15-x éves népességben vett arányát határoztuk meg– 1992., 2001., 2011., 2016. évekre;
- Vagyoni dimenzió tekintetében az aktív korú népességre jutó személygépkocsik számával kalkuláltunk a 1992., 2001., 2011., 2016. évekre.

A mutatók közül nem állt mindegyik az 1990. évre rendelkezésre; ezekben az esetben a legközelebbi év (1992, illetve 1993) adatait vettük figyelembe, így a négy idősíknak (1990, 2001, 2011, 2016) az 1990-es „lába” némileg eltér. Az indikátorok értékeit az összehasonlíthatóság érdekében normalizáltuk, a Budapest nélkül számított országos átlaggal és szórással. Tekintve, hogy a normalizált változók magas értékei a jóllét mértéke szempontjából nem azonos jelentésűek (a helyben elérhető szolgáltatások magas száma kedvező, ugyanakkor a magas munkanélküliségi ráta kedvezőtlen), ezért szükséges volt az érintett változók (regisztrált munkanélküliek az aktív korúak arányában, illetve a teljes függőségi ráta) előjelének megváltoztatására. Az átalakításokat követően a változók pozitív értékei az adott település országon belüli kedvező jólléti pozícióját jelölik, míg a negatív értékek az átlagnál kedvezőtlenebb helyzetre utalnak. Végső lépésként ezen átalakított értékeket összegeztük és az így kapott pontérték alapján növekvő sorrendbe állítottuk a vizsgált településeket, öt egyforma elemszámú csoportba sorolva őket. Az alkalmazott módszer hátránya az, hogy túlhangsúlyozza a szélsőségeket, vagyis, azok a települések különülnek el igazán, amelyek több dimenzióban is átlag feletti, illetve átlag alatti értékekkel jellemezhetők.

4.1.2.1. **Eredmények**

A számítások elvégzése után ábrázoltuk az eredményeket. Az 1-4. számú, a jólléti pozíciókat négy időpontban bemutató ábrák alapján a következő fő összefüggéseket állapíthatjuk meg a rendszerváltozást követő társadalmi-települési változások területi mintázataival kapcsolatban:

- Nem következtek be drámai átrendeződések a jólléti pozíciók tekintetében, a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségeknek nagyjában-egészében hasonló mintázatai rajzolódtak ki a kilencvenes években (bővebben lásd: Rechnitzer 1993; Enyedi 1996; Nemes Nagy 1998;) mint 2016-ban, az alábbi fő hangsúlyokkal:

  - a főváros és a metropolisz térség már 1990-ben is kiugróan magas jólléti szintet mutató, egybefüggő magterületet alkotott, bár a későbbi időszakoknál kisebb területi kiterjedéssel; a szuburbanizáció első szakasza már lezárulásához közeledett;
  - ugyanígy nyilvánvaló volt már 1990-ben is az észak-nyugati határvidék és Győr relatív fejlettsége, a Balaton menti települések kedvező pozíciója, jól kirajzolódtak a főútvonalak, továbbá a közepes és nagyvárosok, s köztük a már akkor is több ponton „összeérő", viszonylag jó munkaerő-piaci státusú, a közszolgáltatások széles skáláját nyújtó mezővárosok a Dél-Alföldön;
  - ellenpontként jelentkeztek a közszolgáltatások, a munkaerő-piaci pozíciók és a fiatal korosztályok jelenléte tekintetében deficitet mutató dombvidéki, aprófalvas területek a külső és belső perifériákon, a Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország és az Észak-Alföld megyéiben, különösen a határövezetekben.
- A kilencvenes évek elején is már kirajzolódó, fejlett és fejlődő zónák izmosodtak és terjedtek tovább 2001-re a tovagyűrűző, erőteljes szuburbanizáció következtében, főként Budapest, kisebb mértékben Kecskemét és Szeged környékén, a közép- és nyugat-dunántúli fejlődő övezetekben, míg a Dél-Dunántúl, Észak-Magyarország vagy az Észak-Alföld kedvezőtlen jólléti pozíciójú övezeteinek kiterjedése és kompaktsága alig változott; ezekben a régiókban nem sikerült sem a strukturális válság következményeit, sem a hagyományos elmaradottság tényezőit áttörni. A jólléti index értékei alapján kirajzolódó folyamatok nagyban egybecsengnek azokkal, amelyeket Rechnitzer János a magyar városhálózat rendszerváltást követő átalakulásával kapcsolatban megállapított (Rechnitzer, 2002).
- A következő évtizedben tisztán látszanak a válság jelei, inkább ritkultak, mint tovább sűrűsödtek volna a viszonylagos jóllét összefüggő területei. Németh és szerzőtársai hasonló eredményre jutottak, amikor kistérségi szintű vizsgálatuk során, a Territory Development Index értékeit határozták meg 2003 és 2012 közt (Németh–Vercse–Dövényi, 2014)
- A válság lecsengésével, 2011 és 2016 között a kilábalás, az élénkülő munkaerőpiac, a növekvő, de csak részben piaci alapú foglalkoztatás következtében újra nőtt a kedvező jóléti pozíciójú települések száma, ezzel területi kiterjedése.
- Különösen szembetűnő a pozitív irányú elmozdulás az Alföldön, ahol a korábbi évtizedekben zömmel közepes jólléti helyzetű mezővárosok 2016-ra egybefüggő, kedvező jólléti pozíciójú „hidat" képeztek Szeged, valamint Debrecen között és tovább, Nyíregyházáig. Amit biztosan magasabb szinten tudnak nyújtani ezek a mezővárosias térségek, mint a kistelepülésekkel, aprófalvakkal tűzdelt tájak, az a közszolgáltatások helyi elérhetősége; ehhez társul a növekvő foglalkoztatás, amely azonban nem kis részben közfoglalkoztatást jelent, a jólléti pozíció javulása tehát erősen viszonylagos.
- Ezenközben a dél-dunántúli és az észak-magyarországi fejletlen zónákban, de Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagyobb részében is mintha megállt volna az élet, a stagnálás uralja a jólléti pozíciókat, mi több, olyan települések, település-együttesek sem tudták megtartani korábbi előnyös helyzetüket – legalábbis az itt használt komplex mutató szerint –, amelyek pedig hagyományosan fejlettnek voltak mondhatók. Ilyen a Balaton-térség számos települése, de ilyen az észak-nyugati határmente is, ahol a korábbi évtizedben mértnél több az olyan település, amelyet jólléti szintje csupán középre pozícionált 2016-ban. A jó és kiváló pozíciókhoz képest megmutatkozó visszaesést utóbbi esetben a főállás után adózók számának és arányának csökkenése, előbbiben e mellett az ún. „jóléti vándorlás" miatt fokozott mértékű elöregedés (fiatal korosztály elvándorlása, idős korosztály odavándorlása) is indokolja.

Az 5-8. számú ábrasorozat az egy-egy vizsgálati ciklusban (évtizedben) bekövetkezett települési mozgásokat mutatja. Az ábrák semmit nem érzékeltetnek abból, hogy mennyire erős

vagy gyenge egy-egy település jólléti pozíciója, csak azt mutatják, hogy az ötös skálán egy adott pozícióból elmozdult-e vagy sem, és ha elmozdult, milyen irányban, azaz javított vagy rontott korábbi helyzetén. Lévén szó három időszakról, az is előfordulhat, hogy egy település egy előre lépéssel, majd egy visszalépéssel negyedszázados összevetésben változatlan pozícióban maradt. A **8. ábra** az 1990 és 2016. közötti változást mutatja.

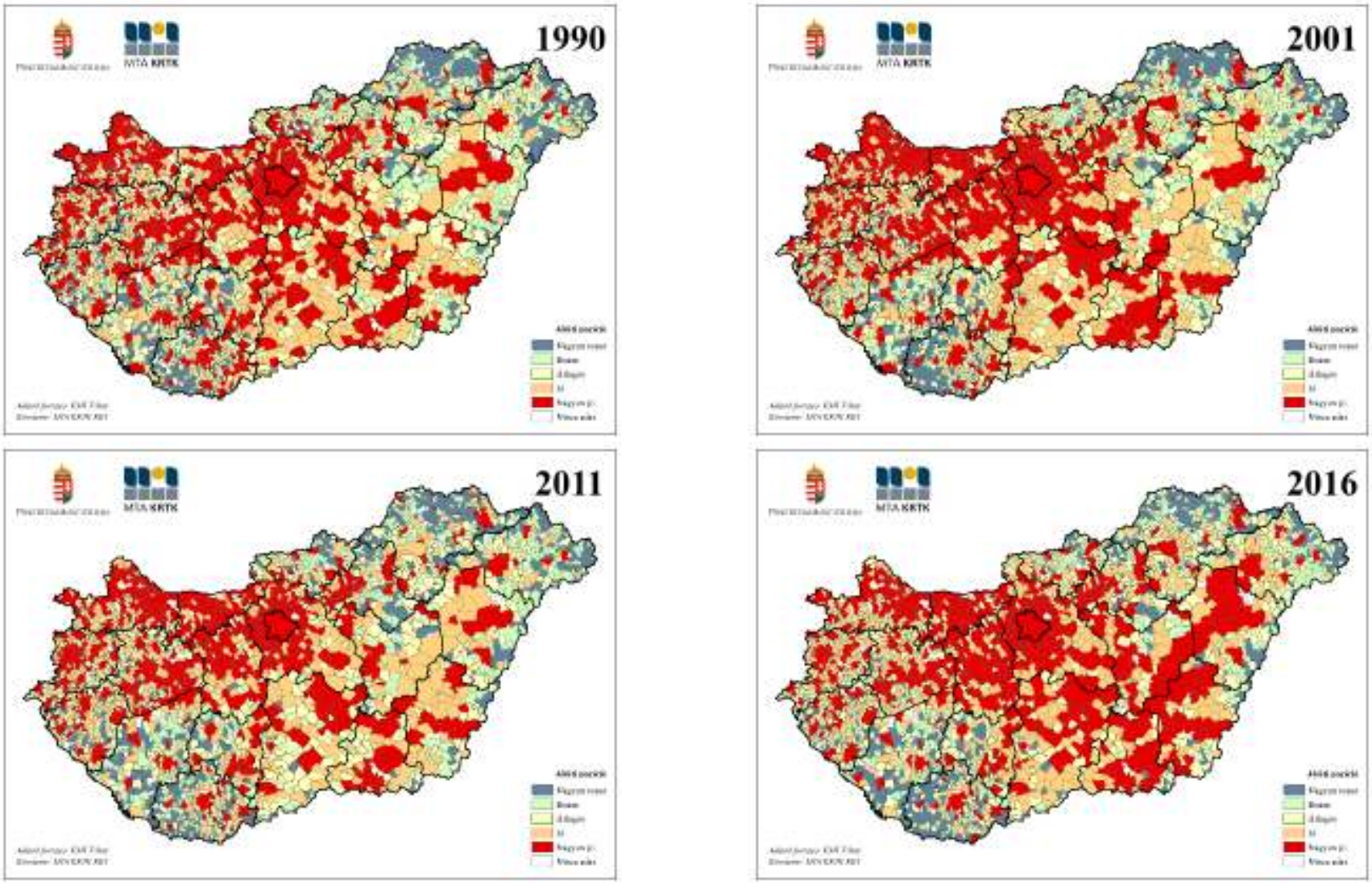

1-4. ábra: Magyarország településállománya a települések jólléti pozíciója szerint 1990-2016
Forrás: saját számítás és szerkesztés

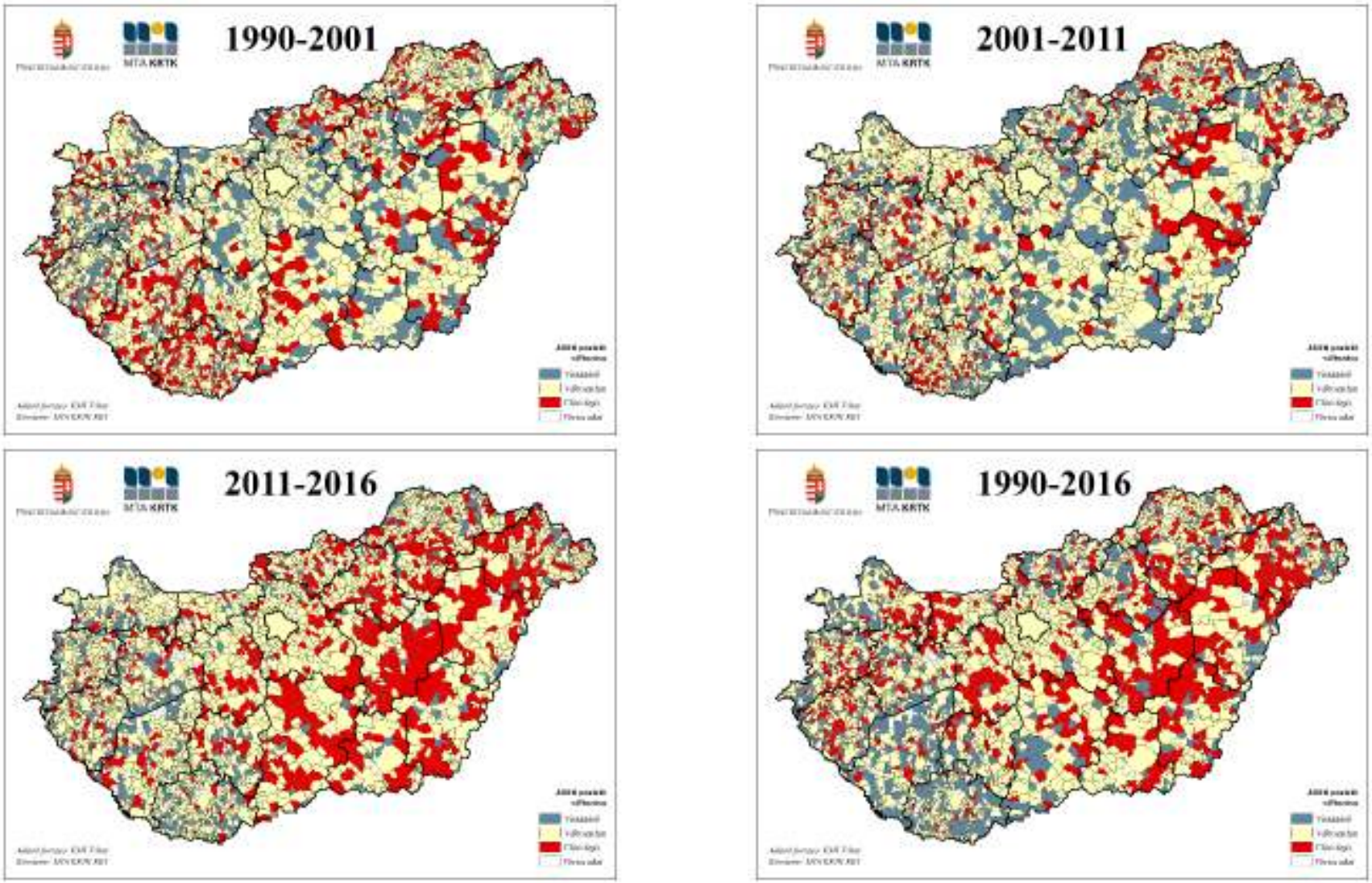

5-8. ábra: Előre és visszalépők, avagy a jólléti pozíciók változásának irányai 1990-2016
Forrás: saját számítás és szerkesztés

Az ábrák az alábbi területi összefüggésekre engednek következtetni:

- az első évtized mozgásait a korabeli települési-társadalmi jólléti pozíciókkal összevetve az látszik, hogy az Észak- és Nyugat-Dunántúlra jellemző kedvező helyzetek jórészt a korábbi évtizedekből „hozottak", mert a rendszerváltozást követően a legtöbb település visszalépett az ötfokú skálán;
- további kutatást kíván annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a rendszerváltozást követő első évtized miért engedett előrelépést tömegesen a Dél-Dunántúl kistelepülései számára, hogy azután minden további ciklusban a visszalépés uralja a mozgási irányokat, miközben más aprófalvas övezetekben nem volt ennyire látványos felfutás 1990 és 2001 között;
- nagyon jól mutatja a 2001-2011-es időszak mozgásait ábrázoló ábra a válság előszobájának, kitörésének és eluralkodásának hatását, a beszűkülő, a legfeljebb egy-egy kistájra, településre szorítkozó bővülési lehetőségeket,
- míg a fentebb már elemzett összefüggéseket, vagyis a Közép-Dunántúlon és a keleti országrészben uralkodó stabilizációt vagy előrelépést emeli ki a 2011-2016-os mozgásokat ábrázoló 7. ábra.

A mérleg, a változás negyedszázados távlatban bekövetkezett iránya a 8. ábrán látható, a jó pozíciókat őrző övezetekkel (közép-magyarországi, közép-dunántúli, egyes alföldi tájak), konzerválódott kedvezőtlen jólléti helyzetekkel (elsősorban az észak-magyarországi perifériákon), markáns javulással az Alföldön és ugyancsak markáns visszalépésekkel, amelyek elsősorban a dél-dunántúli régióban szembeszökőek, de a Balaton környéki településeket is érdemes megemlíteni (amelyek ettől még zömmel kedvező jólléti pozíciójú települések maradtak). Ezek azok a területek, ahol a válság hatását nem sikerült kiheverni az elmúlt 5-6 évben, részben azért nem, mert a településszerkezeti adottságok nem tették lehetővé a közszolgáltatások elérhetőségének bővítését, amelyet egyébként a szakpolitikák sem szorgalmaztak, sőt, részben azért nem, mert a közfoglalkoztatás nem uralkodott el az Alföldhöz hasonlatosan (például az erősen elöregedő, munkaerőhiánnyal küzdő Balaton-vidéken.

A látszólagos (dél-) alföldi „kitörésről" érdemes külön szót ejteni. Települési szintű vizsgálatokban az Alföld, különösen a Dél-Alföld helyzeti előnyét olyan mutatóknál, mint a helyben elérhető közszolgáltatások, vagy mint a helyi adózók száma, aránya, a dombvidéki szabdalt, kistelepüléses és aprófalvas területeken lehetetlen ellensúlyozni. Ez még akkor is így van, ha azok minden tekintetben fejlettnek, jó adottságúnak tekinthetők. Ha ez torzításnak számít, az alkalmazott jólléti mutató mindenképpen torzít, mert erősen korrelál a népesség számával. Az egy községben, nagyközségben átlagosan elérhető közszolgáltatások számát mutatja (a lehetséges nyolcból) 2016-ra az alábbi ábra (**9. ábra**):

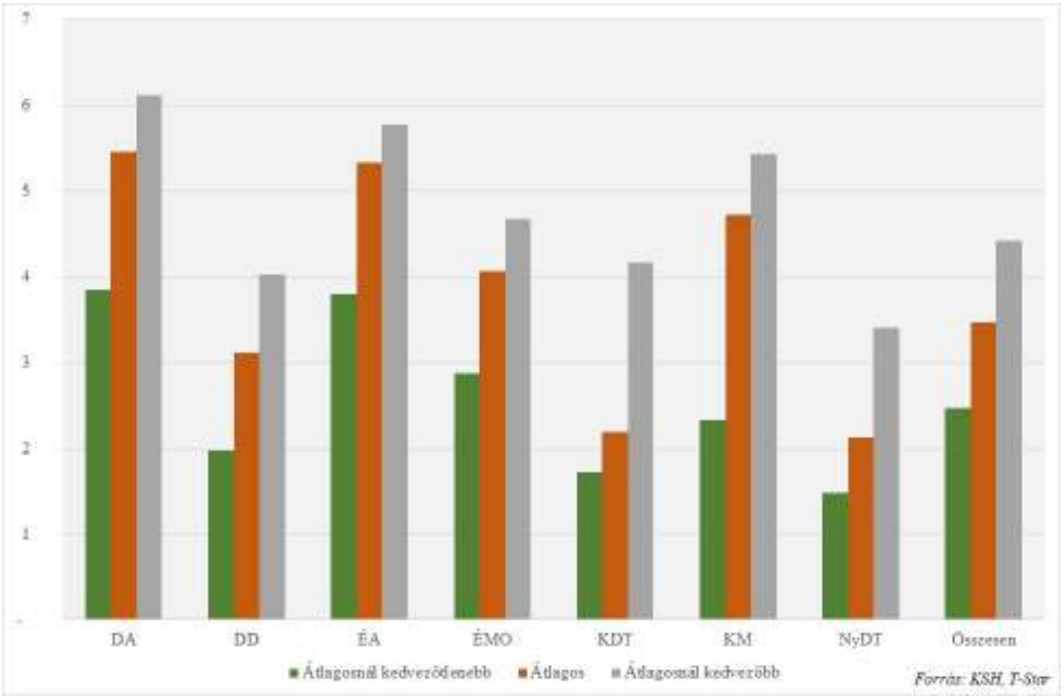

9. ábra: Az egy községben/nagyközségben elérhető közszolgáltatások átlagos száma a települések jólléti pozíciója[4] és régiók szerint, 2016
Forrás: saját számítás és szerkesztés

A másik szempont, amit meg kell említenünk az az, hogy a munkaerő-piaci helyzetre különösen érzékeny komplex mutató csak részben „látja" a különbséget a piaci és nem piaci foglalkoztatás között. Pontosabban: 1990-től 2011-ig a mutatóban felhasznált munkanélküliségi adatok csak a regisztrált álláskeresőket mutatják, míg a 2016-os adatsorban a regisztrált álláskeresőkhöz hozzáadódnak a közfoglalkoztatottak. Így a mutató a piaci foglalkoztatásból kimaradókat összegzi, ezzel valamelyest kiegyensúlyozza a főállás után adózók megnövekedő arányát, ám úgy tűnik, nem eléggé. A közfoglalkoztatás kompenzálja az elsődleges munkaerőpiac gyengeségeit, ezért aránya elsősorban a kedvezőtlen jólléti pozíciójú települések által uralt régiókban magas, ám a Dél-Alföldön sem tekinthető alacsonynak, sem a községek, nagyközségek, sem a kis- és középvárosok közegében, az Észak-Alföld pedig egyenesen vezeti a listát minden kategóriában, a mutató értékeit „felhajtó" ereje tehát nyilvánvaló. Ezt szemlélteti az alábbi táblázat (**1. táblázat**).

[4] A jólléti pozíciók három csoportra osztása az eredeti ötös skála átlagtól pozitív és negatív irányban eltérő 2-2 kategóriájának összevonásából született és az áttekinthetőséget, könnyebb szemléltethetőséget szolgálja.

1.táblázat: A közfoglalkoztatottak aránya az aktív korúak (15-64 évesek) százalékában 2016-ban települési és jólléti kategóriák szerint a régiókban

Település-kategóriák	Falvak			Kis- és Középvárosok		
Jólléti kategóriák	**Átlagosnál kedvezőtlenebb**	**Átlagos**	**Átlagosnál kedvezőbb**	**Átlagosnál kedvezőtlenebb**	**Átlagos**	**Átlagosnál kedvezőbb**
Dél-Alföld	11,6	6,9	4,3	7,0	6,2	4,0
Dél-Dunántúl	12,0	6,5	4,4	3,1	2,4	3,6
Észak-Alföld	16,3	11,1	8,5	14,2	12,1	6,4
Észak-Magyarország	14,4	8,9	5,1	14,2	11,4	5,0
Közép-Dunántúl	4,0	3,7	2,3	0	1,2	1,5
Közép-Magyarország	2,8	2,2	1,2	1,1	1,2	0,6
Nyugat-Dunántúl	5,1	2,3	1,6	0	0,4	1,2
Összesen	13,0	6,7	3,3	9,5	7,8	3,1

Forrás: saját számítás KSH, T-Star adatok alapján

A dél-dunántúli, de a nógrádi és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei aprófalvas, kistelepülések által uralt vidéki térségek előrelépési esélyeit nemcsak saját nyomorúságuk rontja; „beragadásuk" részben a régióközpontok, megyeszékhelyek „gyengélkedésével" magyarázható, amely mindenekelőtt Salgótarján, kisebb mértékben Pécs és Miskolc esetében is tetten érhető. Salgótarján 2011-ben a legfelsőbb polcról a középmezőnybe csúszott jólléti pozícióit tekintve, Miskolc és Pécs a legjobb kategóriából a „jó"-ba került (előbbi már 2011-ben, utóbbi 2016-ban). Salgótarján esetében a munkanélküliség tartósan magas aránya (amelyhez 2016-ban hozzáadódott az ugyancsak magas arányú közfoglalkoztatás), és a bölcsőde hiánya okozta a visszaesést. Kisebb mértékben ez Miskolcra is jellemző, Pécs esetében pedig az átlagosnál kedvezőtlenebb adózói arányok és a magas eltartottsági ráta együtt mutatja a vitalitás hiányát, s annak regionális hatókörben is megmutatkozó tartósan negatív hatását.

Forrásabszorpció a településméret fogságában

A fenti megállapítások fényében joggal vethető fel a kérdés, hogy a hazai fejlesztéspolitika mennyiben járult hozzá az országon belüli egyenlőtlenségek mérsékléséhez, mennyiben tudta fejlesztési források biztosításával mérsékelni a meglévő, sok tekintetben öröklött különbségeket. Jogszabályi oldalról ehhez a keretfeltételek adottak voltak, hiszen az 1996-os területfejlesztésről és területrendezésről szóló törvény (1996. évi XXI tv.) előírta a közvetlen területfejlesztési célokat szolgáló források legalább 50%-ának decentralizációját (Grosz, 2001). E törvény alapján dönthettek előbb a megyei, majd 2007-től a regionális fejlesztési tanácsok a decentralizált források elosztásáról. A decentralizált források nagysága évről évre erőteljesen ingadozott, majd 2005-től kezdődően mindjobban lecsökkent, végül a 2010-es költségvetési évben meg is szűnt. A decentralizált fejlesztési források számos támogatási formát hívtak életre, amelyek közül kiemelendő a CÉDE (Céljellegű decentralizált támogatás), illetve a TEKI (Területi kiegyenlítést szolgáló fejlesztési célú támogatás). E decentralizált fejlesztési források különösen az aprófalvak, az ezer fő alatti települések számára bizonyultak fontosnak, hiszen ezen önkormányzatok számára a többi forrás nem, vagy csak nehezen volt elérhető (Koós 2013:292). Az abszorpciót segítette, hogy kisléptékű, de helyben nagyjelentőségű beruházási, karbantartási feladatok elvégzéséhez lehetett forráshoz jutni, ám ez fejlesztésre még az aprófalvak esetében sem volt elegendő. Jól jelzi a hazai decentralizált támogatási rendszerben mozgó források csekély mértékét, hogy a támogatott projektek átlagos mérete nem érte el a 10 millió forintot, miközben a központi források esetében az átlag megközelítette a 30 millió forintot (NFGM 2009:8).

Az uniós tagsággal a helyzet annyiban változott, hogy egyrészt jelentősen megnőtt a rendelkezésre álló fejlesztési forrás, másrészt háttérbe szorultak a kisméretű projektek, így összességében a kisebb lélekszámú települések forrásszerzési lehetőségei nagymértékben romlottak. Jól mutatja ezt az első teljes programozási időszakban (2007-2014) megítélt és kifizetett támogatásainak megoszlása, amely szerint egy aprófaluban élő lakosra csupán a városi lakos támogatásának 39 százaléka jutott (lásd 10. ábra). A különbséget részben magyarázza az intézményhálózat azon sajátossága, hogy a magasabb ellátási szintet nyújtó egészségügyi, oktatási szolgáltatók (kórházak, egyetemek stb.) a nagyobb lélekszámú, jellemzően megyei jogú városokban koncentrálódnak. Ugyanakkor látható, hogy a különböző regionális operatív programokból is rendre kevesebb fajlagos támogatáshoz jutottak a községek, mint a városi társaik. A gazdaságfejlesztési támogatások tekintetében pedig ötszörös különbséget regisztrálhatunk az aprófalvak és a városok lakosainak fajlagos forrásszerző képessége tekintetében, ami jól tükrözi előbbiek gazdasági kiüresedését. Ebben az időszakban a regionális operatív programból az aprófalvak 76 százaléka, a gazdaságfejlesztési OP-ból pedig 91 százalékuk nem jutott támogatáshoz. (Az adatokat torzítja, hogy ekkor már megjelentek azok a nagyobb, nem települési, hanem térségi szintű projektek, amely révén kisebb lélekszámú települések is fejlesztési forrásokhoz juthattak – ugyanakkor a támogatás teljes összege a nagyobb lélekszámú, jellemzően városoknál, kistérségi központoknál jelenik meg.) (**10. ábra**)

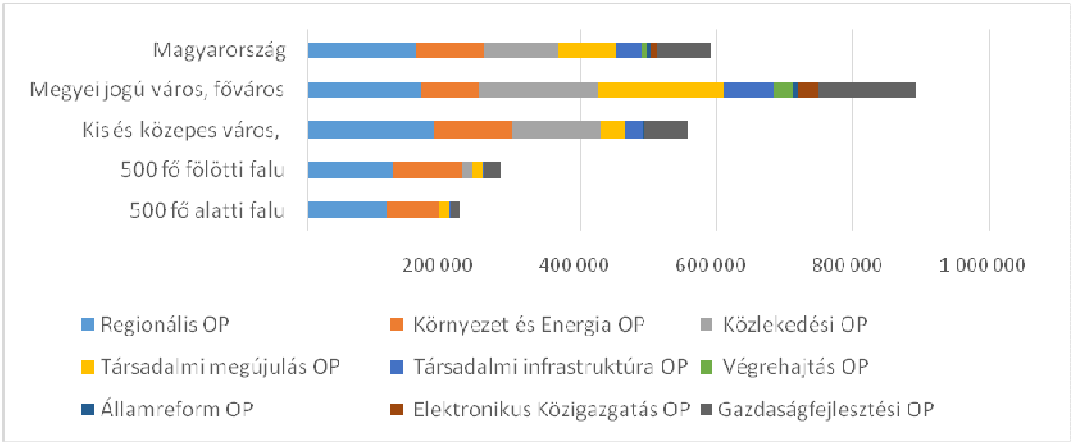

10. ábra: Egy főre jutó támogatási források megoszlása a 2007-2014 időszakban, operatív programok és a megvalósítás helye szerinti bontásban
Forrás: saját számítás és szerkesztés, www.teir.hu Támogatási adatbázis adatai alapján

A következő, jelenleg futó programozási időszak eddigi kifizetési alapján érzékelhetően csökkent a településkategóriák (falu-város) fajlagos támogatás abszorpciója közti különbség (lásd 11. ábra), a kedvező képet ugyanakkor beárnyékolja az a tény, hogy ennek hátterében viszonylag kevés „nagyprojekt" megvalósítása húzódik meg. Jellemző a források koncentrálódására, mely szerint 2018-ig a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Programból (GINOP) az 500 fő alatti településeknek alig 9,8 százaléka, a Terület- és Településfejlesztési Operatív Programból pedig 15 százaléka jutott támogatáshoz. (Ezúttal is hozzá kell tenni, hogy a vizsgált támogatási adatok székhely szerint állnak rendelkezésre, nem pedig a megvalósítás helye szerint, így a több települést is érintő fejlesztési projektek a pályázatot benyújtó szervezet székhelye szerint vannak nyilvántartva, ami a jellemzően a járásközpontokat, illetőleg a mikrotérségi központokat kedvezményezi.) (**11. ábra**)

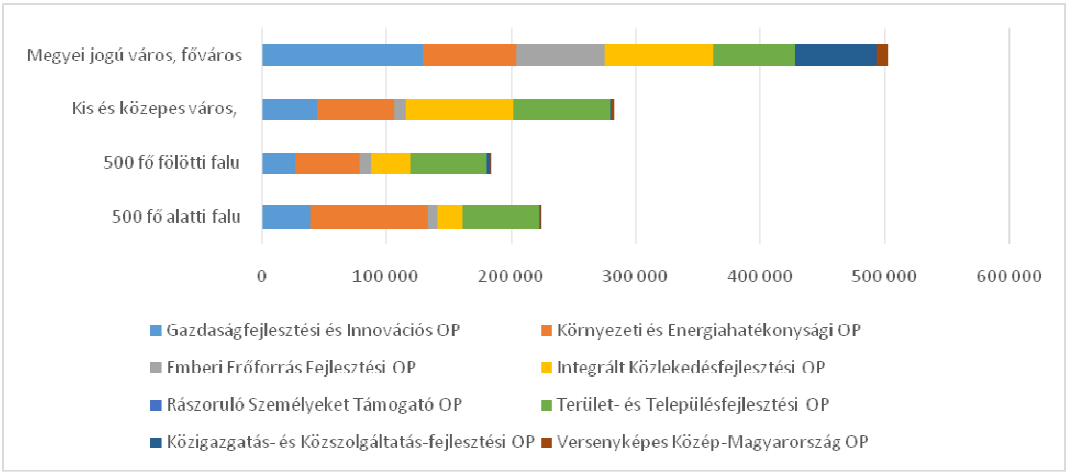

11. ábra: Egy főre jutó támogatási források megoszlása a 2015-2017 időszakban, operatív programok és a megvalósítás helye szerinti bontásban

Forrás: saját számítás és szerkesztés, www.teir.hu Támogatási adatbázis adatai alapján

Érdemes megvizsgálni, hogy a 2007-2017-es időszak kifizetési adatai alapján milyen forrásabszorpciós mintázatok rajzolódnak ki Magyarországon, azaz egy lakosra számítva mely területek tudtak az országos átlagnál több fejlesztési forrást szerezni, s melyek azok, amelyek 11 év adatai alapján is relatíve csekély támogatási lehetőséghez jutottak. A 2007-2014-es programozási időszak és a 2014-2020 időszak első felének (2017-ig terjedő) kifizetési adatai alapján meghatározhatjuk, hogy járási szinten az egy állandó lakosra (2011) jutó folyó áras támogatás miként viszonyul az országos értékhez. A 100 százalékos érték itt azt jelenti, hogy az adott járás lakói a vizsgált időszakban pontosan az országos értéknek megfelelő fejlesztési forráshoz jutottak. Az eredmények – Lásd 12. ábra – azt mutatják, hogy jellemzően a nagy lélekszámú, központi szerepet betöltő városok térségei emelkedtek ki forrásabszorpciójukkal: Budapest, a regionális központok és megyeszékhelyek (Győr, Sopron, Pécs, Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza, Szeged), amelyek egészségügyi, oktatási intézményhálózatukkal szélesebb térségek ellátását biztosítják. Az ellenkező végleten egyrészt Pest megye húzódik meg, amely a Közép-magyarországi Régió részeként fajlagosan kevesebb uniós támogatási forrásokra volt jogosult, másrészt meglepő módon Komárom-Esztergom megye, illetve Nógrád megye is kifejezetten alacsony szintű forrásbevonással jellemezhető. Fontos rámutatni, hogy Észak-Magyarország több járása (Pétervásárai, Bélapátfalvai, Füzesabonyi, Ózdi, Kazincbarcikai, Encsi, Tiszaújvárosi járás) esetében is az országos átlagtól jelentősen elmaradó egy főre jutó fejlesztési támogatást regisztrálhatunk. Hozzá kell tenni, hogy a fejlesztési források bevonása tekintetében az ország más tájain is felfedezhetünk ilyen egybefüggő kedvezőtlen helyzetű zónákat (Balmazújváros-Polgári-Hajdúböszörmény térsége; Mezőtúr-Szeghalom térsége, Sárbogárd-Paks térsége; Dombóvár-Bonyhád-Pécsvárad térsége, Pápa-Ajka Tapolca térsége). E térségek közös jellemzője, hogy a megyeszékhelyektől távol helyezkednek el, alacsony a népsűrűségük – gazdasági tekintetben azonban korántsem tekinthetők egyveretűnek, hiszen találunk köztük ipari centrumokat (Paks, Tiszaújváros, Kazincbarcika) és ismert idegenforgalmi desztinációkat is (Balmazújváros). (**12. ábra**)

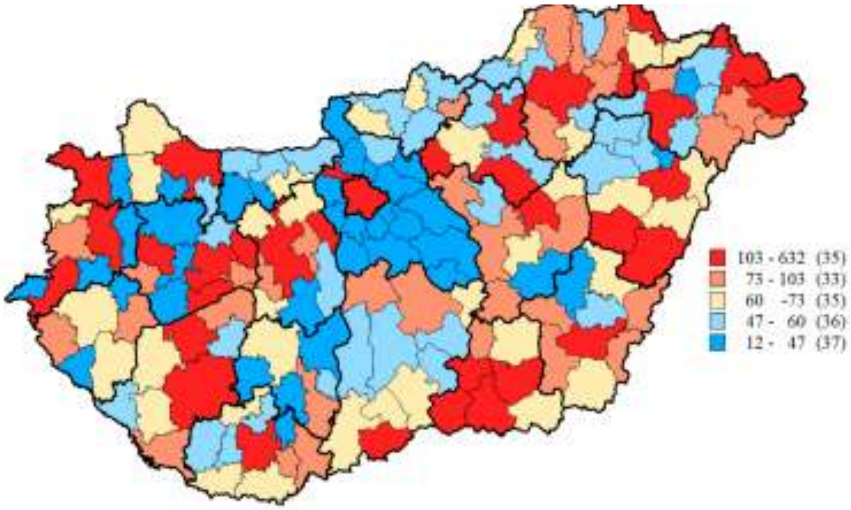

12. ábra: *Egy állandó lakosra jutó támogatási összeg az országos érték arányában 2007-2017 (%)*
Forrás: saját számítás és szerkesztés, www.teir.hu Támogatási adatbázis adatai alapján

Okok és okozatok

A fentiekben ismertetett eredményekből azt a további, következtetést vonhatjuk le, hogy a kedvező jólléti pozíciók megszerzése és megőrzése tekintetében *az elhelyezkedésnek, a regionális beágyazódásnak, a vitális magterületektől és a központoktól való távolságnak, vagyis a városi munkaerőpiacok elérhetőségének van döntő jelentősége*. Ez egyben azt jelenti, hogy alapvetően *a természeti és gazdaságföldrajzi adottságok határozták meg a területi egyenlőtlenségek mintázatait és mértékét*. A bemutatott támogatási gyakorlat alapján nyilvánvaló, hogy a településtársadalmi egyenlőtlenségeket csökkentő területfejlesztési beavatkozások nem voltak elég erőteljesek ahhoz, hogy az adottságokat és az uniós támogatásokkal tovább erősített piaci erőket ellensúlyozzák. Ez stabilizálta a főváros, a metropolisz térség és Észak-Nyugat-Dunántúl eleve jó helyzetét. Ugyanez az összefüggés stagnálásra vagy visszalépésre kárhoztatta a kedvezőtlen természeti és gazdaságföldrajzi helyzetű településeket, térségeket, elsősorban az alföldi, északmagyarországi és dél-dunántúli peremvidékeket. Ugyanakkor a piaci integráció erőtlenségét kompenzáló közfoglalkoztatás új lehetőségeket teremtett az alföldi mezővárosok és nagyobb lélekszámú falvak számára, amennyiben látványosan korrigálta a gyengélkedő helyi munkaerőpiacot. Ennek köszönhető, hogy ha a mutató dinamikáját nézzük, a három „válság”- régióból kettőben javultak a települések jólléti pozíciói, egyben pedig, a Dél-Dunántúlon, romlottak, nem is kis mértékben, amit a kedvezőtlen és kedvező jólléti pozíciójú településeken regisztrált állandó népesség szaldójával illusztrálunk (**13. ábra**):

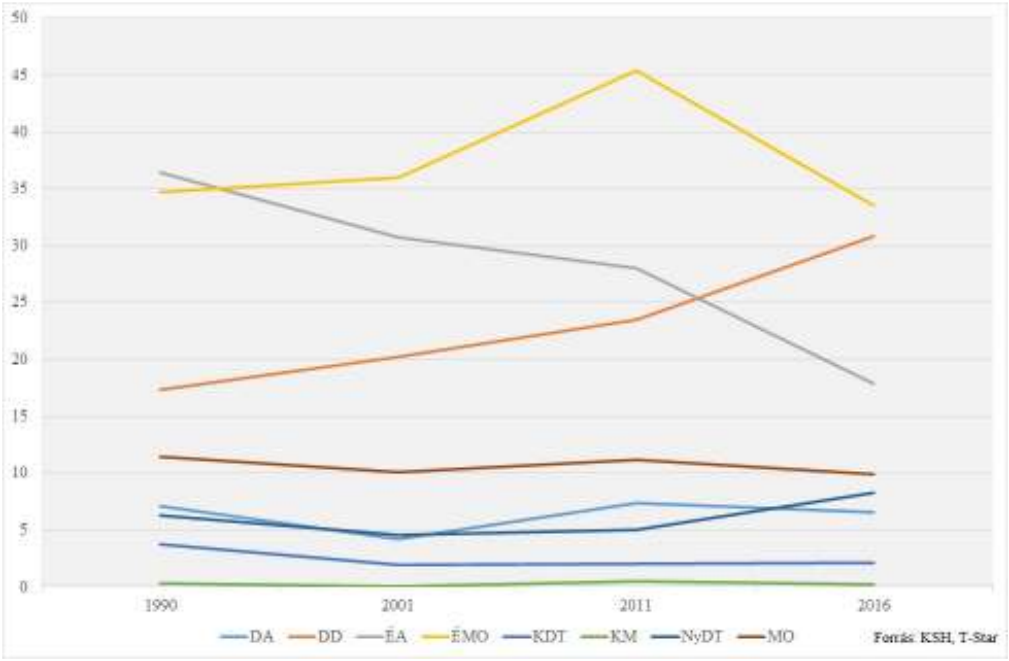

13. ábra: A kedvezőtlen és a kedvező jóléti pozíciójú településeken élő állandó népesség szaldója a régiókban (%), 1990-2016
Forrás: saját számítás és szerkesztés

Az ábrán jól látható a három fejletlen régió elkülönülése a másik négytől (a hátrányos helyzetű településeken élők volumene vonatkozásában), de a változás dinamikája is szembetűnő: az észak-alföldi és észak-magyarországi régióban magasról indult, de nagymértékben csökken a kedvezőtlen jólléti helyzetű településeken élők száma, a dél-dunántúli régióban éppen ellenkezőleg, egyre meredekebben nő.
A fent bemutatott fejlemények alátámasztását szolgálja az alábbi két ábra (14. és 15. ábra) a legszámosabb település-kategóriára, a falvakra szorítkozva.
Az ábrák jól érzékeltetik, hogy a jólléti deficitet mutató dél-dunántúli falvak régión belüli számaránya 2016-ra elérte az észak-magyarországi régióban fennálló arányokat. Ugyanakkor az Észak-Alföldön javulás következett be, ebben a régióban csökkent az átlagosnál rosszabb jólléti pozíciójú községek/nagyközségek aránya.
Fontos megemlítenünk egy további, a konstruált jólléti index értékét meghatározó mutatót, ez pedig az eltartottsági ráta, amely magas értékeket vehet fel akkor is, ha az elöregedés nagyon markáns, és akkor is, ha a gyermekek növelik az eltartottak számát és arányát, s különösen magas, ha mindkettő fennáll és összeadódik. Utóbbi esettel főleg az elnyomorodó, romák által lakott településeken találkozhatunk, az előbbi azonban minden településkategóriát érint, beleértve a legjobb helyzetű nagyvárosokat, sőt, a fővárost is. A népesség korösszetétele erősen érinti az adózók aktív korúakhoz mért arányát is, ami Budapesten és Sopronban volt a legalacsonyabb 2016-ban, bő 6 százalékponttal az országos átlag alatti értékekkel (a városok sorrendjében 69,8% és 69%). A demográfiai vitalitás hiánya és/vagy az elvándorlás, továbbá a külföldi munkavállalás csökkentheti a helyi főfoglalkozás alapján adózók aktív korú népességhez mért arányát, és ez rontja többé vagy kevésbé a komplex mutató értékét egyébként kedvező munkaerőpiaci helyzetű nagyvárosokban vagy térségekben is, jellemzően a nyugat-dunántúli határszéleken, de nemcsak ott (pl. Szeged esetében is láthatók a jelei). Ennek a probléma-együttesnek köszönhető az észak-nyugati országrészben a települések jelentős részének a jólléti pozícióiban tapasztalható visszaesése, amelynek legmeghökkentőbb példája Sopron, az a város, ahol a munka-

nélküliség egyébként „szabad szemmel nem látható” (0,8% a 15-64 éves korosztály arányában). (**14. ábra**)

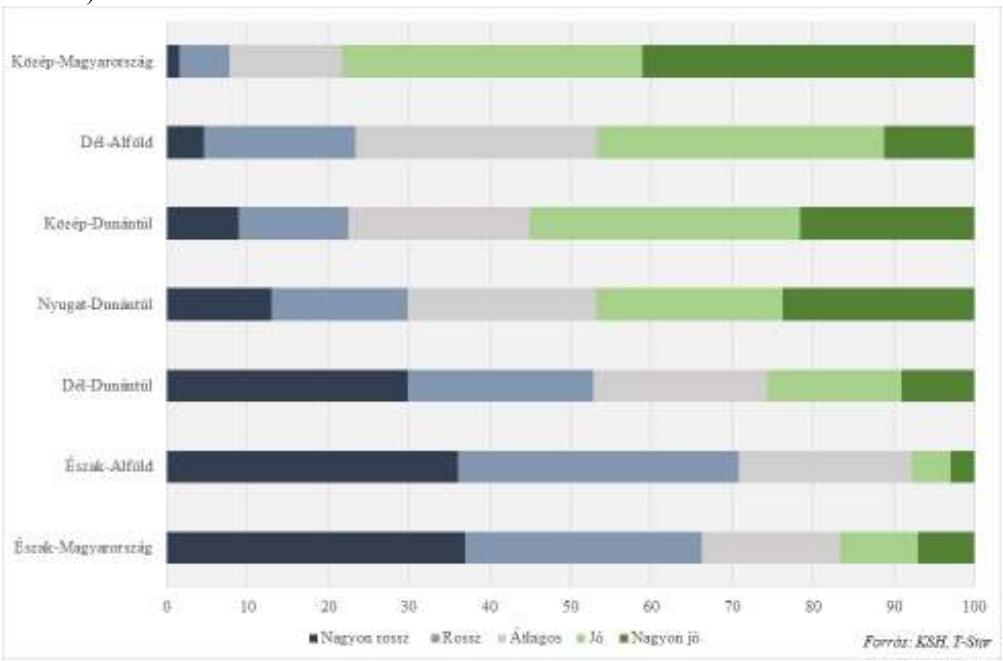

14. ábra: A régiók községeinek és nagyközségeinek összetétele azok jólléti pozíciója szerint (%), 2990

Forrás: saját számítás és szerkesztés

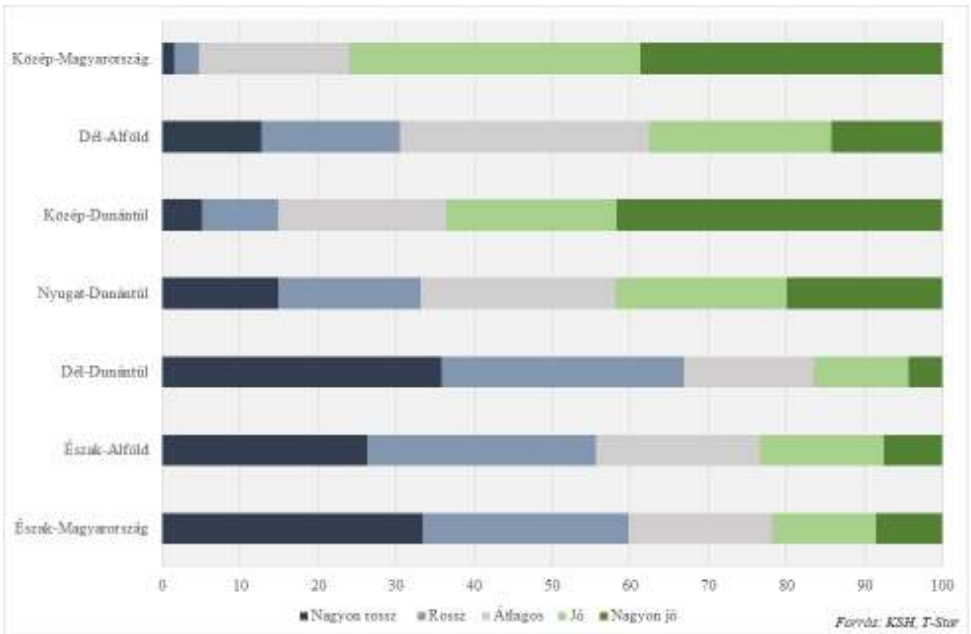

15. ábra: A régiók községeinek és nagyközségeinek összetétele azok jólléti pozíciója szerint (%), 2016

Forrás: saját számítás és szerkesztés

Végül **a jövedelmi helyzetről** ejtünk röviden szót, azon belül is arra a kérdésre szeretnénk választ adni, hogy miként változtak a jövedelmi különbségek az egyes településkategóriákban, s hogy ebben a tekintetben kimutatható-e a fejlett és fejletlen régiók közötti rés szűkülése vagy sem.
Nos, a kialakult kép nem teljesen tiszta, ezért nem tudunk egyértelmű választ adni. Úgy látjuk, hogy jóllehet bizonyos jövedelmi különbségek fennmaradtak mindhárom településkategória esetében, újabb egyenlőtlenségek is születtek.

Alább a két szélső kategóriát, a nagyvárosok és a községek adózóinak jövedelmi helyzetét, annak negyedszázados időtávban bekövetkezett változását mutatjuk be, előbbit (abszolút) számokkal, utóbbit (relatív) arányokkal.
A **nagyvárosokban** az egy adózóra jutó éves jövedelem 1990 és 2016 közötti összehasonlítása azt mutatja, hogy az egységnyi jövedelem volumene Érden (961%), továbbá a közép- és nyugat-dunántúli régió egyes városaiban nőtt leginkább. A növekedés több mint kilencszeres mértéket jelent Győr, Szombathely, Tatabánya, Székesfehérvár esetében. Ezen felül regionális hatást nehéz volna kimutatni, mert mélyen átlag alatti, a salgótarjáni mértéket (778%) sem éri el a soproni bérek emelkedése és csak kevéssel magasabb a nagykanizsai (sorrendben 732% és 780%), ami mögött a nagyarányú külföldi munkavállalást és annak lefölöző erejét sejtjük. Átlag alatti jövedelem-növekedést produkáltak a Dél-Dunántúl nagyvárosai Pécs (828%, Kaposvár (22%, Szekszárd (812%), míg az átlagot (867%) jobban közelítették, a keleti országrész megye központjai, mint például Debrecen (873%) illetve megyei jogú városai. Hozzátesszük: a budapesti jövedelmek emelkedése sem érte el az átlagos mértéket, csak 832%-on állt, igaz azonban, hogy abszolút értékben még mindig a fővárosban volt a legmagasabb az egy adódóra jutó éves jövedelem (2.888.246 Ft). A demográfiai hanyatlás mellett ez a gazdaság oldaláról jelzi a dinamizmus csökkenését, ami összhangban van Lengyel Imre és Varga Attila megállapításaival a növekedési tényezők területi átrendeződéséről. (Lengyel és Varga 2018)
Az egyes régiók községeiben és nagyközségeiben az egy adózóra jutó jövedelmet mutatja az alábbi ábra, azt pontosabban, hogy az hány százalékát tette ki az országos átlagnak 1992-ben és 2016-ban (16. ábra). Az ábra szerint megmaradtak a jövedelmi különbségek a Dél-Dunántúl és az Észak-Alföld vonatkozásában, s ide sorolható a hagyományosan gyenge jövedelmi pozíciójú Dél-Alföld is. Ugyanakkor érdemes odafigyelni az átlagnál kedvezőtlenebb helyzetű falvak egy adózóra jutó jövedelmének átlaghoz mért alakulására, amely nemhogy nőtt volna 1992 és 2016 között, hanem parányit (1 százalékpontot) csökkent a dél-alföldi és dél-dunántúli falvak esetében, és viszonylag jelentősen visszaesett (6 százalékpontot negyedszázad alatt) az Észak-Alföld és Észak-Magyarország községeiben. Mi másnak volna ez tulajdonítható, mint a magas foglalkoztatási arány mellett alacsony jövedelmeket biztosító közfoglalkoztatásnak, amely nemcsak régiók között, hanem régiókon belül is növeli a jövedelmi különbségeket az eltérő jólléti pozíciójú falvak között?! Érdemes még arra is rámutatni, hogy 1992-ben a nyugat-dunántúli falvak munkavállalóinak jövedelmi helyzete nagyjából megegyezett a dél-alföldi, dél-dunántúli régió falvaiban élő munkavállalók jövedelmi helyzetével, ám ott az országos jövedelmi átlaghoz való felzárkózás irányában mozdultak el a jövedelmek a kedvezőtlen jólléti pozíciójú községekben is.

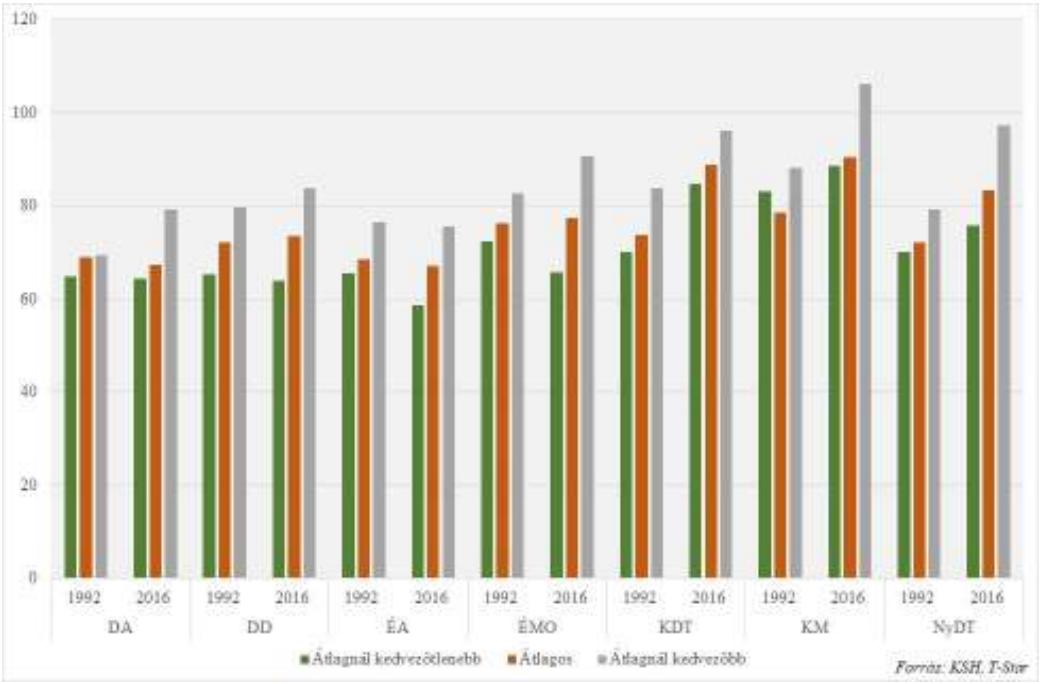

16. ábra: Az éves jövedelmek átlaghoz mért aránya régiónként (%), (300%=országos átlag), 1992, 2016

Forrás: saját számítás és szerkesztés, APEH SZJA adatai alapján

Jelentősége miatt érdemes egy további szemponttal árnyalni a közfoglalkoztatás jelentőségét az egyes régiók, azon belül a települések nagyság és jogállás szerinti fő csoportjainak vonatkozásában. Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy az aprófalvaktól a nagyobb falvak és azon városok felé haladva, amelyek nem töltenek be megyeközponti vagy megyei jogú városi szerepet, hogyan alakul és egymáshoz hogyan aránylik a nyílt munkapiacon elhelyezkedni nem tudók két csoportjának aránya a munkavállalási korú (15-64 éves) népességhez viszonyítva. (**2. táblázat**).

2. táblázat: A nyílt munkapiacon elhelyezkedni nem tudók egymáshoz és az aktív korúakhoz (15-64 évesek) mért aránya a régiókban, 2016-ban

Régiók	Álláskeresők és közfoglalkoztatottak együtt/15-64 évesek	közfoglalkoztatottak /álláskeresők	Álláskeresők és közfoglalkoztatottak együtt/15-64 évesek	közfoglalkoztatottak / álláskeresők	Álláskeresők és közfoglalkoztatottak együtt/15-64 évesek	Közfoglalkoztatottak /álláskeresők
	aprófalu		500 főnél népesebb falu		kis és közepes város	
Dél-Alföld	16,3	239,3	10,5	144,9	8,6	94,7
Dél-Dunántúl	25,3	165,3	13,2	92,1	8,5	68,8
Észak-Alföld	26,2	200,8	20,7	140,0	13,7	103,8
Észak-Magyarország	26,0	181,1	18,3	106,8	12,9	82,6
Közép-Dunántúl	9,3	115,7	5,3	80,9	4,4	51,6
Közép-Magyarország	7,3	154,1	4,4	45,2	3,5	22,9
Nyugat-Dunántúl	7,8	125,7	4,0	82,5	3,2	61,3

Forrás: KSH, T-Star

Nem meglepő módon az aprófalvakban volt a legmagasabb az állást keresők és közfoglalkoztatottak együttes aránya a munkavállalási korú népességben, azonban csak azokban a régiókban, ahol a globális válság következtében elmélyült, korábban is jellemző munkaerőpiaci problémák még 2016-ban is fennálltak. A Közép- és Nyugat-Dunántúl aprófalvaiban a dél-dunántúli, észak-alföldi, észak-magyarországi kistelepüléseken mértek (25,3 %-tól 26,2%-ig) mindössze egyharmadára rúgott ez az arány (7,3% és 7,8%). A közfoglalkoztatottak és munkanélküliek együttes aránya minden régióban csökken a kistelepülésektől a nagyobbak irányában haladva, azonban a válságrégiókban, különösen az Észak-Alföldön a városokban is magas értéket mutatott a vizsgált évben (103,8%) és egyedül ebben a régióban volt több a közfoglalkoztatott, mint az álláskereső a városok körében is. (Ez, hogy tudniillik meghaladja a közfoglalkoztatottak száma a munkanélküliekét helyenként a kétszeres mértéken felül, a falvakra volt jellemző, minél kisebbek, annál inkább.)

Összegzés

A tanulmányt azzal kezdtük, hogy nagy területi átrendeződések a társadalmi szerkezet vonatkozásában nem történtek az elmúlt negyedszázadban, s ezt a megállapítást az összegzésben is fontosnak tartjuk kiemelni. Elemzéseink ugyanakkor rámutattak arra, hogy mindazonáltal bizonyos elmozdulások tetten érhetők, mint amilyen a dél-dunántúli régió hanyatlása vagy az Alföld felzárkózása, ezek értelmezése azonban óvatosságot követel, akár az előrelépést (felzárkózást), akár a visszaesést kívánjuk megmagyarázni.

Az olyan, a jólléti pozíciókban bekövetkezett meglepő fordulatokra, mint az alföldi mezővárosok általánosnak mondható megerősödése, vagy az észak-nyugati határszél városainak, falvainak gyengülése, az általunk konstruált jóllét-mutató összetétele ad magyarázatot. A komplex mutató ugyanis erőteljesen reagál a munkaerő-piaci változásokra, ezért a foglalkoztatás nagymérvű növekedését (amely esetünkben a főállás után adózók 15-64 éves népességben vett arányának „beépített" indikátora jelenti) „túlreagálja" az Alföldön, mint ahogyan az e tekintetben bekövetkező hanyatlást „bünteti", főként a nyugat-magyarországi határszélen. Az index ilyen alakulása mögött olyan tényezők hatnak, mint a közfoglalkoztatás az egyik oldalon és a külföldi munkavállalás a másikon. Egyik sem „normális" mértékű és vélhetően (remélhetően) nem is fenntartható,

ezért a foglalkoztatás és a helyben történő adózás mértékét tekintve középtávon visszarendeződés prognosztizálható.

A pályázati források eloszlásáról szóló elemzés azt mutatja, hogy a vidéki térségek, azon belül is a kistelepülések fejlesztését nem lehet teljes egészében a pályázati forrásoktól függővé tenni. A válság elmúltával itt volna az ideje annak, hogy bővüljenek azok a források, amelyek településüzemeltetésre és kisléptékű, a közszolgáltatások elérhetőségét vagy minőségét javító fejlesztésekre fordíthatók településmérettől függetlenül. Ezen túlmenően volna szükség arra, hogy a regionális fejlesztés és a vidékfejlesztés pályázatok révén megszerezhető forrásai célzottan és koordináltan szolgálják a helyi és közpolitikai célok ötvözött megvalósulását.

Irodalomjegyzék

ENYEDI Gy. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Ember-település-régió sorozat, Bp.

GROSZ, A. (2001): A decentralizált területfejlesztési támogatások felhasználásának tapasztalatai a Nyugat-

Dunántúli régióban, *Tér és Társadalom* 15(2), 131-146.

KOÓS B. (2013): Három évtized a kistelepülések hazai finanszírozásában: a változó fejlődési lehetőségek kora 1980-2005, in. Kovács K, Váradi M. M. (szerk.): Hátrányban vidéken. Budapest: Argumentum Kiadó, 384 p. pp. 275-295. (http://www.regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/292/2/varadim_hatranyban_videken_2013.pdf)

KOÓS B. (2015): A szegénység és depriváció a magyar település-állományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. *Tér és Társadalom,* 29(1), 53-68.

KOVÁCS K. – BIHARI ZS.. (2006): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom,* 20(4), 49-66.

KOVÁCS K. (2013): Területi-társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák. In: Kovács Katalin - Váradi Monika Mária (szerk.): *Hátrányban vidéken*. pp. 25-56.

LENGYEL I. –VARGA A. (2018): A magyar gazdasági növekedés térbeli korlátai – Helyzetkép és alapvető dilemmák. *Közgazdasági Szemle,* 65(5), 499-524.

NAGY A. (2012): *A fejlettség, elmaradottság mérése a magyar területfejlesztési politikában*. Doktori értekezés, ELTE TTK, Budapest.

NEMES NAGY J. (1997): A fekvés szerepe a regionális tagoltságban. Munkaerőpiac és Regionalitás, MTA Konferencia, Szirák, 1997. október (A konferenciakötetet kiadta: MTA KK KI, Bp. 1998, pp. 147-165.)

NÉMETH Á. – VERCSE T. – DÖVÉNYI Z. (2014): A fejlettség térbeli egyenlőtlenségei Magyarországon az európai uniós csatlakozás után Egy külhoni módszer adaptálása, *Területi Statisztika*, 54(4): 308–332.

NFGM (2009): *A hazai területfejlesztési támogatási rendszer átfogó értékelése (1996-2008),* (http://www.terport.hu/webfm_send/134)

PÉNZES J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. *Területi Statisztika*, 55(3), 206−232.

RECHNITZER J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr

RECHNITZER J. (2002): A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai. *Tér és Társadalom*. 6, 3, 165-183

STIEGLITZ J.E. – SEN A. – FITOUSSI J-P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*

Kovács Dezső

A LEADER program 2010-2018 közötti időszakának néhány jellemzője Magyarországon

A tanulmány a hazai LEADER program főbb jellemzőit mutatja be a 2010-2018 közötti időszakból. Az érintettek körében a LEADER program megvalósulása sok konfliktust hordoz magában. A tanulmányban áttekintem a program menedzselésének főbb szakaszait, és a menedzsment és tudományos irodalom feldolgozása és interjúk révén bemutatom az érintettek vélekedését, attitűdjeit a folyamatokról. A fő következtetés idealista közelítésben az, hogy a programot a vidéki résztvevők iránti bizalom alapján kell szervezni és irányítani.

Kulcsszavak: LEADER program, helyi közösségek, Közös Agrárpolitika, agrár-vidékfejlesztés, közösség-vezérelt vidékfejlesztés, bizalom, bürokrácia,
Jelkód: R51, Z13

Bevezetés és alapvetések

A LEADER program magyarországi bevezetését, kezdeti botladozásait már bemutattuk Póla Péterrel és Finta Istvánnal írt tanulmányunkban 2011-ben. http://gt.nyme.hu/gt_2011_3-4.html?&L=4 Ebben részletesen leírtuk az előzményeket, - az EU csatlakozásra történt felkészülést, a PHARE, SAPARD a kísérleti LEADER program, a LEADER+ valamint az EMVA LEADER indításának körülményeit és az első 4 év tapasztalatait - a 90-es évektől 2010-ig bezárólag. A tanulmányban fölvetettük azt az ellentmondást, ami a LEADER demokratikus logikája és a program bürokratikus koordinációja között feszül.

A jelenlegi tanulmány a 2010-es parlamenti választások után történt változásokat vizsgálja. Kitér a program alakulására és az intézményrendszer átalakítására. Idéz olyan helyi véleményformálókat, akik részesei ennek a folyamatnak és bemutatja, hogy miként vélekednek a változásokról, folyamatokról és eredményekről. A LEADER program (és a vidék) jövőjére irányuló kérdés ma már az, hogy 15-20 év tapasztalatai alapján, az eddigi retorikán túl, lehet- e más elvekre és működési módra alapozni a LEADER-t és a vidékfejlesztést? Lehet-e bizalomra és a szubszidiaritásra építve egy másfajta rendszert kiépíteni? Lehet-e önmegtartóztatásra bírni az önmagát újratermelő bürokráciát, hogy ne nyomja el a helyi együttműködést, kreativitást és vállalkozási szándékot? Lehet-e az agrárpolitikusoknak belátni, hogy ne minden forrást a mezőgazdaság versenyképességére fordítsanak?

A tanulmány üzenete, hogy a LEADER programot, a helyi közösségek fejlesztését új alapokra kell helyezni, érvényt szerezni a bizalom elvének, ahogy az az élet sok területén működik.

Az EU-ban nem általában vidékfejlesztés, hanem agrár-vidékfejlesztés folyik, mely az agrárpolitika szerves része, annak un. második pillére. Lényegében agrárgazdasági célokat és érdekeket szolgál. Célja az agrárgazdaság versenyképességének erősítése. Bár sok elemzés kritizálta ezt az alapállást, ám a vidékfejlesztés, mint önálló problémakör és policy terület, egyelőre nem tudott teret nyerni, nem tudott leszakadni az agrárpolitikáról. Kétségtelen, hogy a két terület összekapcsolódik és összefügg egymással, együttműködésük óhatatlan. Kérdés azonban, hogy ez milyen arányban valósul meg. Lehetséges, hogy későn jön majd a felismerés, hogy a kiürülő, elöregedő, elszegényedő vidék és együttműködésre, összefogásra már nem képes, passzív, kohézió nélküli helyi közösségek egy idő után már inkább hátráltatni fogják az agrárszektor megcélzott versenyképességét is?

Az agrár-vidékfejlesztés programja ezerfelé elágazott, teli van olyan technikai, szakmai kategóriákkal, amelyek arra szakosodott szakembereket követelnek meg. A közösségi alapú vidékfejlesztés, mint egyedi intézkedések, lehetőségek sokasága, kézzelfoghatóan a helyi közösségek szintjén értelmezhető, mert ott mutatkozik meg/vagy elmarad a valós hatás. Az EU és a

tagországok szintjén már csak olyan általánosságok jelennek meg, amelyek nem mutatják meg valójában, hogy mi és miként változott meg az emberek, a helyi közösségek életében.

Magyarországon egy erőteljesen központosított intézményrendszer (VH, IH, MVH, Kincstár stb.) épült ki a vidékfejlesztés irányítására. Az intézményrendszer követi és átveszi az adott időszak politikai prioritásait és szabályait. A központosított vidékfejlesztési intézményrendszer formális és informális szabályai, működése, belső kultúrája gyakran nincs összhangban azzal a retorikával, amit a vidékfejlesztésben használnak. A formális és informális működés együttesen olyan rendszert eredményez, melyben a résztvevők többsége kényelmetlenül érzi magát. Nem jó az ügyfeleknek, a támogatást igénylőknek, akik végső soron közösségi forrásokhoz jutnak, és nem jó azoknak sem, akik ebben a rendszerben dolgoznak a különböző szinteken. Az utóbbiakat a rendszer egyik oldalról túlterheli adminisztrációval, másik oldalról alakoskodásra kényszeríti őket. Még 2012-ben mondta egy - a rendszert jól ismerő - vidékfejlesztő: „A szervezeti belső érdek maga alá gyűri a program célt és a szervezeti érdek öncéllá válik."

A vidékfejlesztési intézményrendszerhez sorolom a(z) – elvileg független - helyi akciócsoportok működését is. A HACS-ok és munkaszervezeteik tevékenységét a vidékfejlesztési adminisztráció a korábbi programozási időszakban részletesen szabályozta. A jelenlegi időszakban a kapcsolat az irányítókkal a másik szélsőség felé mozdult: a magárahagyottság, információhiány, kapcsolathiány stb., késések, alulfinanszírozottság jelenségei említődnek az érintettek részéről. A HACS-ok egy része mindent megtesz annak érdekében, hogy tagjaik, a területükön élők valóban kedvezményezettek és ne elszenvedői legyenek a LEADER projekteknek. Néhány HACS ugyanakkor működési stílusában „hasonult" ahhoz, amit követelnek tőle, kvázi 'hivatali üzemmód'-ban kezeli az ügyeket.

Módszer és vizsgálat

A vidékfejlesztés politikai ciklusokon átívelő folyamat. A tanulmány nem csak az elmúlt 8 év, hanem – kis túlzással - az elmúlt 20-25 év tapasztalataira is épít. A saját és a vidékfejlesztés kulcsszereplőinek tapasztalataiból idézek olyan gondolatokat, amelyek elsősorban a LEADER program hazai megvalósításának konfliktusait mutatják. Vidékfejlesztés alatt az EU agrár-vidékfejlesztés nem agrárvonatkozású intézkedéseit és a LEADER programot értem. A tanulmány elkészítéséhez az irodalom feldolgozáson túl a korábbi tapasztalatokon túl 25 fővel készítettem hosszú interjút, 12 HACS munkaszervezeti vezetővel az ország minden régiójából, továbbá 2 HACS elnökkel, illetve elnökhelyettessel, 3 vidékfejlesztési hivatali munkatárssal, a Széchenyi Programiroda egy munkatársával, 4 országos civil szervezetben dolgozó aktivistával, és a már megszűnt VKSZI munkatársával.

A módszer az összetört majd újból összerakott tükör szimbolikájával jellemezhető. Interjúkból, egyéni véleményekből, történetekből áll össze egy kép, úgy, ahogy a régész, az antropológus vagy a nyomozó dolgozik. Lehet, hogy ez nem ad olyan éles képet, mint egy valódi tükör. A 'ragasztások' mentén homályos részek, torzulások találhatók. Összességében azonban ad egy betekintést a vidékfejlesztés rendszerébe, elsősorban a kedvezményezettek, vállalkozások nézőpontjából.

A kvalitatív megfigyelések alátámasztják, árnyaltabbá teszik a hivatalos dokumentumokban megjelenített képet. Az egyedi jelenségekből és véleményekből a megvalósult vidékfejlesztés rendszerének átfogóbb és mélyebb jellemzőire is lehet következtetni. Az írás tehát, nem egy átfogó elméleti alapvetés, több mint kis történetek gyűjteménye, és fölvet néhány szemléleti és policy kérdést. Természetesen ez a rövid anyag nem versenyezhet az EU-ban rendszeresített szisztematikus és robusztus értékelésekkel, (ex-ante, mid-term, expost), melyeket nagy konzorciumok készítenek sok kutatóval, milliós költségvetéssel, de nem is ez a célja. A tanulmány szerkezetében megjelenő szokatlan formai elemek a szerző reményei szerint erősítik azt a felfogást, hogy gyökeres változtatásokra van szükség a közösségi alapú vidékfejlesztésben.

Egy kis irodalmi háttér

A vidékfejlesztés új, kísérleti módszere, a LEADER program már az ezredfordulón érdeklődést és lelkesedést váltott ki a vidékkutatók körében. Az egyik vezető hazai vidékszociológus Kovách Imre (2000,183), úgy vélekedett, hogy „a LEADER talán az európai vidékfejlesztési politika meghatározó elvévé és gyakorlatává válhat." A LEADER-ben egy új modellt látott, ami felválthatja a hierarchikus beavatkozásokat és a hálózatos működés következtében egyetlen szereplőnek (helyi szereplők, nemzeti és regionális politika, adminisztratív szervek, szakértők, érdekcsoportok) sem lesz „túlhatalma a többiek fölött". Annak a vélekedésének vagy reményének is hangot adott, hogy közép-európai kontextusban a „LEADER lehet az egyik legvalószínűbb követendő útja a társadalmi –gazdasági fejlődésnek, a közép-kelet európai országokban tapasztalt jelentős különbségek ellenére is." (Kovách 2000,185). Más kutatók is üdvözölték a LEADER módszert, Christopher Ray, a „kultúra gazdaságok" kifejezés és koncepció megalkotója már neo-endogén vidékfejlesztésnek nevezte el mindazt, ami a LEADER-en keresztül történhet. Az endogén fejlődés szerint a fejlesztést a térségek meglevő erőforrásaira kell alapozni. Chris Ray így értelmezte a LEADER szerepét: „Az endogén fejlődés esetén nem az államnak kell valamiféle politikát megterveznie az adott területre, hanem az állam azt mondja, hogy nektek kell megfogalmaznotok a saját céljaitokat, elképzeléseiteket, és az állam feladata, hogy segítse azok megvalósulását. Az EU másik szándéka a LEADER programmal az volt, hogy egy mintaprogramot valósítson meg. ennek etikai alapja az volt, hogy a helyi embereknek kell megoldást találniuk a saját problémáikra, és kísérleti alapon kell majd megtalálni a válaszokat. Ez mutat rá a LEADER harmadik jellemvonására, nevezetesen arra, hogy hogy mivel a válaszok itt ennyire bizonytalanok voltak, a programnak volt valamiféle anarchikus, nem rendezett, nem szabályozott jellege. Anarchián itt az értendő, hogy bizonyos mértékű felelősség és hatalom a helyi szintek között megoszlott." (Chris Ray: 2000,12)

A 90-es évek tapasztalatai alapján már kritikus vélemények is megfogalmazódtak arról, hogy a gyakorlatban mire nem terjed ki a LEADER csoportok figyelme. Shucksmidt (2000) írja, hogy a marginalizált csoportok kevésbé képesek részt venni vagy bekapcsolódni a programokba…(in: Kovács-Póla-Finta 2010,85) . Anette Aagard Tuesen (2010) a nők alacsonyabb részvételét teszik szóvá az akciócsoportok vezetésében.

2010-ben két francia kutató Marie Clade Maurel and Pascal Chevalier 5 kelet-közép-európai ország tapasztalatait elemezve már annak a kételyének adott hangot, hogy vajon „egyes vidéki térségekben a társadalmi tőke alacsony színvonala mellett a LEADER közelítés elegendő-e a helyi szereplők meglevő kapacitásainak újraélesztésére, a helyiek kezdeményezően tudnak-e fellépni a programban…?" Végső következtetésük, hogy „a fentről lefelé irányuló politika, amely megpróbálja a fejlesztés endogén modelljét támogatni, súlyos belső konfliktust hordoz magában." (Kovács - Póla - Finta 2011,84-89).

A LEADER programra vonatkozó népszerű elméleti és ideológiai hátteret Robert Lukesch, a LEADER obszervatórium munkatársa dolgozta ki és adta közre kézikönyv formájában a LEADER HaCS-ok számára. Ebben részletes érveket szolgáltatott a LEADER elvekre és működési módra. Lukesch-nek is az a kiindulópontja, hogy mindegyik LEADER közösség más, eltérő működési sajátosságokkal, kultúrával jellemezhető, nem lehet- e területi közösségekre 'egyenruhát' kényszeríteni.

A hazai tudományos kutatás is követte a LEADER program kibontakozását. Becslésem szerint a programról mintegy féltucat doktori értekezés készült. A 90-es években és a 2000-es évek elején a kistérségek voltak a kutatások középpontjában. A vidékről az MTA Regionális Kutatások Központjából Kovács Teréz kétévente sikeres vidékfejlesztési konferenciát szervezett Pécsett, mely a vidék szinte valamennyi kérdésére reflektált.[5] Az elmúlt másfél évtizedben átfo-

[5] Nyolc ilyen konferencia volt különböző címekkel és tartalommal. Több év kihagyás után 2017-ben Póla Péter és Finta István szervezte meg a hagyományos konferencia sorozat folytatását Pécsett.

gó kutatási eredmények és jelentős egyéni kutatói teljesítmények is napvilágot láttak. Szinte lehetetlen felsorolni minden fontos művet, amelyek a hozzájárultak a vidék mélyebb megismeréséhez, ezért csak jelzésszerűen említek közülük néhányat. Kovács Éva kitűnő módszertani jegyzetet szerkesztett „Közösségtanulmány" címmel 2007-ben, mely elsősorban a vidékkutatásokhoz nyújt jó segítséget. A Magyar LEADER Szövetség szervezésében és kiadásában jelent meg a „Tudásalapú Vidékfejlesztés" c. könyv, mely a LEADER és a 3. tengely intézkedései menedzseléséhez kívánt gyakorlati segítséget nyújtani. Váradi Mónika „Kistelepülések lépéskényszerben" című, 2008-banmegjelent kötete egy nagyszerű válogatás a kistelepülések helyzetéről, problémáikról. Kovách Imre korábbi kutatásai szintéziseként 2011-ben védte akadémiai doktori disszertációját „A Jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai" címmel. A kötet sok olyan kérdést - a vidék és a mezőgazdaság elmúlt évtizedekben történt társadalmi, szerkezeti átrendeződését - boncolgat, amelyek ma és a jövőben is erősen hatnak a vidéki társadalomban. Kovács Katalin és Váradi Mónika szerkesztette a 2013-ban megjelent „Hátrányban vidéken" című válogatást, mely a vidéki területi, társadalmi hátrányokról, vidéki szegénységről, aprófalvakról, fejlesztőkről és fejlesztési lehetőségekről szól. A kötetben G. Fekete Éva is szerepel 2 tanulmánnyal. Szintén Kovács Katalin szerkesztette a „Földből Élők- Polarizáció a magyar vidéken" c. tanulmánykötetet 2016-ban, mely elsősorban a mezőgazdaságban lejátszódott változásokról, az agrárvilág szereplőiről és folyamatairól nyújt részletes képet. Ugyanebben az évben hasonló témában, friss kutatásaira alapozva Kovách Imre is közreadott egy karcsú kötetet „Földek és Emberek – Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon". Végül 2017-ben jelent meg a legújabb, nagy érdeklődésre számot tartó könyv Kulcsár Lászlótól, mely eddigi életműve megkoronázásának is tekinthető, „A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések." A könyv a hazai és nemzetközi vidékfejlesztéssel foglalkozó irodalom rendkívül gazdag irodalmi feldolgozása és a vidékfejlesztés sokrétű összefüggéseinek feltárása.

A tudományos irodalmon túl óriási a népszerűsítő kiadványok száma, az elektronikusan elérhető írások 'jó gyakorlatok'-ról stb. Minden LEADER akciócsoportnak van saját honlapja a program menedzseléséhez szükséges információkról és a különböző vidékfejlesztési aktualitásokról. A LEADER-t segítő szerveztek, MNVH, NAKVI, Hermann Ottó Intézet sok kiadvánnyal segítette a munkát. Irodalom tehát bőségesen rendelkezésre áll, csak olvasni kell.

A LEADER program más tagországokban

Bár az akciócsoportok egy része nemzetközi kapcsolatokat is létesített az idők folyamán, továbbá a LEADER obszervatórium időről időre különféle jó gyakorlatokat mutatott be a nemzetközi közönségnek, mégis állítható, hogy a hazai LEADER közösségek nem rendelkeztek átfogó tudással a más európai országokban működő LEADER programokról. (Patkós 2014.)

2010-ben készült egy átfogó kutatás és kutatási jelentés a Vidékfejlesztésről RuDI címen az EU H7 kutatási keretprogram keretében. http://www.rudi-europe.net vagy http://www.ccri.ac.uk/rudi/. A kutatásban 10 kutatóintézet konzorciuma vett részt. Egyik fontos megállapításuk a LEADER programra vonatkozóan az, hogy a LEADER beemelése az vidékfejlesztés fő áramába (mainstreaming) sok tagország számára nagy kihívást jelentett és az eltérő nemzeti közelítések azt vetítik előre, hogy ellentmondásos eredményekre lehet majd számítani az EU-27 tagországaiban. Az is egyértelmű, hogy az irányítás különböző szintjein a mainstreaming jelentős adminisztratív terhet okozott. Ennek következménye további bürokrácia megjelenése a LEADER csoportok szintjén, ami tovább csökkentette, hogy az akciócsoportok többet foglalkozhassanak innovációval, vagy megfelelő választ adjanak a helyi lehetőségekre. A kutatók véleménye szerint ezt a kiegészítő nemzeti szabályok és követelmények okozzák.[6]

[6] E kutatások eredményeire nem találtam hazai hivatkozást.

A nemzetközi tapasztalatokról 2012-ben az MNVH keretében akkor még működő LEADER szakosztály saját kezdeményezéseként megvalósításra kerülő 'TRANSLEADER' kutatási programban 4 kitűnő országtanulmány született, mely egy-egy európai ország LEADER gyakorlatát mutatta be[7], elkészült továbbá egy összehasonlító tanulmány és egy hazai modell javaslat www.transleader.webnode.hu. Az anyagról három országos konferenciát szervezett a szakosztály, amelyeken a HACS-ok az IH és a MÁK képviselői egyaránt nagy létszámban vettek részt. A külföldi tapasztaltok bemutatásával az volt a szándék, hogy a következő programozási időszak tervezése már a nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével történjék meg.
A tanulmányt írók kiinduló hipotézise az volt, hogy „a LEADER megvalósítás egy sajátos rendszere alakult ki Magyarországon, amely az eddigi programértékelések alapján sem a vidékpolitikát alakító, sem a végrehajtó, sem pedig a kifizetési rendszert működtető szereplő szempontjából nem kielégítő. Megkérdőjelezhető, hogy a jelenlegi rendszer engedi-e, illetve a megvalósításban résztvevők képesek-e érvényesíteni azokat a LEADER kulcsszempontokat, amelyek az elmúlt két tervezési cikluson keresztül nem változtak és a 2014-2020-as rendelet tervezetek alapján a következő hét évre is irányadók maradnak." (www.transleader.webnode.hu Finnország tanulmány 7.p) [8]

Finnország:
Finnországban Falufejlesztési Mozgalom révén a LEADER programnak komoly előzményei voltak, amely „bebizonyította, hogy létezhet válasz a vidék hanyatlására, a centralizációra, a szolgáltatások megszüntetésére, az emberek önrendelkezési jogának szűkítésére." (uo. 12p.)
A finnországi vidékfejlesztésben az intézmények és emberek közötti kapcsolatokra az együttműködés és konszenzus kultúrája, a partnerség nagyon magas szintű gyakorlása jellemző. Ehhez járul hozzá az egyszerű, gyakorlatias megközelítés és a „Nordic common sense"; vagyis a józanésszel végrehajtott szerkezeti változtatások.

Magyar szemmel a mostani finn eljárásrend is olyannak tűnik, ahol megvalósul a normatív és a mérlegelésen alapuló elbírálás egyensúlya, általánosságban nem jellemző az Uniós szabályozásnál szigorúbb vagy sokkal részletesebb feltételrendszer, a problémákat, hiányosságokat szankcionálás helyett elsősorban megbeszélésekkel, megegyezésekkel próbálják megoldani.
A LEADER sikerének meghatározó tényezője a folytonosság és a stabilitás. A HACS-ok és a LEADER-t formáló szakemberek, szakpolitikusok többsége a kezdetek óta része a LEADER fejlesztésének, tudásuk, tapasztalatuk és kapcsolatrendszerük felbecsülhetetlen.

Írország
Írországban, Finnországhoz hasonlóan a LEADER vidékfejlesztési csoportok megalakulása előtt helyenként már 10-20 éves múlttal rendelkező helyi fejlesztési közösségek működtek….Amikor 1991-ben a LEADER program elindult, ezek az emberek már „vidékfejlesztési szakértők" voltak. Valós tudással rendelkeztek arról, hogyan kell feltárni a közösségi igényeket, hogyan kell ezekre közösségi módszerekkel reagálni.

Írországban a LEADER program megvalósítására a magas szintű bizalmi rendszer és a decentralizáció jellemző. Az ügyfélbarát pályáztatási rendszer legfőbb ismérve a folyamatos pályázatbenyújtás és az ügyfelekkel közös projektfejlesztés, ami gyakorlatilag kiküszöböli a hiánypótlásokat a pályázatkezelés során. A helyi döntéshozatal értékelő bizottságon és döntéshozó testületen keresztül valósul meg szöveges értékeléssel de pontozást is alkalmazva.

---

[7] A tanulmányokat írták:Finnország, Magócs Krisztina; Spanyolország-Andaluzia, Nemes Gusztáv, Fazekas Zsuzsanna, Abel Gonzales Márquez; Írország Szabados Zsuzsanna; Ausztria, Hutvágnerné Kasper Judit; témavezető: Páliné Keller Csilla.

[8] Az ország tanulmányokból kiemelt gondolatokat lehetőség szerint az eredeti szövegek megtartásával közlöm.

„Ahhoz hogy egy civil közösség pályázni tudjon, nem kell, hogy bejegyzett civil szerzet legyen. Csak a nagyobb léptékű projekteknél szükséges a jogi személyiségű szervezet, rendezvények, kisebb léptékű fejlesztések esetén nem. Ilyen esetekben 'csupán' egy felelős magánszemélyre van szükség, aki a „nevét adja" a projekthez. Ő magán-személyként nyújt be pályázatot. A támogatás forrását a magánszámlájára kapja. Az a felelős a projektért, aki aláírja a támogatási ajánlatot." www.transleader.webnode.hu Írországi tanulmány 11p.

Spanyolország, Andalúzia

Spanyolországban a LEADER megvalósításában résztvevő intézmények együttműködését minden szinten és minden irányban (a HACS-októl az Irányító Hatóságig) a bizalom, a valódi partnerség, a támogató légkör jellemzi. Valódi és őszinte a decentralizáció, a HACS-ok felelős, autonóm szervezetként működnek, a teljes végrehajtás (a projektgenerálástól a kifizetésen át az ellenőrzésig) náluk összpontosul. A központi adminisztráció minden lehetséges eszközzel támogatja a HACS-okat.

Stabil a jogi, intézményi környezet. A jelenlegi LEADER-t szabályozó rendeletet csupán egyszer módosították, a félidős értékelés után és az IH LEADER-el foglalkozó osztályán csaknem egy évtizede ugyanaz a vezető, aki általános bizalomnak örvend és jelentős sikereket ért el a program menedzsmentjében. **Stabil a finanszírozás is**. A fejlesztési forrást a munkaszervezeti költséggel együtt, az Andalúz kormány megelőlegezi a HACS-oknak, emellett jelentős összegekkel ki is egészíti a hazai támogatást.- A LEADER II óta a tervezési időszakok közti 'finanszírozási lyukakban' nemzeti forrásból (illetve a következő időszakból felvett brüsszeli előlegből) fenntartották a HACS-ok munkaszervezeteit. —a HACS munkaszervezeteknek és a felsőbb szinteken dolgozóknak is gyakran 15-20 éves LEADER tapasztalata van, ami pótolhatatlan érték a rendszerben.

A rendszernek sajátja a minél szélesebb nyilvánosság. A készülő terveket, stratégiai dokumentumokat már az előkészítés fázisában elérhetővé teszik bárki számára, a hozzászólásokat tudatosan gyűjtik és felhasználják. Így a tudás nem vész el, a problémák megoldását nem kell mindig nulláról kezdeni, és a vidékfejlesztés szereplői úgy érezhetik, hogy részt vettek a lényeges döntésekben.-www.transleader.webnode.hu Andalúziai tanulmány

Ausztria

Az osztrák programmegvalósítást egy szóban talán a „partnerség" - gel lehetne jellemezni, hiszen a helyi fejlesztési stratégiák elkészítésétől…a pályázók projektjeinek menedzseléséig (melyet az akciócsoport menedzsmentje végez a kifizető ügynökséggel együttműködve) minden folyamatban egyenlő félként vesznek részt az érintettek annak érdekében, hogy a végeredmény megfelelő legyen. …A csoportok nem végeznek kérelemkezelést sem, de az ügyfeleket projekt menedzsment szolgáltatásokkal segítik.

A pályázati kiírások folyamatosak, egyszerűek, a pályázati dokumentáció könnyen elkészíthető és a bírálat nagyjából 6 hét alatt megtörténik. Az akciócsoport végigkíséri az ügyfeleket a megvalósítás útján, egészen a projektek befejezéséig (a kifizető ügynökséggel együtt)". www.transleader.webnode.hu Osztrák tanulmány

A nemzetközi példákat olvasva fölmerülhet a kérdés: Így is lehet? És nálunk miért nem? Konkrét választ erre nehéz adni, csupán néhány általánosságot a kultúráról, a magyar történelemről, a megkésett fejlődésről, „feudális kód-ról". (részletesen lásd Kulcsár L: Vidékfejlesztés… c. könyvében a Centrum -periféria, Modernizáció és Útfüggőség elméleteket))

Vagy praktikus, pragmatikus okok jöhetnek szóba magyarázatként? Tapasztalatlanság, túlbiztosítás, a politika eltérő céljai, a mindent ellenőrizni és befolyásolni akaró igyekezete, a források kontrollja?

Persze a mintaként vett országokban sem minden problémamentes. Az összefoglalóban a szerzők rámutatnak arra a dilemmára, amit sok-sok szerző évek, sőt évtizedek óta megfogal-

maz az irodalomban, változás mégsem történik. EZ az agrárpolitika elsődlegessége és a vidéki társadalom helyzetének másodlagossága.[9] „Van tehát egy jól működő módszer, amely a fogadóképes helyi társadalom, a helyi szintű felkészültség és szándék ellenére sem képes még a mintaországokban sem igazán méltó teret és súlyt szerezni magának. Ennek oka lehet, hogy a LEADER típusú vidékfejlesztésnek a Közös Agrárpolitika részeként egyelőre az agrárgazdaság forrásigényével szemben kell teret nyernie. Mind a négy országban erős és jól szervezett agrárlobbi működik, amely nem engedi, hogy a mezőgazdaság szakpolitikában és a finanszírozásban veszítsen a súlyából és a befolyásából. Az agrárágazatnak jelenleg nem közvetlen érdeke fejlesztési források nagyobb arányú „átengedése" a nem gazdálkodó vidéki népesség javára, illetve a LEADER módszer kiterjesztése a szektorra…." www.transleader.webnode.hu Összehasonlító tanulmány 13p.
Az írországi tanulmány egyik végső következtetése : „A tanulmányok tapasztalatai alapján, az autonóm módon és mégis szabályosan működő HACS-ok nem a részletekbe menő szabályozással (amellyel törvényszerűen együtt jár az adminisztrációs terhek növekedése), nem is a szigorú hatósági viszonyrendszerrel és szankcionálással hozhatók létre, hanem a folytonosság biztosításával, közös munkával, tanulással és az érdekek összehangolásával." www.transleader.webnode.hu Összehasonlító tanulmány 14p.

A fenti példákból leszűrhetők azok az általános menedzsment és működési elvek, amelyek a jó működés alapját jelentik:

- Bizalom a résztvevők iránt és decentralizáció az eljárásokban és döntésekben
- Együttműködés és partnerség az különböző intézményi szereplők között
- Támogató légkör a társadalom más intézményei és a politika részéről
- Előrelátás és tervezés a folyamatokban
- Intézményi stabilitás, és folytonosság biztosítása,
- Szilárd jogi környezet
- Pénzügyi biztonság megteremtése az akciócsoportokban
- Széles nyilvánosság, rendszeres visszacsatolás, a tudás megőrzése
- Gyorsaság a döntéshozatali folyamatokban
- Egyszerű eljárások
- Következetes menedzsment gyakorlat

Ezek az elvek és jellemzők vagy hiányoznak, vagy csak töredékeiben vannak meg a hazai (és más kelet-európai országok) rendszerében. Bár a pozitív elemek egy része nálunk is megvolt, ahogy a nyugati vagy északi országokban, de nem állt össze egy összehangolt rendszerré.

Mérföldkövek a hazai vidékfejlesztésben

A LEADE program kezdeti szakasza 2010-ig[10]

Magyarországon az EU csatlakozásra történő felkészítés mintegy 10 évig tartott, ez alatt az időszak alatt megtörtént a jogharmonizáció és elvileg az intézmények, az emberek felkészítése az egységes piac és az unió működésére. Ebben a felkészülésben a vidéknek és a mezőgazdaságnak komoly szerepe volt, az EU PHARE programok sorával, majd később az un. SAPARD programmal, ami az EU agrárpolitikájának néhány intézkedésével igyekezett ízelítőt adni és megtanítani, miként működik a közös agrárpolitika és vidékfejlesztés. A SAPARD program zászlója alatt lényegét tekintve egy átfogó LEADER képzés és programozás valósult meg, melynek eredményeként „2001 május végéig 144 db operatív program készült el 4300 részletesen kidol-

[9] Egy agrárpolitikai szakértő még az EU csatlakozás idején nyíltan ki is jelentette, hogy amíg közös agrárpolitika lesz, addig az ahhoz kapcsolt vidékfejlesztés mindig másodrangú marad.
[10] Ez az alfejezet csupán emlékeztető a LEADER program hazai történetének első 8 évére.

gozott projekttel." (Kovács- Póla –Finta 2011,90) Még abban az évben felmerült egy un. kísérleti LEADER program megvalósítása azzal az érveléssel, hogy mire tagok leszünk az EU-ban, legyenek tapasztalataink a módszer alkalmazásáról. Ez a próba nem a legjobban sikerült, a magyar hatóságoknak sikerült olyan bürokratikus rendszert építeniük, ami igencsak próbára tette a kísérletben résztvevő helyi közösségeket. Sokatmondó az a tény, hogy a Civil Kollégium Alapítvány, a magyar közösségfejlesztők elismert szervezete, egy idő után kilépett a kiválasztott csoportok köréből és a kísérletből, mert megítélésük szerint az nem a közösségfejlesztésről, hanem a bürokráciáról szólt. Miután 18 államigazgatási szerv (többségük érdektelen volt a projektben) igazolását kellett beszerezniük egy hónap alatt, sőt, néhányat újból meg kellett volna kérniük, mert időközben lejárt a 30 napos határidő. Ekkor adták fel. (Lásd Péterfi Ferenc és Huszerl József nyílt levelét a Parola 2004/1-es számban.
http://www.adattar.net/parola/?page_id=18. Érdemes idézni közösségi viszonyokról írt egyik bekezdésüket, mert a LEADER programra nézve ma sem vesztett időszerűségéből.

„A közösségi viszonyok természete ugyanis nem olyan, mint egy beruházás, hogy ha kell, elindítjuk, ha kell „jegeljük" bizonyos ideig; a polgárokban más „algoritmus" szerint érik meg a cselekvés, a közösségi szolidaritás, az összefogások szükségessége, s akkor kell beavatkozni, amikor azt a közösségi klíma természetes módon igényli."

Az EU csatlakozást követően 2004-től az Agrár és Vidékfejlesztési programban az un. AVOP-ban, a LEADER program, mint LEADER+ már önállóan kapott helyett. Kassai és Farkas (2007) a program levezénylésének „tartalmi, formai, koordinációs és szervezési hiányosságaiból arra következtetnek, hogy az irányító szintek nem voltak kellőképp felkészülve egy ilyen alulról építkező programmenedzselésére. Különösen nem a helyiek önálló döntéshozatala feltételeinek megteremtésére, ami a LEADER egyik lényegi elemét jelenti". (Kovács- Póla -Finta 2011,93)

A 2007-2013-as időszakra az EU a LEADER programot beemelte az agrár-vidékfejlesztési politika fő áramába (mainstreaming). Ez az időszak még tele volt lelkesedéssel és bizakodással a vidéki szereplők részéről. A program indítása, a tervezési folyamat, a HACS-ok kiválasztásában megnyilvánuló döntésképtelenség és a felmerülő konfliktusok azonban hamarosan elégedetlenséget szültek és kialakítottak egy kritikai hozzáállást a helyi vezetők részéről, megjelentek az első 'rendszerkritikák' . Voltak, akik már 2009-ben petíciót írtak az IH-nak a működés anomáliái miatt. Egy vidéki fórumon a következőket mondta az akkori MVH vezetőnek egy HACS vezető aktivista: „… ha nyolc hónapig egy pályázat- beadás után nincs eredményhirdetés –ha sokat dolgoznak az embereik, ha nem – rossz a rendszer. Másképp kell csinálni." (Kovács- Póla -Finta 2011,101). Más helyi vezető úgy látta, hogy „Ennek a programnak sajnos úgy érezzük, hogy veszni látszik a szellemisége, …nem látjuk benne azt a rendszert, hogy ez az első lépés, ez a második, ez a harmadik lépés….Hogy ennek van egy elképzelt stratégiája, egy kialakított rendszere." (Kovács- Póla -Finta 2011, 101). 2009 nyarán már az IH vezetője is belátta, és egy emailben tudatta is a HACS-okkal az általuk elképzelt rendszer kudarcát: „…ez a konstrukció nem működőképes…Ezért térünk vissza oda, hogy a HACS-oknak, Nektek, sokkal több mindent kell átvállalni a végrehajtásból, mint eddig…" (Kovács- Póla -Finta 2011,98) Ugyanakkor az MVH vezetői úgy vélekedtek, hogy minden rendben van a LEADER-rel. Nem láttak módot a rendszer egyszerűsítésére. A növekvő elégedetlenség és az MVH adminisztrációs kapacitás hiánya oda vezetett, hogy az eredeti szándéktól eltérően a HACS-okra tolták delegált feladatként a pályázatok elsődleges értékelését. A HACS-oknak egy akkreditációs eljáráson kellett keresztülmenniük, hogy ezt a feladatot is elvégezhessék. Ez azt a tudathasadásos helyzetet eredményezte, hogy a HACS munkaszervezet dolgozói „kétféle szerepet" játszottak. Az egyikben projektet generáltak, segítettek, a másikban pedig mint elsődleges hatóság, szigorúan ellenőrizték a pályázatokat.

Az első programozási időszakban az az ország egész területét lefedték a LEADER csoportok, az IH rangsorolás nélkül elfogadta minden pályázó közösség helyi vidékfejlesztési stratégiáját, Magyarország un. LEADER ország lett. Többek véleménye, hogy ez politikai parancsra

történt, de az is közrejátszhatott, hogy az IH, kapacitás hiány miatt, egyszerűen képtelen volt rangsort állítani a benyújtott stratégiákból és csak a legjobbakat kiválasztani. Ez később többek szerint visszaütött, az egyes LEADER csoportok környékén tapasztalható botrányok zöme, a túlszámlázások, lenyúlások, saját célra történő pénzfelhasználás erre vezethető vissza.
Ebben az időszakban az IH 'kemény kézi irányítást' vezetett be, a HACS-ok két hónapokra terveztek és szigorú jelentésadási kötelezettség működött. „A rendszer egészén egy őrületes kontrollálási vágy volt. Mindent kontrollálni akartak"- mondta az egyik interjúalany. Ha valami hiányzott a jelentésből, pénzlevonással büntették őket. Ha 'rés' volt a szabályozáson, vagy volt, aki megbotlott vagy csalt, akkor az ügyet nem a szabályt megszegő büntetésével rendezték le, hanem olyan szabály hoztak mindenkire, amely általános megszorítást tartalmazott és 'mindenkinek fájt'. A 2007-2013-as időszakot összefoglalóan így jellemezte egy szakértő: „a jók azt kapták jutalmul, amit a rosszak büntetésül, és ez az egész LEADER-en végig vonult. Ha te megszakadtál, maximálisan teljesítettél, ugyanazt kaptad, mint aki semmit sem csinált."

A 2010-es választások után

A 2010-es választást követően új vezetők kerültek az agrár-vidékfejlesztési intézmények élére. Már a választás előtt nagy fogadalmak hangzottak el szűkebb körökben, hogy miként fogják a LEADER-t átalakítani. Ugyanakkor nyilvánvaló volt, hogy a LEADER-t az új kormány és politikai vezetés nem nézte jó szemmel[11], egyfajta „szoci trükk"-nek tartotta. Elindult egy reform diskurzus a HACS-ok vezetőivel, az új irányítás javaslatokat kért a rendszer reformálására. Több értékelés született, többek között a Naturama szövetség[12], - 7 HACS munkaszervezeteinek összefogása -16 oldalas beadványban részletesen feltárta a program eddig működésének ellentmondásait és javaslatokat tett módosításukra. Leírták, hogy „Hosszú távon (2013-tól) a rendszer teljes újragondolására, új alapokra helyezésére van szükség. Rövidtávon is lehet azonban jelentős javulást elérni a bürokratikus terhek csökkentésével, a helyi autonómia növelésével, normatív kontrol helyett szakmai segítséggel, képzésekkel." http://www.abakonyert.hu/naturama-2
Központilag is elkészült egy vitaanyag, melyet HACS vezetők az IH és MVH képviselői együtt írtak, és a helyettes államtitkár aláírásával kiküldték az akciócsoportoknak vitára. A vége a reform folyamat végét egy csurgói fórum után a következőképp kommentálta keserű szájízzel egy HACS vezető:

„2009-ben és 10-ben lezárult a program első fele, és akkor írtunk egy értékelést. Leírtuk, hogy mi a rossz a rendszerben. Jött ez a csurgói találkozó, 2011 telén, február lehetett… Odamegy az ember, így 60 év felé is, optimistán, hogy jön az új vezetés, elmondjuk mi a baj, vegyék figyelembe és majd lesz változás. Az 'új ember' a találkozó végén azt mondta, hogy ez a rendszer annyira bonyolult, hogy inkább nem nyúlnak hozzá. Tehát minden probléma, ami benne volt, a túlbiztosítottság, a túlszervezettség , túl ez, túl az, túl amaz, benne maradt a rendszerben. Ugye a HVS-t 4-5 ellenőrző kör után lehetett csak elfogadni. Egy pályázati felhívást is 4-5 egyeztetés után lehetett csak közzétenni. Megy ez a vacakolás, de ez nem EU előírás, hanem a magyar működés. Nehogy ezek itt a végeken a saját fejük után költsék el azt a pénzt!" Más vezetők megerősítették ezt a véleményt. Egyikőjük idézte az akkori népszerű indoklást a változások elmaradására: „az volt a szlogen a komolyabb változtatások ellen, hogy egy robogó vonatot nem lehet megállítani, menetközben nem lehet csak úgy felszállni. Ehhez képest a robogó vonatot úgy állították meg, hogy egy évig nem volt kifizetés, semmi nem volt. Nem is lett válto-

[11] Ekkoriban terjedt az a legenda, hogy két szitokszó van, amit a miniszterelnök nem szeret, a LEADER és a kistérség.
[12] A NATURAMA Szövetséget 2010-ben 7 LEADER helyi akciócsoport (Szigetköz, Alpokalja-Fertő táj, Bakonyért, Éltető Balaton, Felső-Homokhátság, DIPO és Borsod-Torna-Gömör) alakította. Olyan csoportok, amelyek területén Nemzeti, vagy Natúrparkok is működnek, és kiemelten fontos volt számukra az együttműködésben, hálózatosodásban rejlő erősségek kiaknázása.

zás". Egy másik interjúalany így összegezte a korábbi időszakot: „Azt mondom, hogy a LEADER+ katasztrófa volt, de a 2007-2013-as LEADER még katasztrofálisabb mindenben: a bürokráciában, a pénzek kifizetésében. A hosszú idő, amíg a pályázók megkapták a pénzüket, a sok jogszabályi változás, hogy mi nem tudtuk követni, nemhogy a szegény pályázók." A HACS-ok működésének elszámolása például „óriási energiát vett el, utolsó tollig mindent el kell számolni. Általában HACS-onként egy-egy főállású ember csak az adminisztrációval foglalkozott, ez kötötte le a teljes munkaidejét, hogy lejelentse, bizonylatolja, hogy mit csináltunk." Ez egyébként mostanra javult, „most 1,5 nap alatt letudja a teljes működési adminisztrációt."
A rendszer bizonytalanságát, kísérleti jellegét, a tanulást jelzi az UMVP ex-post értékelés: „Összességében elmondható, hogy a LEADER pályázati rendszer átalakulásával a harmadik pályázati körre érte el a HACS-ok döntési kompetenciája és ezzel a tengely végrehajtásának LEADER-szerűsége az elvárt mértéket. Ezt a kört szinte egyöntetűen minden HACS nagyon pozitívan értékelte. Ebben a körben volt adott, hogy maga a HACS dönthetett arról, mely pályázatok támogatása járul hozzá leginkább a HVS céljaihoz." Az ex-post értékelés a HACS-ok jelentőségét is értékelte.

„A legtöbb vidéki térségben a HACS-on kívül nem volt olyan térségi szereplő, amely igyekezett a legkisebb faluba is eljuttatni az információkat a pályázatokkal kapcsolatos lehetőségekről; biztosította az állandó rendelkezésre állást, a pályázati tanácsadást; emberarcúvá formálta a nehezen átlátható pályázati rendszert…. A HACS munkaszervezetek a pályázatok szempontjából meghatározó időszakokat (pályázati beadás, kifizetési kérelem benyújtása, monitoring, stb.) megelőzően rendszeresen tájékoztató előadásokat tartottak… Ez a projekt-generálási folyamat tette lehetővé sok, olyan vállalkozó, önkormányzat, civil szervezet segítését, fejlesztését, akik a LEADER illetve a munkaszervezet segítsége nélkül valószínűleg nem jutottak volna el a pályázásig.

A HACS-ok munkaszervezetei jelentős szerepet játszottak a helyi szereplők kapcsolatainak erősítésében, a települések közötti együttműködések elmélyítésében, a tartós együttműködések kialakításában, a közös gondolkodás kultúrájának gyakorlattá válásában és sok esetben vállalkozói hálózatok kialakításában. Ezek a tevékenységek tudták létrehozni azt a bizalmi kapcsolatokon alapuló társadalmi szövetet, ami LEADER módszer és a helyi vidékfejlesztési kapacitás egyik leglényegesebb eleme." https://www.palyazat.gov.hu/az-j-magyarorszg-vidkfejlesztsi-program-2007-2013-utlagos-ex-post-rtkelse 684.p

2014-től napjainkig

2014-el új programozási időszak kezdődött, mely újabb fordulatot hozott a vidékfejlesztésben és a LEADER programban. A 2014-es kormányalakítás után a Miniszterelnökséghez került a vidékfejlesztés és az irányító posztokra a Miniszterelnökséget vezető miniszter emberei kerültek. A szervezeti és személyi változásokon túl az IH-t a kormány intézményi decentralizációs programja révén Kecskemétre költöztették. Ezt a döntést egyöntetűen mindenki rossznak és károsnak tartotta a program szemponjából. A már gyakorlatot szerzett munkatársak nagy része nem vállalta a Kecskemétre költözést vagy a napi ingázást és más munkahelyet keresett magának. Egy szakértő a hazai politikai zsargonban közismert kifejezéssel jellemezte a döntés következményét: „ilyen „böszmeséget" egy ország még nem csinált, hogy egy projekt zárásakor és az új kezdetekor teljesen kicserélni a szakembergárdát. Ez nonszensz, amikor a maradék források felhasználásáról és egy új tervezéséről van szó." Az intézményi átszervezés másik állomása az MVH volt, melyet a választások után két évvel „megszüntettek", feladatait a Magyar Államkincstár vette át. Ez részben csak cégtábla csere volt a központi és regionális szinteken, de sok munkatársat el is küldtek. Ugyanakkor beléptették a megyei kormányhivatalokat a rendszerbe, és feladatot kaptak a program szakmai segítésére. A személyi és szervezeti változások nyilván hatással voltak a vidékfejlesztési rendszer működésére. A rendszerre ki lehetett volna tenni az 'átépítés alatt' táblát. Erre utalnak az alábbi vélemények: „… ha a kincstári szervezetben nincs korábbi MVH-s munkatárs, akkor nem biztos, hogy választ kapunk a kérdéseikre, mert ott is idő

kell a betanulásra." A másik tartalmi megjegyzésben már benne van a LEADER program és az akciócsoportok körüli 10 éves huzavona:. „A korábbi ígéretek, megállapodások ellenére, hogy a HACS-oknak nem kell a pályázatkezelésben részt venniük, kvázi hatósági funkciót ellátniuk, ez az ígéret mégsem teljesül. A különféle háttéralkuk révén ezt a feladatot, - amire nem készültek az akciócsoportok, - mégis rátolják az akciócsoportokra." Más interjúalany hasonlóan vélekedett e kérdésről: „2014-től 2018 áprilisig úgy tudtuk, hogy pályázati ügyintézést a HACS-ok nem végeznek, a jogosultság ellenőrzést a Kincstár és a kormányhivatal fogja végezni. És hova jutottunk? Mi csináljuk." A Vidékfejlesztési Program 2015-ből még így rendelkezik e kérdésről: „A 2014-2020-as időszakban a delegált kifizető ügynökségi feladatok megszűnnek, a munkaszervezetek irodái megnyílnak a helyi szereplők előtt, így a munkaszervezetek aktívabb és szerteágazóbb térségfejlesztési feladatokat látnak el."
https://www.palyazat.gov.hu/az_europai_bizottsag_altal_elfogadott_operativ_programok_2014_20 (835p).

A 2014-20-as agrár-vidékfejlesztési programban a LEADER program már nem külön tengely, hanem a program 6. prioritásának egyik eleme. A vidéki területek kiegyensúlyozott fejlesztésére a program mintegy 5,57%-ot irányozott elő, ennek egynegyede a LEADER forrás. Összességében, a teljes agrár-vidékfejlesztési program költségvetéséből (I. és II. pillér) a LEADER programra mintegy 1,55% esik. (Vidékfejlesztési Program kézikönyv 2015:5-6p).[13] Korábban a HACS-ok a 3. tengely pályázatainak menedzselése révén ennek többszörösét kezelték. Az új időszakban csak a LEADER forrás áll a helyi közösségek rendelkezésére, egy átlagos méretű HACS esetében mintegy-400 millió FT értékben, holott korábban ez akár 2 milliárd Ft körül is lehetett, akciócsoporttól függően. 2013-14-ben a régi vezetés még 17%-os költségvetési részesedést tervezett a LEADER HACS-oknak, melyből 5%-ot, hogy ha szükséges, központi döntéshozatal céljára szántak. A vidékfejlesztési program Miniszterelnökséghez kerülésével a LEADER programnak tervezett költségvetési arány a jogszabály által előírt minimumra csökkent. A korábbi elképzelést félretették, az új miniszter[14] erre utasította a program tervezőit és ezzel erőteljesen behatárolta a LEADER akciócsoportok új mozgásterét. Az agrár-vidékfejlesztési program fő prioritása a hatékonyság, versenyképesség, az agrárvállalkozók támogatása lett.

A 2014-20-as időszakra összesen 103 LEADER egyesület került elfogadásra, 3014 települést és 3885163 lakost lefedve. Az átlag akciócsoporthoz 29 település tartozik, 37720 fővel. Egy átlag településnek 1300 fő a lélekszáma. Magyarország újfent LEADER ország lett, lefedve a vidéki területeket, bár ennek hátrányát és káros hatását a menedzselésre korábban már sokan felismerték. A LEADER csoportok fejlesztésére a hétéves időszakra 41milliárd 290 millió ft-ot irányzott elő a vidékfejlesztési program, egy átlagos akciócsoport 7 év alatt fejlesztésre 400 millió FT-ot fordíthat. A program működési költségeire 7 milliárd 895 millió Ft jut, az átlagos HACS-ra pedig 76 millió 654 ezer Ft a 7éves időszakra. Ha e számokat leosztjuk mondjuk egy településre és egy évre, akkor ezek az összegek már könnyebben felfoghatónak és jóval szerényebbnek tűnnek, mint amit az országos adatok sugallnak. Az átlag LEADER HACS 1 évre jutó fejlesztési forrása 57 millió 268 ezer Ft, egy átlag településre 1 évre elvileg 1 millió 975 ezer Ft. fejlesztési forrás jut. Természetesen az átlagszámok semmit nem mondanak, hisz a pályázati rendszer verseny alapon működik, de érzékeltetik azt a nagyságrendet, amivel a helyi közössé-

[13] A Közös Agrárpolitika I. pillérére jutó támogatás összege, 8916 millió Euró. A II. pillérre 4145 millió Euró esik, ebből 690 millió Euró a vidéki térségek kiegyensúlyozott fejlődésére, melyből a LEADER program részesedése 192 millió Euro. A VP EURO –Forint átváltást nem adott meg, az majd a tényleges projektmegvalósítás során kerül meghatározásra. 2015.augusztus 10-én az Euro-Forint árfolyam 311,27 Ft volt.

[14] Városi legenda, hogy a miniszter nem szerette a LEADER-t és ez az attitűd hatott is. Az adminisztráció ezt úgy fordította le magának, mondja az egyik megfigyelő, hogy „hivatalból utálni kellett a LEADER-t."

gek dolgoznak. Nagyon meglepődne az olvasó, ha az agrártámogatások egy átlag gazdálkodóra vagy az átlagtelepülésre eső összegét a fentiek mellé tennénk.

Az új programozási időszak a fenti tényezők miatt nem indult kedvezően a helyi közösségek számára. 2015 végéig, ugyan még folytak utómunkálatok a korábbi időszakból, de azok a HACS-ok, ahol nem voltak projektek a 3. tengelyből, finanszírozás nélkül maradtak. Ez azzal a szabályozási hibával függött össze, hogy a működési költségek folyósítását a fejlesztési források kifizetésével kötötték össze. A LEADER esetében ugyanakkor vannak hosszú időszakok, amikor nincsenek fejlesztési költségek, de tevékenységek vannak.

A működéssel kapcsolatos finanszírozás-hiányos időszak azzal járt, hogy sok HACS elveszítette munkaszervezetét, gyakorlatilag felfüggesztődött a működés. Az egyik HACS vezető értékelése szerint „az első időszak úgy indult, hogy több mint egy évig mindenféle finanszírozás nélkül működtünk, aki kapott hitelt a bankjától, az jól járt, de volt egy csomó, akik nem kaptak, ott teljesen megszűnt az egész, a munkaszervezet és minden." Ez különösen súlyos következménnyel járt olyan térségekben, ahol pályázati rendszerekhez értő embereket nem könnyű találni.

Az előbbiek fényében nehezen (vagy nagyon is jól) érthető, hogy 2015-ben a Monitoring Bizottság rendes ülés helyett írásbeli eljáráson keresztül jóváhagyta, hogy LEADER működési költségekből mintegy másfél milliárd forintot átcsoportosítsanak a fiatal gazda programra, miközben a HACS-ok egy részének már nem volt működési forrása. Holott az Ex-post értékelés azt állapította meg, hogy „Összességében a HACS-ok felelősen és takarékosan gazdálkodtak, ezt bizonyítja a számukra jóváhagyott 1.501.487.534 Ft fel nem használt működési forrás, amely a 2015-ös szinten további 9 hónap működésre lett volna elegendő a HACS-ok számára." https://www.palyazat.gov.hu/az-j-magyarorszg-vidkfejlesztsi-program-2007-2013-utlagos-ex-post-rtkelse 419p.

2015-re a HACS-ok egy részénél már olyan súlyossá vált a helyzet, hogy eredménytelen egyeztetések után a LEADER HACS-ok képviselői kisebbfajta tüntetést szerveztek és petíciót írtak az EU képviseletnek, eredmény nélkül. A vidékfejlesztés hazai vezetői nem érezték sajátjuknak a problémát és az EU-ra mutattak. Bár ismertek voltak a korábban leírt nemzetközi példák, nem éreztek affinitást, hogy erre megoldást találjanak. A HACS-ok képviselői a probléma fölvetésével és megoldás keresésével eljutottak a DG AGRI egyik igazgatójáig is, mivel a gondot az EU szabályozás hibája okozta.

Utólag, az egyik hazai agrárpolitikus így vélekedett a LEADER-ek pénzügyi válságáról és általában a LEADER akciócsoportok szerepéről. „A LEADER is miről szól? Önszerveződésről, saját helyi szerveződésről. Ehhez képest még mindig tartja magát az rossz beidegződés a térségünkben, nemcsak Magyarországról beszélek, hogy kicsit szidjuk az államot, szidjuk a központot, de valójában nagyon sok esetben őtőle várjuk a megoldást, a segítséget, az eszközöket, mindent. Ez pont ellentétes a LEADER filozófiával, pont az ellenkezője. Nagyon tanulságos volt, amikor kimaradtak források, nem volt finanszírozás. Nagyon sok LEADER csoporttal beszéltem, volt, aki meg tudta oldani ezt a helyzetet, volt, aki várta, hogy segítsenek rajta, volt, aki Münchausen báróként kihúzta magát a csávából. Azt gondolom, hogy nem kell a központra várni, nem kell az államra várni, nem kell folyamatosan azt remélni, hogy majd megsegítenek. Mért kéne? A LEADER pont erről szól, hogy ott helyben, önszerveződő módon, saját erőforrásokra támaszkodva kell közösséget teremteni. Ha az állam segítséget ad, adjon; ha az EU segítséget ad, adjon; de nem szabad kizárólag arra támaszkodni. Milyen önszerveződés az, ami kizárólag felülről várja a segítséget? Az egy kiegészítő jellegű támogatás, ami ha jön, örülünk neki, de ha nem, akkor is életben maradunk. Azok a csoportok, akiknél jártam, segítség nélkül is talpon maradtak." Ez az érvelés emlékeztet az amerikai pionírok felfogására: „segíts magadon és az Isten is megsegít". Ez a felfogás nem érzékeli kellő árnyaltsággal a magyar vidék problémáit, azt, hogy az elmaradott, hátrányos helyzetű térségekben már eltűnt vagy egyre kisebb az a kapacitás és szervező erő, mely az említett önszervezést meg tudná tenni. 1998-ban, a hazai vidékfejlesztés hőskorában, Font Erzsébet, az akkori Földművelési Minisztérium vidékfejlesztési főosztály

vezetője még ezt írta: „Ahány vidék, annyi öntörvényű szerves fejlődés eredménye, amelyet külső hatások többször megzavartak, ezért ma már nem képes az egyensúlyt helyreállítani. Az újabb szükségszerű beavatkozásoknál viszont nagyon kell vigyázni, hogy ne részenként, hanem szerves egészként, ne országos irányelvekkel, hanem empátiával, helyileg kezeljük a vidék problémáját. (Font E: 1998:30)

A finanszírozási krízis megoldódása után a HACS-ok képviselői is részt vettek a LEADER működéssel kapcsolatos tárgyalásban a pályázati ügyintézésről, jogosultság ellenőrzésről stb. Egy ponton túl azonban már csak az IH és a Kincstár tárgyalt egymással, a HACS-okat kihagyták az egyeztetésből. A döntést, hogy a jogosultság ellenőrzést majd a HACS-oknak kell végezniük, egy munkaértekezleten jelentették be a HACS-ok képviselőinek 2018 tavaszán. Pedig a Naturama szövetség és az ex-post értékelés is megállapította, hogy a delegált feladat a HACS-ok munkaszervezetei kapacitásainak döntő többségét, 80-90%-át lekötötte. A HACS-ok tényleges feladataira a munkaszervezetek energiáinak csak 10%-a jutott. A mostani időszakra a HACS-ok többsége feleannyi munkatárssal rendelkezik, mint korábban, a költségek csökkentése miatt.

A pénzügyi válságon túl további fejlemény volt a HACS-ok számára, hogy a jogszabály változások okán olyan konkurencia is támadt, ami elvitte a HACS-októl a munkatársak egy részét. A HACS-okhoz tartozó falusi önkormányzatoknak ugyanis az új szabály szerint csak önkormányzati többségi tulajdonú szervezetek írhattak pályázatot, ami azt eredményezte, hogy a bizonytalan finanszírozású LEADER-ektől a munkatársak egy része átpártolt az önkormányzatok nonprofit szervezeteihez. Ráadásul, más operatív programok, mint az EFOP vagy a TOP, jelentős pályázati forrásokat hirdettek, amelyek mellett a LEADER források települési szinten nem voltak számottevőek. Az egyik munkaszervezeti vezető ezt így érzékeltette: „A vidékfejlesztés alapvetően mezőgazdasági fejlesztést jelent, locsolást, tárolókat, állattartást stb. A vidéki közösségek megerősítése áttolódott a TOP-ba, meg az EFOP-ba, ha őszinték akarunk lenni. Tehát a LEADER maradt egy ilyen minimál forrás, elsődlegesen beruházási céllal, hiszen a fő indikátorunk a teremtett munkahely, erre a megnevezhetetlen, értelmezhetetlen forrásmennyiségre . Eközben a TOP-okban, EFOP-ban nyomják ki a közösségfejlesztő meg kulturális közösségfejlesztő programokat, bejött a CLLD, eltolódtak a hangsúlyok. Ebből a kiindulópontból nézve … a mi programjaink meg forrásunk eltörpül azok mellett a források mellett,… mikor ott egy település a fenti célokra 50-55 milliót nyerhet."

A LEADER program 2014-től 2017 közepéig alulfinanszírozottan, a túlélésért küzdött. A 2014 utáni időszakra egyfajta ciklikusság jellemző a LEADER-re. Nagy aktivitás egy adott időszakban, majd visszaesés, és ez ismétlődik, ahogy a projekt ciklus halad előre a maga útján. Nem egy előrelátható, tervezhető folyamatról van szó, hanem különféle fentről lefelé irányuló rángatásokról. Az egyik szakértő úgy fogalmazott, hogy minden ad-hoc alapon megy „ad-hoc-osítás"-ként jellemezte a jelenséget. Az aktív időszakokban pl. a helyi fejlesztési stratégiák készítése, vagy pályázati felhívások elkészítése, nagy energiák mozgósítása, majd a dokumentumok elkészülte után megint visszaesik az aktivitás. A működést a politika választási ciklusai is befolyásolták.

Ha a programtervezés, menedzselés időrendjét vizsgáljuk, a VP alapján következőket tudjuk azonosítani: Az előzetes programtervezés nemzeti szinten 2012-ben indult el és az év decemberében a program első változatát is bemutatták, még az EU által elkészítendő sablon nélkül. A programtervezet társadalmi vita céljára később elérhetővé vált a MNVH illetve a Hermann Ottó Intézet honlapján. A program 3. verziójának társadalmi vitáját már a Miniszterelnökség koordinálta. További egyeztetések után végül a Bizottság számára a program 6. változata került hivatalos benyújtásra, a hozzá tartozó Stratégiai Környezeti Vizsgálattal együtt 2015. február 6-án. Az írásos véleményezéseket követően a beérkezett észrevételek alapján 2015. április 1-jén Kecskeméten fórum megrendezésére került sor, ahol a társadalmi partnerek külön meghívásra kerültek. A tervezési folyamatról, a fölvetett tartalmi kérdéseket a VP 16. fejezete foglalja össze.

Ha teljes folyamatra rátekintünk, azt állapíthatjuk meg, hogy a lehetséges kedvezményezettek feletti szinteknek, a nevezzük őket 'felépítmény'-nek, a HACS-okat is beleértve, 6 évig kellett dolgozniuk, amíg a folyamat eljut addig a pontig, hogy valami megmozdulhat vidéken. Ez persze így sommás megállapítás, mert az előkészítési folyamatba bevonták a legalsó szintet is, de ami a lényeg: hogy el tudjanak indulni a pályázati 'versenyben', ahhoz ennyi idő kellett. Nem túl sok ez egy kicsit? Van ennyi 'ideje' a vidéknek, a helyi közösségeknek várakozásra?

LEADER program 2018 nyarán ott tart, hogy az EU 2015. augusztus 10-én elfogadta a magyar stratégiát, majd azt követően a HACS-ok is elkészítették saját stratégiájukat. Kiírták a pályázati felhívásokat, azokra már beérkeztek pályázatok, zajlik a hiánypótlás, de pályázati értékelések eredményeire a pályázók leghamarabb 2019 elején számíthatnak. Azaz, a programozási időszak 6. évére jut el hazai LEADER, hogy az akciócsoportokban a vállalkozók, helyi civil szervezetek, önkormányzatok hozzákezdhessenek terveik megvalósításához. A VP programban ezt az állapotot már 2016 első negyedévére állították be.

Az új programozási időszakban tehát a LEADER program minimumra állított költségvetéssel indult, a befogadó agrár-vidékfejlesztési programban pedig az agrárprioritások az elsőslegesek. Folytatódik az a folyamat, amit Kovách Imre már 2011-ben megállapított. „Az AVOP vidékfogalma tehát határozottan (fejlesztés-) *politikai és hatalmi érdeket követ*. Az agrárius szempontok mellett csak akkor használ más vidékképeket, ha azok a mezőgazdaság-fejlesztés érvrendszerét erősítik. Az AVOP a mezőgazdaság jelenlétével határozza meg elsősorban a vidéket, ami nem illeszkedik a gazdaság és társadalom valós folyamataihoz és ellentétes a tudományos kutatások eredményeivel." (Kovách 2011,41)

Programértékelések külső szemmel - 2010-2016

2010-es év nemcsak a politikai váltás, hanem a különböző programértékelések időszakának kezdete. A RuDI átfogó európai kutatásról már írtunk. Még abban az évben készült egy félidős értékelés a vidékfejlesztési program előrehaladásáról, továbbá, az Európai Számvevőszék is készített egy jelentést a LEEADER programról. 2012-ben az Állami Számvevőszék is vizsgálta a vidékfejlesztési célkitűzések megvalósítását. Végül, 2016 decemberében fejeződött be a 2007-2013-as program utóértékelése. Ezek az értékelések különböző mértékben, de hatottak az európai szintű szabályozásra és programirányításra és közvetetten a hazai menedzselésre is.
Az EU Számvevőszék 2010-es jelentése a LEADER programról és a hozzá tartozó EU Bizottsági észrevételek különleges olvasmány, magyarul is olvasható az 5/2010 különjelentés. https://www.eca.europa.eu/hu/Pages/search.aspx?k=K%C3%BCl%C3%B6njelent%C3%A9s%20LEADER%20program%202010&start1=1

A számvevőszék auditorai a LEADER elvek figyelembevételével elsősorban a pénzügyi követelmények szemszögéből vizsgálták a program megvalósulását a kiválasztott HACS-ok, a nemzeti irányító testületek és az EU illetékes intézmények vizsgálatával. A LEADER program elvi követelményeit alapul véve, a jelentés elsősorban tünetekre, jelenségekre mutatott rá, ugyanakkor nem vizsgálta az okokat, a helyi kontextust, a helyi kultúrát, szükségleteket, hagyományokat stb. A részleteket az alábbi 4 fő megállapítás alá szervezték:

- Az akciócsoportok a LEADER-megközelítés gyakorlatba ültetése során csak korlátozottan érvényesítették a LEADER program sajátosságainak értéknövelő potenciálját, bár az ellenőrök találtak követendő példákat is.
- Az akciócsoportok nem tartották eléggé szem előtt a hatékonyság, illetve a méltányos és átlátható eljárások szükségességét
- A Bizottság és a tagállamok nem voltak elég szigorúak, így az akciócsoportok mellett ők is felelősek azért, hogy a LEADER megközelítés lehetséges többletértéke csak részben valósult meg. Nem korlátozták ugyanis megfelelő intézkedésekkel a költségeket és kockázatokat.

- A Bizottság és a tagállamok nem tudják kimutatni, hogy milyen többletértéket hozott a LEADER-megközelítés alkalmazása, és egyelőre nem értékelték a járulékos költségeket és a kockázatokat.

Tanulságos, hogy a Bizottság szinte hasonló terjedelemben válaszolt a jelentés 126 pontjára és a 19 háttér-magyarázatra, rámutatva azokra a LEADER jellemzőkre, helyi sajátosságokra és más tényezőkre, amelyek helyi szinten hatnak.[15] Kétségtelen azonban, hogy a kritika egy része ült és védhetetlen volt. A Számvevőszék jelentése, az a követelés, hogy nagyobb pénzügyi fegyelem és szigor, eredményes pénzgazdálkodás érvényesüljön a LEADER program tekintetében is, a későbbiek során érezhetően megjelent a program irányításában. Erre utal többek között Karolina Jasinska-Mühleck, az EU Bizottság DG Agri munkatársa, a finnországi Hämeenlinna-ban, a LEADER 20 éves ünnepségén elmondott beszéde 2016-ban, amikor kifejezetten utalt a számvevőszéki jelentésre és az azt követő átalakításra. Hangsúlyozta, hogy a LEADER elveket együtt, egy csomagban kell alkalmazni.

Az a követelés, hogy minél inkább számszerű indikátorokkal fejezzék ki a LEADER HACS-ok tevékenységüket, a LEADER tevékenységek jellegéből következően nem könnyen teljesíthető. A 2007-13-as hazai programidőszak ex post értékeléséből kiderül, hogy a LEADER-re a program megfogalmazói nem tudtak hatásindikátorokat megjeleníteni. (Ex-post értékelés: 742) Mivel minden térség egyedi és különleges, a specifikumokból nehéz átfogó, mindenkire érvényes hatásindikátorokat kreálni. Viszont a kvalitatív értékelések a nehézségek ellenére bemutatták a LEADER program sok értékét - közösségteremtés, kezdeményezések, nem formális hálózatok, emberek bevonása stb.

Az EU Számvevőszék után az Állami Számvevőszék tartott vizsgálatot 2012-ben a vidékfejlesztésről „Jelentés a vidékfejlesztési célkitűzések megvalósítására, a helyi közösségek szerepének megerősítésére fordított pénzeszközök felhasználása eredményességének és hatékonyságának, a vidéki életminőség javításában betöltött szerepének ellenőrzéséről" címmel. A kritikus anyagból a pályázatok menedzselésére, a kommunikációra vonatkozóan mindössze egy gondolatot idézek:

„Az Irányító Hatóság a pénzügyi források iránti igények benyújtására ritkán és rendszertelenül adott lehetőséget. A kérelemkezelést ellátó MVH és a delegálási szerződés alapján a LEADER HACS munkaszervezetek nem voltak kellően felkészültek a beérkezett kérelmek feldolgozására és értékelésére az egyes intézkedések tervektől eltérő indítása, a kérelembenyújtási időszakokban felhalmozódott feladatokhoz képest elégtelen kapacitások miatt. A ritkán meghirdetett kérelembenyújtási időszakok alkalmával felhalmozódó jelentős mennyiségű feladat hozzájárult ahhoz, hogy a támogatási kérelmek feldolgozásának időtartama rendszeresen és jelentősen (átlagosan 394 nap) meghaladta a 2007. évi XVII. törvényben előírt24, az ügyintézés egyes szakaszainak végrehajtására vonatkozó határidőket.[16] A kifizetési kérelmek feldolgozásának és teljesítésének átlagos 63-129 napos időtartama minden jogcímnél meghaladta az MVH rendelkezésére álló határidőt." (ÁSZ,24). A fenti problémát az EMVA ex-post értékelés így látta: „…az (Kifizető) Ügynökség kis helyi kirendeltségekként szerette volna igénybe venni a HACS-ok szolgáltatásait, amelyre a HACS-ok hátterét biztosító civil szervezetek nem voltak képesek egyenletes minőség biztosítása mellett a teljes időszakban." (EMVA Ex-post értékelés 426p)
Az 2007-13-as vidékfejlesztési program ex-post értékelését egy nagy szakmai konzorcium végezte. Az ex-post értékelés kritikus és rendkívül alapos, minden kérdésre kitérő munka, mintegy 750 oldal, terjedelemben közelít a program és melléklete mintegy 1000 oldalához. A kitűnő

[15] Leader képzések anyaga lehetne ez a jelentés.

[16] Az eredeti szöveg lábjegyzete: A 2007. évi XVII. törvény 41., 55, és 56. §-ai – 2010. december 23-ától hatályos előírásai szerint – a hiánypótlásra az ügyintézési határidő kezdetét követő 45 munkanap, döntéshozatalra szintén 45 munkanap, rangsor állítása estén 3 hónap állt az MVH rendelkezésére. A kérelem érdemi vizsgálat nélküli elutasításáról 22 munkanapon belül kellett az MVH-nak döntenie.

munka egyik korlátja, hogy erősen irányított jellegű volt, a Bizottság által előre meghatározott kérdésekre kellett válaszokat adniuk. Így a fogalmazás rendkívül kifinomult és udvarias, de többek között azok az érdek, személyi és hálózati kapcsolatok nem köszönnek vissza belőle, amelyek végül is a folyamatokat irányítják vagy nagyban befolyásolják. Gyakorlati haszna a megjelenéskor a tekintetben korlátozott volt, hogy az új programozási időszak tervezése után 2 évvel állt rendelkezésre, így a 2014-2020-as programozásnál nem lehetett figyelembe venni. Ez az időelcsúszás egyébként az EU értékelési rendszer egyik gyenge pontja.

A politikák átvitelének, átvételének dilemmái új környezetben és a demokrácia kérdései

A vidékfejlesztés mai és jövőbeni fő kérdése, milyen módon és elvek alapján lehet egy egyszerűbb vidékfejlesztést megvalósítani. A vidékfejlesztés és a LEADER program Európában az elmúlt 27 évben, Magyarországon pedig az elmúlt 14 évben jelentős eredményeket ért el, ám súlyos problémákkal is szembe kell néznie, az alul-finanszírozottság, a bürokratizmus és a bizalom hiánya miatt. A nagyszerű elvek, melyeket akármelyik politikai döntéshozó vagy bürokrata felülírhat, a papírtömegeket elváró pályázati gyakorlat, melyek nagy részének nem sok értelme van, az állandóan módosított szabályok, a kifizetéssel kapcsolatos tortúrák erősen visszavettek a LEADER program iránti kezdeti lelkesedésből. A bizalmatlanságra épülő program és a helyi szinttől az EU intézményekig terjedő bürokratikus hierarchia újratermeli a bürokráciát, amitől a helyi szint nem tud menekülni. Minderről a legfrappánsabb látleletet a NATURAMA Szövetség értékelése adta. A LEADER-nek szánt feladatok elvégzéséhez „…autonómiára, valódi decentralizációra van szükség és arra, hogy az irányítási rendszer bizalomra épüljön; az átláthatóság és az elszámoltathatóság minden irányban, a rendszer minden résztvevőjére érvényes legyen; és hogy a normatív kontrol mellett az emberi döntés, a személyes felelősség, a morális kontrol is szerepet kapjon. Magyarországon a LEADER központi végrehajtási rendszere nem ezekre az alapelvekre épült. A program központi menedzsmentje és politikai irányítása minden eszközt megragadott az ellenőrzés megtartására. Ezzel nagymértékben csorbult a helyi autonómia, ugyanakkor a központi intézmények (MVH, IH) nem voltak felkészülve a kontroll gyakorlására, így nem készültek el időre a jogszabályok, adatlapok, ellenőrzések. A következmények ismertek: felkészületlen végrehajtás, rossz, átgondolatlan, ráadásul állandóan változó szabályok, teljes átláthatatlanság (lentről felfelé), bizalmatlanság, a hivatalok kockázatelhárító magatartása, kettős-hármas mérce, káosz minden téren. A jelenlegi rendszer elvileg autonómiát ad a HACS-oknak (ez kikerülhetetlen EU követelmény), de közben minden mozdulatukat figyelemmel kíséri es ellenőrzi, ami pazarló és nagyon rossz hatásfokú rendszerhez vezet. A legjobb példa erre a jelenlegi pályázatkezelés, ahol az amúgy is a végletekig leszabályozott, a munkaszervezetek által elvégzett pályázatkezelést (A ügyintézés) az MVH nagyon magas arányban még egyszer elvégzi (B ügyintézés) ellenőrzése során. Európában még hasonló gyakorlatra sem találunk példát.” http://www.abakonyert.hu/naturama-2 4p. Ez a látlelet a korábbi időszakról szólt, de a jelenlegi időszak eddigi lépései sem túlságosan bíztatóak.

Föltehetjük a kérdést. Vajon beigazolódik-e a francia kutatók, Marie-Claude Maurel és Pascal Chevalier kételye a policy átvitel, átvétel sikerességét illetően? Egy adott társadalmi-gazdasági- kulturális közegben sikeres modell más környezetbe ültetve, ugyanolyan szabályokkal, hasonló vagy másfajta eredményeket hoz? Ha a LEADER program a még nem teljesen kialakult demokráciákban kerül megvalósításra, ahol mindig van kísértés az autokratikus megoldásokra, a fentről lefelé irányuló parancsokra, gyámkodásra, a klientúra építésre és sajátos ’redisztribúcióra’, ez természetes velejárónak tekinthető, vagy más megoldásokkal kell ezeknek a jelenségeknek elejét venni? Az új demokráciákban ennek így kell lennie, vagy ez a kelet-európai kultúra sajátossága?

Ha nem demokratikus szemüvegen, hanem pragmatikus nézőpontból tekintünk a LEADERRE, a Kelet-Közép Európában megszokott fentről lefelé irányítás szempontjából, akkor a LEADER program az adminisztráció szempontjából nem egy lelkesedést kiváltó lehetőség,

hanem egy nehezen kezelhető probléma halmaznak tekinthető. A helyi közösségek, (pontosabban a helyi, települési közösségek együttesei) ezerféle problémát, térségi szerveződést, összefogást, érdeket, különböző stratégiákat és embereket jelentenek. Egyenruha fazont, vezényelt menedzselést e sokszínű közösségekre fentről rendkívül nehézségekkel lehet ráhúzni, holott az adminisztráció szereti az egyen-vonalasítást, az egyszerű tömegmegoldást. Ily módon a LEADER állandó probléma és feszültségforrást jelent az állami bürokrácia (és a politika) számára is. A vidékfejlesztés menedzselésének legfőbb jellemzője a bizonytalanság és az előrelátás hiánya. A tapasztalati tudás nem jelent értéket, nem hagyományozódik egyik generációról a másikra, sem a vezetőknél, sem a munkatársaknál, akik körében nagy a fluktuáció. A vezetők pár év szolgálat utáni elmozdítása, továbbléptetése vagy leváltása is a bizonytalanságot erősíti. A kézi vezérlés miatt a rendszer telítődik különféle frusztrációkkal, ami a rendszer minden szereplőjében - a helyi közösségekig bezárólag - nyomot hagy. Az ilyen rendszert úgy lehet menedzselni, hogy a vezetők vagy szoros ellenőrzés alatt tartják a folyamatokat, vagy távol tartják tőle magukat (ahogy ez nálunk történik), vagy decentralizált, bizalmi alapon egy másfajta rendszert építenek fel.

Amennyiben feszültségek támadnak, melyek meghaladnak egy bizonyos szintet, akkor a helyi szereplők könnyen transzformálhatják a problémákat politikai mezőbe is, mint ahogy ez többször megtörtént Magyarországon és Európa más országában is. Ez többnyire további szigorítással, határidőkkel, személycserékkel jár, ami még tovább növeli a rendszerben a bizonytalanságot és bizalmatlanságot. A LEADER-nek ez a pragmatikus értelmezése nem olvasható ki a brossúrákból és az EU retorikából, a megvalósult hazai és Kelet-közép európai gyakorlatból viszont erre lehet következtetni.

A LEADER más tekintetben a politika számára nem elhanyagolható rendszer, mert képes elérni a helyi embereket, ezért nagy a kísértés a program valamilyen szintű befolyásolására a szervezeti formákon, vezetőkön stb. keresztül. Azoknál a HACS-oknál, ahol 2010-es választás előtt az akkori kormány iránt elkötelezett vezetők voltak, ők a parlamenti választás után szépen visszaléptek és helyükre az új kormánynak tetsző vezetők kerültek. A szervezeti formát is egységesítették a választás után. Egy szakértő „mérgezésnek" minősítette azt a jelenséget, ahogy a pártpolitika 2010-ig próbálta gyanús szoci együttműködésnek feltüntetni a LEADER-t. A hatalomváltás után, amikor már az összes vezető kormánypárti lett, a negatív kommunikáció árnyéka továbbra is rávetült a LEADER-re.

Az alulról építkezőnek tartott, de valójában fentről irányított rendszer Magyarországon állandó késésben van a bürokratikus hierarchia tanuló, újrakezdő karaktere, a szabályok folyamatos módosítása, túlbiztosítása és más tényezők miatt. A program szervezeti és menedzsment rendszere néhány évente átszerveződik, a központi és területi menedzselő állami apparátus állandó mozgásban van. A nagy fluktuáció következtében a tudás és tapasztalat nem halmozódik fel az apparátusban. Ezt a 2007-13-as program ex-post értékelése tudatos és tervezett jelenségként minősítette „…a teljes rendszer a humán erőforrások minél hatékonyabb kihasználására, és cserélhetőségére rendezkedett be". **(**Ex-post 422p.). Ez a felfogás is a bizalom és (önbizalom) alacsony szintjére utal. A legnagyobb állandóságot és tudásbázist a vidékfejlesztésben a LEADER HACS-ok vezetőségei, munkaszervezetei jelentik, hacsak valamilyen hiba nem csúszik be a folyamatba, mint pl. 2014-15-ben, amikor az Irányító Hatóság nem tudott megoldást találni a HACS-ok működési költségeinek finanszírozására.

A nagypolitika nem a program belső elvei és értékei, hanem saját szempontjai és érdekei szerint nyúl a programhoz, határidőket, prioritásokat, vezetőket ad, stb. Helyi szinten mindez egy idő után komoly csalódottságot, elfordulást eredményez. Magyarországon többek véleménye szerint, a korábbi lelkesedés nagyrészt elveszett, mára csak beletörődés van a 'megváltoztathatatlanba', a rendszer 'uralkodik' a közösségeken és a pályázókon.

Egy, a témát jól ismerő szakértő így összegezte és általánosította a problémát. „Ahhoz, hogy a LEADER jó eszköz lehessen, bizalom és együttműködési kultúra kell. A mi országunk ebben sérült a legnagyobbat, nemcsak most, hanem az előző ciklusban is. Ezzel a kettővel végtelenül visszaéltek. Az egész rendszer arra ösztönöz, hogy ne legyen együttműködés. Papíron

igen, de egyébként a rendszer arra épül, hogy kaparj kurta, azonnali forintosítás, önző, pillanatnyi érdekek. Hosszú távon egy ilyen rendszer nem tud gondolkodni, csak pillanatnyi érdek van, és ha nem elégül ki, akkor lemaradsz valamiről. Itt egy LEADER-szerű együttműködésnek milyen tere lehet?"

Ezek a körülmények a lehetséges kedvezményezetteknek is próbatételt jelentenek. „Úgy legyél hiteles, hogy közben ne nézzenek futóbolodnak", mondja egy civil vezető, utalva arra a dilemmára és tudathasadásos helyzetre, amibe civilek kerülnek, a vidéki helyi problémák és a megoldásukhoz ajánlott bürokratikus eljárások ismeretében.

Az EU - miközben kísérleti programot hirdetett, majd beemelte azt a mainstream vidékfejlesztésbe - 'nem látta előre,' hogy ezt a 'laboratóriumot' meg kellene óvni annak az óriási bürokratikus és jogi felépítménynek a nyomásától, ami az EU-t és programjait jellemzi. Az 'alulról építkezés' a megvalósult módon csupán félig sikerült történet, mert valójában a bürokrácia, a túlszabályozás az EU-tól kiindulva ott van az eljárásokban. Pedig nagyon fontos lenne, hogy az adminisztráció ne nyomja agyon a közösségeket. Élhessenek valós döntési, ellenőrzési lehetőségeikkel, bizalom alapján, bürokrácia nélkül.

Az intézményrendszer aránytalan és folyamatos módosításra szoruló szabályrendszert zúdít a helyi szint közösségeire, civilekre és önkormányzatokra és a vállalkozni szándékozókra. A bonyolult szabályrendszer kiskorúsítja a helyi szereplőket, állandóan tanácsokat, értelmezéseket kell kérni, meg kell konzultálni a fensőbbséggel a kérdéseket. A menedzselő intézmények munkatársai sincsenek tisztában teljes körűen a szabályok tömegével, körükben is nagy a szakosodás, hogy a túlszabályozást követni tudják.

Az emberek túlnyomó része nem ismeri sem a jogszabály tömeget, ami a LEADER-hez is kapcsolódik, sem azt a szaknyelvet, ami a vidékfejlesztésben kialakult.[17] Csak a retorikát és biztatást hallja, és csak később szembesül a követelményekkel. Azt hallják az emberek, LEADER így meg LEADER úgy, alulról építkezés, stb. és közben a dolgok jelentős része fentről vezényelt, szabályozott világ. A bizalmatlanság különösen visszatetsző, ha azt vesszük figyelembe, hogy többnyire elmaradott, hátrányos helyzetű vidéki térségek közösségeiről és kis támogatásokról van szó.

A vidékfejlesztés rendszere egy másik informális politikai szabályhoz is igazodik, melynek lényege, hogy 'pénzt vissza nem adunk' az EU-nak. Ez azt jelenti, hogy a menedzselő intézmények vezetői még inkább bebiztosítják rendszerüket, hogy abban a hazai vagy EU-s auditorok ne találjanak kivetnivalót. A felsőszintű döntések hátterét közelről ismerő szakértő ezt egyértelműen meg is fogalmazta: „az MVH mindig állam volt az államban, erősebb volt bármelyik szereplőnél. … Ők az EU kifizető ügynöksége voltak, ők diktálták a szabályokat, de folyamatosan a külső audittól féltek. Ők nem nekünk akartak megfelelni, hanem az uniónak." EZ a deklarált elv és gyakorlat most is érvényes. Kísérletezésről, ami fontos kulcsszava a LEADER-nek, tehát szó sincs, helyi szinten. A másik vonatkozása ennek a kérdésnek, hogy minden pénzt el kell költeni, ami feszített program és projekt ütemezéshez vezethet. 2017 végére már meghirdetésre került (többé-kevésbé) minden pályázati felhívás, nyilván olyan minőségben, amit a feszített munka lehetővé tett.

Hangulatjelentés a helyi közösségektől és az Irányító Hatóságtól

A LEADER program történései - nemcsak az utóbbi négy esztendő, hanem a 2004-től számított változások - nyomot hagytak a LEADER-ben dolgozók, önkéntesek és kedvezményezettek hangulatán és hozzáállásán. Helyi szinteken többnyire kevés személyi változás van a fő érintettek körében, csupán a politikát és eljárásokat hirdetők körében nagy a mozgás. A hivatkozott Font Erzsébetet és csapatát legalább 5-6 csapat követte már országos szinten, akik tanulták, hirdették

[17] Erre legjobb példa maga vidékfejlesztési program, ami egy művelt és képzett ember számára is olvashatatlan és érthetetlen a szakkifejezések stb. tömege miatt.

és magyarázták a vidékfejlesztés mibenlétét és szabályait. Az induláshoz képest az elmúlt időszak alatt a vidékfejlesztés szakmává nőtte ki magát, egyetemeken tanítják, diplomát lehet szerezni ebben az összetett témában. Kovách Imre és kollégái az EU alapok menedzselésére szakosodott szakemberekre és a jelenségre a 'projekt osztály' kifejezést alkották meg. Az adminisztráció nagyrészt fel is szívja az új ismeretekkel rendelkező fiatalokat és karrier lehetőséget is kínál nekik.

Ebben a 'hangulatjelentésben' a LEADER programban dolgozók, aktivisták, stb. összesen 25 fő véleményét és vélekedését tükröztetem vissza. Ezek olyan gondolatok, érzések, meglátások, amelyekből többek között a folyamatokra, a bizalom szintjére és sok más olyan érzelmi tényezőre is lehet következtetni, melyek befolyással bírnak a helyi akciócsoportok és a program menedzselésére. A HACS-ok alapállását jól megvilágítja az alábbi vélemény: „Mi nem egy budapesti irodából látjuk a pályázókat, ezekkel a pályázókkal együtt élünk, lehet, hogy a munkáltatóink is köztük vannak." Ahhoz, hogy kiegyensúlyozottabb legyen a kép, a vidékfejlesztés admnisztrációjában dolgozóktól is kértem véleményt a tanulmány első változatáról.
Az interjúalanyok véleménye a jelenlegi időszakról sok kérdésben- árnyalat- vagy hangsúlybeli különbségekkel - összecseng. Az elhangzottakon érződött a hazai LEADER program közel két évtizedes történetének lenyomata. Ugyanakkor eltérő egyéni vélemény, megközelítés is volt, tapasztalattól, egyéni habitustól függően.

A 20114-20-as időszakra „a késés, a csúszás a kulcsszó. Van, ami jó irányban változott, van, ami nem." összegezte a jelenlegi helyzetet egy munkaszervezeti vezető. Egy másik szerint „A mostani rendszer lassúbb, kevesebb a forrás, nagyobb a szabadság". Megint más azt mondta, hogy: „Igazából lelkesebb volt a 2017-13 –as LEADER időszak. Aztán ott történt elég sok olyan esemény, főleg a pályázatok adminisztratív szintjén, ami miatt elég pesszimistává vált a rendszer…. Az egész LEADER olyan, mint amikor berakják a nyugdíjas otthonba, mindenki elveszíti a motivációját. Azt látom, hogy ilyen kapkodós helyzet van, nincsenek a feladatkörök lehatárolva, … mindenki csak a mának él, csak a mai napot éljük túl."

A helyi közösségekkel kapcsolatban így vélekedett az egyik helyi vezető: „Nem nagyon van aktivitás, mindenki érzi, hogy ez az eltelt 2-3 év lelőtte az aktivitást. Van 20-25 ember, akiknek a tervezésben voltak projekt ötleteik, van egy civil kör, van egy-két vállalkozó, ennyi." A visszafogottságra a következő magyarázatot adta az egyik választott vezető: „2015 őszén összeverődött ez a gárda, mi tényleg alulról tervezve, szakmai hozzáértő emberek, szétbontva, szakterületekre, minden területen volt 2-3-5 szakértő és gyakorlati megvalósító, és ezek az emberek föllelkesedtek. Ez volt 2016 tavaszán. Most 2018 nyara van, eltelt két és fél év és még nincs elbírált pályázat."

A z IH és a HACS-ok kapcsolatában, stílusában sokan pozitív változásokat tapasztaltak. „A legkevésbé basáskodós a hozzáállása a mostani IH-nak. A korábbinál, mint a katonatisztek, parancsolgattak. A mostani IH tájékoztat, segít, ha kérdés van, de érezni lehet, hogy ők is tanulják a leckét". Többen állítják, hogy a „LEADER-be nem szólt bele senki, nem volt központi ráerőszakolt irányelv. Tény és való, hogy nem adtak a szánkba semmit, a programot tényleg a helyiek dolgozták ki, ott volt a TKCS, és abból építettek pályázatokat." Ebből következett a másik pozitív változás, hogy „a stratégiakészítés, az intézkedések, felhívások alakítása szabad módon mehetett végbe, nagyon széles tárházat használhattunk minimális korláttal. A stratégiai tervezési lehetőségeink köre javult." A kommunikációban is partneri a viszonyt említettek a HACS-ok képviselői az IH-val kapcsolatban, akik próbálnak, szeretnének segítni, de igazából, még nincs meg a tapasztalatuk.

Az információval, képzéssel kapcsolatban már több hiányérzet és javaslat is megfogalmazódott: „Az is egy nagy probléma, hogy nincs egy olyan fórum, ahol a jó ötleteket országossá lehetne tenni. Európához képest nekünk nincs egy ilyen fórumunk. Minden országban van egy olyan díj, mellyel értékelik a jó kezdeményezéseket és néhány díjat kiosztanak. Én ezt nagyon hiányolom. Nincs az a tapasztalatcsere, fórum, vagy évente egy nagy LEADER zárónap, nálunk ilyen sincs." Más vezető ugyanezt hiányolja: „negatív változás, hogy kevesebb a lehetőség az

országos találkozásra, és nincs visszajelzés. Nincsenek meg a fórumok, ahol a hazai jó gyakorlatok szerepet kapnának. Nincs szakmai tapasztalatcsere, még olyan sincs, mint az előző időszakban." Egy másik vélemény szerint: „Folyamatos tanulás és kommunikációs áram minden tagállamban jelen van, nálunk nincs ilyen." „Majdnem minden országban van egy folyamatosan működő LEADER munkacsoport, ők folyamatosan üléseznek legalább negyedévente, rendszeresség van benne. Országos kétnapos fórumok, évente legalább egy van."

A képzéssel, felkészüléssel kapcsolatban „…kellettek volna több napos képzések, de ez elmaradt, mind a városi mind a vidéki HACS-oknál. A mentoring is elmaradt. Ugyanúgy a végrehajtáshoz is kellene, mert most olyan akciócsoportok 'ügyintéznek', akik még életükben nem látták az elektronikus felületet, az egész borzalmas adminisztrációt, egyedül vannak." Korábban az MNVH révén sokkal hatékonyabb támogatást kaptak a HACS-ok, (éves rendszerességgel tanulmányutak, egyéni pályáztok, ELARD tagság, kétnapos kompetencia-fejlesztések, munkacsoportok..stb. működhettek az MNVH LEADER szakosztály keretein belül). Az MNVH átszervezése óta sokkal kevésbé hatékony az ilyen jellegű támogatás. Más vélemény szerint: „A mostani időszakra általánosan azt tudom mondani, hogy nincs kitől kérdezni. Most már senki nincs azokból, akik korábban voltak…. Júniusban lementünk egyeztetni a kormányhivatalba, egy számítógép nélküli teremben ültünk, kaptunk egy 148 oldalas segédletet, ennyi. Átfogó képzés 2007 óta nem volt."

Az 'új munkamegosztás kockázatairól', ami a pályázatok feldolgozására, értékelésére stb. vonatkozik, többen úgy vélekednek, hogy „Ebben a rendszerben nagyon könnyű hibázni és pályázók komoly kockázatot vállalnak."

Az ellenőrzés és menedzselés kérdéséről eléggé szigorúak a vélemények: „a közösségi jogszabályok ilyen szintű bürokráciát nem írnak elő, de amikor jön az audit, ők maguk terjeszkednek túl azon, amit az uniós döntéshozók jogszabályi keretek között meghatároztak. Nem a jogszabály, hanem az ellenőrzési rendszer a kritikus pont. Az MVH korábban a bűnösség vélelméből indult ki, ez volt a kiindulás."

A magasabb szintű politikára mutatott az az észrevétel, ami a 'vidékfejlesztésért' (a pénzért) folytatott presztízsharcot említette az intézmények és politikai személyek között. Miután a vidékfejlesztés átkerült a Miniszterelnökséghez, az FM háttérintézményeiben ezt a szót, hogy vidékfejlesztés, nem lehetett kiejteni és használni.

Az új pénzügyi feltételekhez történt alkalmazkodást mutatja a következő megjegyzés: „Túl vagyunk az első pályázati körön, civil szervezetek nem is pályáztak be, mert annyira alacsony az összeg, hogy nem éri meg pályázni a járulékos költségek miatt. Minden ugyanaz, mintha egy nagy projektet csinálnál, ugyanúgy el kell számolni, ugyanolyan bürokratikusan és nyilván egy civil szervezet ezt nem tudja csinálni. … Sajnos semmiféle egyszerűsített pályázat vagy elszámolási rend nincsen. Mindent végig kell bogarászni." Más is hasonlóan vélekedik: „A gond abban van, hogy nagyon picik a források és azokért a pici forrásokért ugyanazt a bürokratikus folyamatot kell végigcsinálni."

Az értékelési rendszer is szóba került: „A rendszernek megint hibája, hogy a Közreműködő szervezet most azt várja, hogy legalább 130-140%-ban túlpályázzák a felhívásokat, nincsenek köztes értékelések."

A HACS-ok munkájával kapcsolatban elhangzott: „Az adminisztrációnak nincs hozzáadott értéke. A mostani tervezésnél is annyi meghatározó szempontnak kellett megfelelni, ami nem veszi figyelembe a helyi sajátosságokat. Olyan feltételek voltak a pályázati kiírásoknál, ami nevetséges volt vagy nem teljesíthető. A helyi sajátosság nem számít." Végül egy pesszimista vélemény szerint: „A bizalmi elvre még nincs megérve Magyarország".

A helyi közösségek, munkaszervezetek hozzáállásáról a saját nézőpontjából fogalmazott véleményt az adminisztráció egyik dolgozója a tanulmány első munkaváltozata alapján. Többek között a HACS-ok hozzáállását egyes esetekben megbotránkoztatónak vagy érdektelennek tartja, hiányolja, hogy nem esik szó az „az alapvető kapcsolattartás, az alaptudás, az értel-

mezőképesség, és az „e-mail nem olvasásból" fakadó hiányosságáról"…, holott ez nem ismeretlen a HACS-ok számára sem.

Az IH segítő szerepével kapcsolatban úgy látja, hogy az országos fórumok, rendezvények esetén „a HACS-ok ¾-e (jobb esetben) vesz csak részt ezeken,…"[18] A képzéseken ésszerű, egyszerű, érthető előadások és válaszok hangzanak el az IH és a Kincstár részéről, a kérdések feltételére nincs semmilyen korlát, mégis a megjelentek számához viszonyítva – kevés HACS fülébe jut el az információ és a képzés után még hónapokig ugyanazok a kérdések felmerülnek, amelyeket az IH és a Kincstár természetesen megválaszol." Gyakorlatilag ezért nem látja „értelmét több képzést tartani. Minden egyes régiós értekezletükre elmegyünk, amelyekre meghívnak bennünket, ha tartanak maguk között jó gyakorlat átadást, ott vagyunk. Jobban működnek a helyi kezdeményezések (ez is LEADER specifikum), mint amikor országosan tartjuk a képzést egy általunk meghatározott időpontban."

Az IH-val kapcsolatos napi aktivitást érzékelteti az alábbi: „Naponta átlagosan 50-60 e-mailre válaszol az IH (ezen felül a Kincstár válaszai is hasonló nagyságrendet képviselnek), a kormányhivatalok munkáját pedig felmérni sem tudom. Szó szerint éjjel-nappal dolgozik csak az IH-n 6 ember azért, hogy a HACS-oknak segítsen, a Kincstárnál 2-3 kolléga biztosan, a kormányhivataloknál pedig megyénként minimum egy ember. Bárki bármikor felhívhat bennünket és bejöhet, minden problémára próbálunk a legjobb tudásunk szerint megoldást találni. Tájékoztatókat kb. hetente küldünk egy-egy mindenkit érintő témában, szintén a munka segítése céljából."

A 'bizalmi elv' érvényesítésével kapcsolatban a tapasztalatokra hivatkozva úgy vélekedik, hogy az nem működhet, és az alábbiakkal támasztja alá: „a határidők be nem tartása, a számos esetben érzékelhető tudáshiány, illetve az egyértelmű javaslatok (javaslatok, nem utasítások) mellőzése érhető tetten. Ezen felül a tucatnyi tájékoztató e-mail, telefonhívások ellenére sem sikerül a legegyszerűbb módosítások, iránymutatások végrehajtása (néhány HACS kivételével). És persze a hozzáállás a működési forrásokhoz, a munkához és az őket segítő kollégákhoz." Más vélemény szerint a bizalmi elvet jelenleg a HACS működési költségeinél tudták érvényesíteni, a költségek 15%-át átalányban lehet elszámolni, minden alátámasztó dokumentum nélkül.

A fenti, egymástól eltérő nézőpontok kibékítése nem feladata e tanulmánynak. Csupán azt érdemes megjegyezni, hivatkozva az eddig leírtakra, továbbá a korábban idézett LEADER vezető 10 évvel ezelőtti panaszára (lás a tanulmány 8. oldalát) hogy menedzsment szempontból, ami az eredményt és hatást illeti, a LEADER ugyanott tart, mint 10 évvel ezelőtt. Vagyis, ugyanattól szenved mindkét oldal, miközben nagyon alacsony a bizalmi szint egymás iránt és előfordul az egymásra mutogatás. Érdemes idézni Nemes és Varga (2014) tanulmányát, akik a vidékfejlesztés két alrendszerét - központi, politikai és helyi, heurisztikus – elemezve arra következtetésre jutottak, hogy „A vidékfejlesztés két világa valójában csak együtt, egy integrált rendszerben képes minőségi eredményeket, strukturális változásokat elérni, akkor, ha a tudások, erőforrások, érdekek és törekvések egymást kiegészítve, egy irányba hatnak. Az általános tapasztalat mégis az, hogy a központi és a helyi szint általában nem érti egymást, integráció helyett sokszor dezintegrációt, együttműködés helyett konfliktust és értetlenséget, fejlődés helyett pedig az erőfeszítések ellenére a társadalmi, gazdasági, természeti problémák súlyosbodását tapasztaljuk."

Dilemmák, fölvetések, következtetések

„Akár jó ez nekünk, akár rossz: mi mindannyian életünket helyi társadalmakban éljük" írja két amerikai szerző, David Brown és Louis E. Swanson a Challenges for Rural America in the Twenty First Century című könyvükben. Mennyire más lenne a vidékfejlesztés, ha a bizalomra,

[18] Az idézet további részét már nem tettem be a szövegbe, mert fáradtság vagy egyéb ok miatt túlságosan szubjektívre sikeredett.

az adott szóra, a helyi közösség döntésére és ellenőrzésére épülne? Mennyi mindent mellőzni lehetne a jelenlegi rendszerből?

A bizalomnak óriási tudományos irodalma van a szociológia, pszichológia, marketing menedzsment és egy sereg más tudományterületen. Stephen M.R Covey és Rebecca Merrill A bizalom sebessége (The speed of Trust) című könyvükben bemutatják a bizalom (vagy a bizalmatlanság) mindenre kiterjedő hatását és erejét. Könyvük az alábbi gondolattal kezdődik:
„Egy dolog van, ami közös minden egyénben, kapcsolatban, csoportban, családban szervezetben, nemzetben,gazdaságban és a világ valamennyi civilizációjában –egy dolog, ami ha eltűnik, elpusztítja a leghatalmasabb kormányt, a legsikeresebb üzletet, a legjobban virágzó gazdaságot, a legjobb barátságot,a legbefolyásosabb vezetést, a legerősebb jellemet és a legnagyobb szerelmet. Más oldalról, ha fejlesztik és felemelik, ebben az egy dologban benne rejlik a lehetőség, hogy páratlan sikert és gazdagságot teremtsen az élet minden területén. Mégis, ez a legkevésbé megértett, a leginkább elhanyagolt és legjobban alábecsült lehetősége életünknek. Ez a dolog a bizalom."

A bizalommal kapcsolatos mítoszokat és realitásokat egy táblázatban foglalták össze, amit érdemes végiggondolni mindenkinek, hogy milyen előnyökkel járna, ha erre épülne többek között a LEADER program.

1.táblázat: Mítosz és valóság

Mítosz	Valóság(reality)
A bizalom egy puha tényező.	A bizalom „kemény", valós és számszerűsíthető. Mérhető a sebességre és a költségekre gyakorolt hatása.
A bizalom lassú.	Semmi sem vetekszik a bizalom sebességével.
A bizalom kizárólag a tisztességre épül.	A bizalom a jellem (ami magában foglalja a tisztességet) és a kompetencia funkciója.
Vagy van bizalom, vagy nincs.	A bizalmat lehet teremteni és lerombolni is.
Ha elveszítjük a bizalmat, nem tudjuk helyreállítani.	Bár nehéz, az esetek többségében helyre lehet állítani az elveszett bizalmat.
A bizalmat nem lehet tanítani.	A bizalmat hatékonyan lehet tanítani és tanulni és jelentős stratégiai előnyé alakítható.
Túl kockázatos megbízni az emberekben.	Nagyobb a kockázat nem bízni az emberekben.
Egyszerre csak egy emberrel lehet kialakítani a bizalmat	Az egy emberrel kialakított bizalom elvezet a sok emberrel kialakított bizalomhoz.

Forrás: Covey: 47. p.

Dr. Szilágyi Judit az említett könyv előszavában írja: „ A bizalmat …ma már nem kezelhetjük a széplelkű emberek „jó, ha van" stratégiájaként. A bizalomra szükség van, mivel a legfontosabb dolgok sem az életben, sem az üzletben nem működnek bizalom nélkül. …A bizalom azonban nem jön létre magától. A bizalmat ki kell építeni, meg kell tartani, s ha sérül, helyre kell állítani – márpedig mindez csak tudatos munka eredményeként lehetséges, ami szinte soha nem megy gyorsan és könnyen".(10p)

Azt tartja a magyar közmondás, hogy „a ***hazug embert*** hamarabb utolérik, mint a sánta kutyát." Kanadában két kutató, Nancy L. Carter, J. Mark Weber, (2010) erre tudományos bizonyítékot is szolgáltatott 2010-ben, bizonyítva, hogy azok az emberek, akik bíznak másokban, jobban felismerik a hazugságokat, mint a bizalmatlanok és cinikusok, akik pedig jobban hisznek a hazugságoknak és hazugoknak és könnyebb őket becsapni.

Tágabb kitekintésben nézve, az elmúlt 50 évben óriási tudományos munkák születtek az emberi, kulturális és társadalmi tőkéről, és azok szerepéről a közösségekben, és tömegével van-

nak közösségi gyakorlati tapasztalatok is. Elinor Ostrom közgazdasági Nóbel díjat kapott azért, hogy bizonyította és meghatározta azokat az elveket, amelyek alapján a közösségek önszervező módon tudnak működni és ily módon cáfolta azt katasztrófába torkolló képet, amit Hardin 'A közlegelők tragédiája" című könyvében modellezett. A tudomány által feltárt sokrétű és gazdag tudás ellenére a LEADER alapállása a bizalmatlanság. Mindez többnyire a szegény, forrás- és humán erőforrás-hiányos vidéki térségekben történik, ahol nem ritkán a megszokottság, beletörődés és tanult tehetetlenség (Seligmann) uralkodik.

A LEADER módszer nagyon vonzó és nem kevesen vannak, akik minden áron elkötelezettjei ennek, mert látják a hasznosságát, a lényegét, melynek eredménye, ha sokszor nem is kézzel fogható, de sokat jelent az adott közösség számára, előmozdítja az életüket. A társadalmi tőke, kulturális tőke fejlesztés és ennek hatása a vidék és területfejlesztésben mégsem kap olyan hangsúlyt a döntéshozóknál, mint egy számvevőszéki jelentés. Nem értékelődik kellőképp az az önkéntes munka és erőfeszítés sem, amit helyben csinálnak az emberek, hogy életük jobbá váljon. Ki méri a bizalom növekedését, az együttműködés szintjének emelkedését, új hálózati működést, stb. a LEADER programon keresztül? Ezeket számba véve egészen más képet lehetne kialakítani a programról, mint szigorú fiskális szemlélettel. Ha ezt a közösségek elvégeznék helyi szinten, az többszörös haszonnal és reálisabb képpel járulna hozzá a megítéléshez.

Idealista közelítéssel úgy vélem, hogy a jövő vidékfejlesztését a helyi közösségek felelősségére és döntésére lehet és kell építeni. Az emberek túlnyomó többsége becsületes, nyugodtan akar aludni, szembenézni közössége tagjaival, büszke akar lenni az eredményeire. Felelősséget vállal, írásban is szavát és nevét adja a dolgok valódiságáról és vállalja a közösség ellenőrzését is. Ehhez viszont bizalom kell.

Felhasznált irodalom

CARTER N.L.- WEBER. J.M. (2010) Not Pollyannas: Higher Generalized Trust Predicts Lie Detection Ability. *Social Psychological and Personality Science*, 2010; 1 (3): 274 DOI: 10.1177/1948550609360261

CHEVALIER P. − MAUREL M.C:(2010): Policy Transfer of the Local Development Model. The LEADER Program Implementation in Central European countries. Paper presented at the Regional Studies Assocation Annual International Conference in Pécs.

COVEY S. ÉS MERRILL R. R. (2011) The Speed of Trust. The one thing that changes everything. Free Press (2006) magyarul: A bizalom sebessége. HV Kiadó. ISBN: 9789633040645. 414p.

FONT E. (1998) A vidék gondja globális vagy lokális kérdés? A Falu. 3. szám. 30p.

FORGÁCS B.(2009): Forgács Barnabás levele a HACS-oknak. Üzenet a beszámolófelületről. Email üzenet.

HUSZERL J. - PÉTERFI F. (2004): A VFC LEADER program felmondása. Parola 2004. 1.szám

KASSAI ZS. - FARKAS T. (2007): A LEADER + program alulnézetből Comitatus 2007 szeptember.

KOVÁCS É. SZERK. (2007) Közösségtanulmány. Módszertani Jegyzet.publ: Néprajzi Múzeumés PTE-BTK Kommunikáció-és Médiatudományi Tanszék.438p.

KOVÁCH I. (2000): LEADER, a New Social Order and the Central- and East- European countries. Sociologia Ruralis Vol. 40, No 2, April 2000 181-189.p.

KOVÁCH I. (2012) A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológia Intézet). Argumentum kiadó.244p.

KOVÁCH I. (2016) (Földek és Emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Debreceni Egyetem Kiadó Budapest 2016. 177p.

KOVÁCS D. - PÓLA P. - FINTA I. (2011) A LEADER program és az alulról építkező vidékfejlesztés néhány tapasztalata Magyarországon. (The Leader programme and conclusions of the bottom up rural development in Hungary.) In. Gazdaság és Társadalom. 2011/3-4. 81-109.p. http://gt.nyme.hu/gt_2011_3-4_05_kovacs_et_al.html

KOVÁCS K. ÉS VÁRADI M. M. SZERK. (2013) Hátrányban vidéken. Argumentum kiadó 384p.

KOVÁCS K. SZERK. (2016) Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken. Argumentum Kiadó.532p.

KULCSÁR L. (2017) A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések. Publ. Kriterion Könyvkiadó és Pro Ruris Egyesület. 228p.

MÉSZÁROS I. SZERK. (2008) Tudásalapú Vidékfejlesztés – Új Magyarország Vidékfejlesztési Program III. tengely. Kézikönyv 2008-2015. Magyar Leader Szövetség. 454p.

LUKESCH R. (2007) The LAG Handbook. A gide throught the Stunning World of local action groups. Leader + Observatory.

NEMES G.- VARGA Á.: (2014) *Gondolatok a vidékfejlesztésről*. Educatio 2014/3. 384-393.p.

PATKÓS, CS. (2014): A LEADER-program Európában és Magyarországon. *Educatio* (2014) 3. szám. 394-402.p.

RAY C: (2000) LEADER projektek az Egyesült Királyságban és más Uniós tagállamokban in: Műhelybeszélgetések 1. A SZIE Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Intézetének és a Gödöllői Petőfi Sándor Művelődési Központnak a kiadványa Gödöllő 2000. 12p.

RAY C. (2000): The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory. Sociologia Ruralis Vol. 40, No 2, April 2000 163−171. p.

SHUCKSMITH (2000): Endogenous development, Social Capital and Social Inclusion: Perspectives from the LEADER in the UK. Sociologia Ruralis Vol. 40, No 2, April 2000 208-218. p.

THUESEN A.A:(2010): Is LEADER elitist or Inclusive? Composition of Danish LAG Boards in the 2007–2013 Rural Development and Fisheries Programmes. Sociologia Ruralis Vol. 50. January, NO 1. 31-45p.

VÁRADI M. SZERK. (2008) Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó. 661p.

Internetes hivatkozások

http://www.rudi-europe.net vagy http://www.ccri.ac.uk/rudi/.
www.transleader.webnode.hu
http://www.abakonyert.hu/naturama-2
https://www.palyazat.gov.hu/az_europai_bizottsag_altal_elfogadott_operativ_programok_2014_20
https://www.palyazat.gov.hu/az-j-magyarorszg-vidkfejlesztsi-program-2007-2013-utlagos-ex-post-rtkelse
https://www.eca.europa.eu/hu/Pages/search.aspx?k=K%C3%BCl%C3%B6njelent%C3%A9s%20LEADER%20program%202010&start1=1

Lipták Katalin – Horváth Klaudia

Társadalmi innovációk szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a vidékfejlesztésben[19]

A társadalmi innováció minden eddigi értelmezéséhez hozzárendelhető a vidéki térségekre jellemző foglalkoztatás bővítési sajátosság is. Mégis a legújabb, az új termékek, szolgáltatások, új eljárási módok kifejlesztésének társadalmi értékek által vezérelt, társadalmi szereplők által kezdeményezett és megvalósított, új társadalmi együttműködéseket generáló és a társadalom fejlődésére visszaható folyamatként történő értelmezés helyezi a társadalmi innovációt a foglalkoztatás fókuszába. A klasszikus értelemben vett műszaki-technikai innováció és a társadalmi innováció közötti eltérést, valamint a társadalmi innovációk foglalkoztatás bővítő hatásának elemzését és a vidékfejlesztésben betöltött szerepét tűzte ki célul a tanulmány. A társadalmi innovációk közül részletesen bemutatunk néhány olyan példaértékű esetet, amely foglalkoztatás növelő hatással rendelkezik mind vidéki, mind városi térségekben. Továbbá két, a Miskolci járásban működő alapítvány vezetőjével interjút is készítettünk, mivel az általuk alkalmazott társadalmi innováció szociális farm formájában működik és fogyatékkal élő vagy megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását látják el. Kutatásaink eredményeképpen megállapítható, hogy az ismertetésre kerülő társadalmi innovációk mind a vidéki térségek lakosainak, mind a városi térségek fogyatékkal élő állampolgárainak életminőségbeli javulásához járul hozzá a foglalkoztatás révén.

Kulcsszavak: vidék, társadalmi innováció, foglalkoztatás bővítés, megváltozott munkaképességűek
JEL-kód: J21, K31, L31

Bevezetés

A hagyományos foglalkoztatási modellről egy újszerű, az atipikus foglalkoztatás típusait nagyobb arányban alkalmazó modellre való áttéréshez a munkaerő-piaci szereplők szemléletváltására van szükség. Ebben a helyzetben a társadalmi innovációk sikeres példáinak kiemelt szerepe jut, ezek megfigyelhetőek a helyi fejlesztésben vagy a vidékfejlesztésben is. A vidéki társadalom tagjainak részvételére alapozott azon fejlesztési stratégiák lehetnek sikeresek, melyek maguk is innovációnak számítanak, illetve a társadalom megújulását feltételezik (Nemes-Fazekas, 2006). A tanulmányban olyan társadalmi innovációkat mutatunk be, amelyek vagy vidéki térségekben valósultak meg és járulékos haszonként foglalkoztatás növelő hatással is bírnak vagy városi térségekben a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatását támogatják, így Miskolcon működő két alapítvány vezetőjével készített mélyinterjú eredményeit is ismertetjük. Úgy véljük, hogy az alapítványok tevékenységi köre túlmutat a klasszikus értelemben vett foglalkoztatáson és termék-előállításon, hiszen olyan fogyatékkal élő személyeket alkalmaznak, akik a társadalom és a munkaerőpiac perifériájára szorultak. Ennél fogva az alapítványok tevékenységét társadalmi innovációként értelmezzük.

A társadalmi innováció eltérő megközelítései

Az innováció elméleti alapjai legelőször 1934-ben Schumpeter tanulmányában jelentek meg, az innovációnak öt alapesetét írja le: új javak eladása, vagy régi javak újszerű előállítása; új

[19] *"A cikkben ismertetett kutató munka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése" projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg."*

szállítási módszerek bevezetése; új piacok feltárása; új termelési anyagok használata és új piaci helyzet kialakítása (Schumpeter, 1980). Schumpeter az innováción szakmai fejlődést értett. A Schumpeter-i innovációs modell értelmében a vállalkozások a profitmaximalizálás miatt valósítanak meg innovációkra épülő technológiai fejlesztéseket, és ezeket tekinti a gazdasági növekedés legfontosabb forrásainak. A fejlett gazdaságok versenyelőnye a tudáson és a technológiai fejlődésen is múlik, az innováció alapjának pedig a tudást tekintik minden esetben. A tudásalapú tevékenységek széles körű elterjedése egyre fontosabb szerepet játszik az egyes országok és régiók versenyképességében. A tudás – az innováció összetevőjeként – része annak a folyamatnak, amely innovációhoz, azon keresztül a jólét és a versenyképesség növekedéséhez vezet (Schumpeter, 1980).

Rechnitzer (1998:32) szerint „innovációs miliő alatt egyik oldalról azoknak – az adott földrajzi területen felismerhető – gazdasági, termelési kapcsolatoknak a csoportját lehet tekinteni, amelyek egységességet alakítanak ki a termelési rendszerben a gazdasági szereplők között és termelési kultúrában." A kollektív tanulással hozzá lehet járulni az innovációs folyamatok terjesztéséhez. Az innovációs miliő kialakulása földrajzilag is kötött, hiszen ott lesz jelentős az innovációs tevékenység, ahol egy adott területen megfelelő szinten van jelen a humán tőke és a kollektív tudás. A klasszikus értelemben vett Schumpeter-i innováció a vidéki társadalom problémáira nem ad elégséges megoldást, hiszen az főleg műszaki és technikai újításokra helyezte a hangsúlyt, így a társadalmi innovációkra egyre nagyobb figyelem összpontosul. Az alábbiakban a társadalmi innovációk különböző definícióit tekintjük át.

A társadalmi innováció definiálása a szakirodalomban még nem egységes (Benedek et al., 2015; Benedek et al., 2016; G.Fekete, 2015b; Kocziszky et al., 2015; Kocziszky et al., 2017; Varga, 2017) ugyanakkor minden, a fennálló társadalmi problémák leküzdését szolgáló újszerű, innovatív ötlet társadalmi innovációnak tekinthető. A fogalom első szakirodalmi megjelenése Drucker (1985) nevéhez köthető, aki már az 1980-as években hangsúlyozta a társadalmi újítások fontosságát. Ogburn szerint „a rendelkezésre álló immateriális (kulturális) elemek kombinációja vagy módosítása új termékek létrehozásához segít hozzá" (Ogburn 1957:168). Whyte szerint a társadalmi innovációk „a legújabb megoldások az emberi problémák megoldására" (Whyte 1982:2). Egy másik megközelítés szerint „olyan új és új megoldások összege, amelyek támogatják a célokat, segítenek a problémák jobb kezelésében és amelyek a változást támogató új szervezeti formáknak, új szabályozásoknak és új életstílusoknak köszönhetők" (Zapf 1989:177).

G.Fekete (2015a:282) szerint „a társadalmi innováció egyszerre jelentheti a gazdaság működésébe a társadalmi erőforrások bevonását (ami a korábbiakhoz képest egy új dolog) és a társadalmi igények kielégítését célzó innovatív, elsődlegesen társadalmi célokkal rendelkező szervezetek által kifejlesztett és terjesztett új megoldásokat. Az utóbbi gyakorlatilag magába foglalja az előbbit. Mai értelmezésünk szerint tehát attól társadalmi az innováció, hogy:

- társadalmi érték vezérli;
- az ötlet legalább részben a civil társadalomból, társadalmi mozgalmakból ered;
- fejlesztésében és megvalósításában új társadalmi együttműködéseket vagy új formákat használnak;
- visszahat a társadalomra."

A társadalmi innováció beindít egy olyan pozitív folyamatot, amely mind a centrum, mind a periféria esetében javuló életminőséget és kedvezőbb gazdasági és társadalmi helyzetet eredményez.

Kocziszky et al. (2017:16) szerint „a társadalmi innováció új vagy újszerű válaszokat ad egy közösség problémáira azzal a céllal, hogy növelje a közösség jólétét." Varga (2017:614) szerint „a társadalmi innováció a közösség jól-létének javítása érdekében új válaszokat fogalmaz meg egy adott közösség mindennapi problémáira, és mint a kihívásokra reagáló eszköz, újszerű megközelítést eredményez a regionális aránytalanságok kezelésében is. A magterületeken a technikai innovációk megoldást jelentenek az életminőség fejlesztési kérdéseiben, a lemaradó, perifériális területeken azonban szükségszerű olyan új kezdeményezések figyelembevétele, mint

a társadalmi újítások." Ugyanakkor nem értek egyet Varga megállapításaival, mivel a társadalmi innovációk nemcsak a perifériákon, hanem a magterületeken is jelentős szerepet játszanak az életminőség fejlődésében. Erre lesz jó példa jelen tanulmány későbbi fejezeteiben ismertetésre kerülő miskolci alapítványok tevékenységi köre és társadalmi célja.

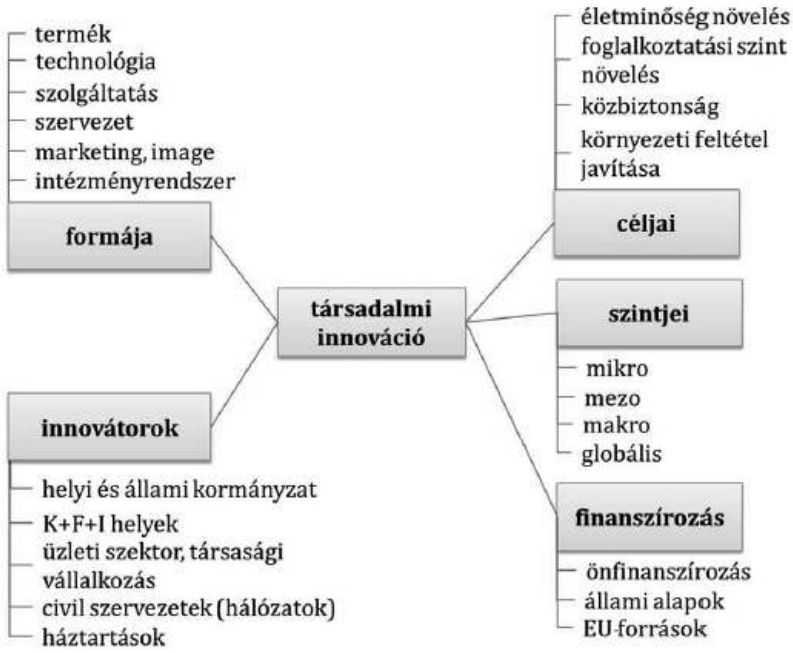

1.ábra: A társadalmi innováció kapcsolatrendszere
Forrás: Kocziszky – Veresné – Balaton (2017:16)

A társadalmi innováció hozzájárulhat a perifériás vagy vidéki területeken élők életminőségének javításához és segítheti a felzárkózást mind társadalmi, mind gazdasági értelemben. A társadalmi és a természettudományi innovációk közötti szoros kapcsolatot az 1. ábra mutatja be. Ennek alapján is megállapítható, hogy a társadalmi innovációk és a gazdasági fejlettség között szoros az összefüggés, napjainkban a társadalmi innovációk jelentősége nem kisebb, mint a műszaki vagy gazdasági innovációké. Szoros együttműködésre van szükség a műszaki és társadalmi innovációk között, valamint a műszaki és gazdasági innovációk által okozott társadalmi problémák társadalmi innovációval oldhatóak meg (Kocziszky et al., 2017).

A vidék „problémái" és a vidékfejlesztés

A vidék fogalma és maga a vidék is jelentős átalakuláson ment keresztül Magyarországon az elmúlt évtizedekben. Az Európai Unióban nincs minden tagállamra azonos vidékfogalom-meghatározás (Vincze, 2013). A ruralitásnak három dimenzióját ismerteti Káposzta-Nagy (2013), ezek a foglalkozási, a szociokulturális és az ökológiai dimenziók. „Foglalkozási értelemben a ruralitás a mezőgazdaság (vagy más nyersanyagtermelő ágazat) szinonimája. Szociokulturális értelemben olyan életstílust jelent, melynek alapját a várositól eltérő értékrendek, viselkedési formák és társadalmi attitűdök képezik. Az ökológiai ruralitás a természeti környezet fontosságának felismerése az ember társadalmi életének minősége szempontjából" (Káposzta-Nagy, 2013:73). Úgy gondolom, hogy napjainkban a foglalkozási dimenzió már nem állja meg a helyét, ugyanis a vidéket nem lehet a mezőgazdasággal teljes mértékben azonosítani. Mint ahogy a vidék fogalmára is több különböző megközelítés ismert, úgy a vidékfejlesztés fogalmára

is. Kulcsár (2017) szerint a vidékfejlesztés fogalma egyszerre tűnik túl tágnak, megfoghatatlannak és túl szűknek is, mert egyrészt a vidéken minden tervezett változás vidékfejlesztés is, másrészt vonatkozhat az egész országra a vidék fogalmának tisztázatlansága miatt. Jelen tanulmánynak nem célja a fogalmi kör boncolgatása. Elfogadjuk Kulcsár (2017) megállapításait, miszerint a vidékfejlesztés az endogén erőforrások bázisán létrejövő fejlesztést jelenti, valamint a vidékfejlesztést komplex jellegéből adódóan több diszciplína is magához kötheti. Vincze (2013) szerint a vidékfejlesztésen a rurális térségek kapacitásainak önfenntartó és fenntartható fejlesztését értjük. Úgy vélem, hogy az önfenntartót nem a szó szoros értelmében kell itt használni, inkább a kevésbé erős függést a centrum térségektől és azok piacaitól.

Az endogén vidékfejlesztés a helyi természeti és társadalmi erőforrásokra épít úgy, mint a helyi kultúrára vagy identitásra. A periférikus és vidéki térségek fejlődési sajátosságai miatt az innovációk megjelenése és lefutása eltérő, mint a centrum térségekben. A periférikus térségben lévő társadalom összetétele és eltérő térhasználata, valamint a kultúrához és a szokásokhoz való viszonyulás miatt más út bejárása szükséges. A külföldi és hazai jó gyakorlatok rávilágítanak, hogy a vidék és a periféria innovációjában:

- nincs recept, minden sikeresnek bizonyult megoldás egyedi;
- nem tudományos műhelyekben, hanem a gyakorlatban, a helyszínen keletkeznek az új termékek, eljárások;
- a társadalmi innovációk legalább olyan fontosak, mint a műszaki-technikai innovációk,
- az innovációk terjedése horizontális (nem hierarchikus) kapcsolatokon keresztül történik (G.Fekete, 2016).

Az 1. táblázat összefoglalja, hogy a vidéki periférikus területek sajátosságaihoz milyen speciális társadalmi cél és feladat rendelhető hozzá.

1.táblázat: A társadalmi innováció potenciális területei vidéki periférikus térségekben

vidéki sajátosság	társadalmi cél	sajátos feladat
alacsony népesség koncentráció	depriváció csökkentése/ szolgáltatások elérhetővé tétele	alternatív (kisléptékű) szolgáltatási módok bevezetése: oktatás, művelődés, egészségügy, szociális gondoskodás, kommunális szolgáltatások
	területi és társadalmi integráció, befogadás	együttműködések és integrációk szervezése, belső hálózatok építése, horizontális közlekedés javítása
természetközelség	egészséges lakókörnyezet biztosítása a jövő generációinak is	környezeti fenntarthatóság feltételeinek megteremtése: természetvédelem, tájfenntartás, alternatív energiaforrások használata, hulladékkezelés, lakások felújítása, településkarbantartás
	megélhetés biztosítása, önrendelkezés erősítése,	helyi (természeti és kulturális) erőforrások hasznosítása: tájjellegű élelmiszertermelés, rekreációs lehetőségek bővítése, lakóingatlanok kiajánlása
lassabb kulturális változások	iskolai felzárkóztatás elősegítése, alkalmassá tétel az innovációk befogadására, identitás megőrzése, közvetlen részvétel elérése, kapacitásbővítés	tudáskészlet bővítése: helyi tudás, szaktudás, digitális írástudás fejlesztése (képzések), kulturális örökség őrzése, hagyományápolás, közösségek erősítése
centrumoktól való földrajzi távolság	piacok elérése	hálózati kapcsolatok fejlesztése: ingázás segítése, piacok elérése és szervezése, (fizikai, információs, társadalmi) hálózatok építése, jelenlét és reprezentáció a városi, térségi véleményformálásban és döntéshozásban.

Forrás: G.Fekete (2016:82) alapján saját szerkesztés

Az alacsony koncentráció eredményeképpen a szolgáltatásokat kell elérhetővé tenni, a hozzá rendelhető feladatok köre az alternatív szolgáltatások bevezetése. A természetközelség előnnyé formálható a periférikus térségekben, ha az egészséges lakókörnyezetet és a megélhetést biztosítani tudják a jövő generációjának, a környezeti fenntarthatóság és a helyi erőforrásokra épített helyi gazdaság erősítése lehet megoldás. A lassabb kulturális változások szintén tovább erősítik a helyi közösséget a társadalmi innovációk könnyebb befogadására, amit a helyi tudás és a régi értékek, hagyományok megőrzése eredményez. A helyi tudás fontos endogén erőforrása a vidéknek és a helyi kultúra megóvása és erősítése (Kulcsár, 2017) és ezzel együtt a helyi társadalom tagjainak sokszínűsége is. A centrumoktól való távolság esetében a társadalmi cél a városi piacok elérése, az ehhez szükséges feladata a városi és a vidéki kapcsolatok erősítse.

A vidéki társadalom tagjainak fokozottan szüksége van a fennálló kedvezőtlen gazdasági és társadalmi folyamatokat csillapító újszerű megoldások alkalmazására. A legfőbb probléma a vidéki társadalom jelentős népességcsökkenése, amely az Európai Unió egészére jellemző fogyó és elöregedő társadalom kihívásaival, valamint a migrációs folyamatokkal azonosítható (Magyarország esetében az erős belső migráció is fokozza a kedvezőtlen helyzetet). A vidéki térségek demográfiai összetétele a humán erőforrások bázisról ad információkat, amelyek a munkaerőpiac állapotát is jelzik. A vidéki térségekre jellemző a munkahelyek alacsony száma és a szolgáltató ágazatok hiányossága, amelyek miatt a vidéki társadalom népesség csökkenése is megindult (Koncz et al., 2015). A jelentős jövedelemkülönbségek és a magyarországi regionális diszparitások tovább fokozzák a „kedvezőtlen" vidéki képet. Alapvető probléma, hogy a hátrányos helyzetben lévő vidéki térségekben minimális magántőke mozgósítható, így a fejlesztések nagyrészt közpénzekből valósulnak meg (Koncz et al., 2015). Ugyanakkor sajnos jellemző, hogy jelentős költségráfordításokkal viszonylag csekély hatást lehet elérni a fejlesztések során, amely a területi különbségeket a mérséklés helyett növeli (Finta, 2015).

A vidékfejlesztés egyik eszköze lehet a társadalmi innováció, ahogy Szörényiné (2015:205) fogalmaz: „a társadalmi innováció a vidékfejlesztés elkerülhetetlen eleme", de alapvető feltétel, hogy a vidék életképes legyen aktív közösséggel, erős gazdasággal és jó közszolgáltatással. A vidék fejlődésének öt alapelve került meghatározásra, úgy, mint az innováció, a fenntarthatóság, a versenyképes vidéki tér, a tudásra alapozott rurális társadalom és az új funkciók iránti igény elfogadása és megtelepedése (Szörényiné, 2015). A társadalmi innovációk vidéken nagy szerepet betöltő és onnan kiinduló egyik legismertebb példája a falugondnoki hálózat kiépülése, valamint az alulról jövő kezdeményezésként létrejött kistérségi szerveződések. G.Fekete (2016) szerint a vidék a modernizáció térbeni vesztesének tekinthető, ezt bizonyítják a kedvezőtlen jövedelmi adatok, a vidéki népesség nagymértékű elvándorlása, az életkörülmények romló mutatói.

Borsod-Abaúj-Zemplén megye öregedési indexe 2012-ben 101,0%; míg 2017-ben 113,4% volt (az országos átlag 2012-ben 116,4% és 2017-ben 128,5% volt). A megyei értékek az országos átlaghoz képest jobbak, amely a megyében élő magas születésszámú roma népességnek is köszönhető. A születéskor várható átlagos élettartam a nők körében 2012-ben 76,76 év; 2016-ban 77,45 év volt, a férfiaknál 2012-ben 68,95 év; míg 2016-ban 70,29 év volt. Ez a néhány alapadat is jól mutatja a megye elöregedési folyamatát. Az egy főre jutó bruttó hazai termék 2016-ban 2543 ezer forint volt, amely az országos átlagtól (3609 ezer forint) elmarad. A megyében a közfoglalkoztatási program ellenére továbbra is probléma a magas munkanélküliség, különösen az alacsony iskolai végzettségű lakosság körében. 2017-ben 5,7%-os volt a munkanélküliségi ráta a megyében (az országos átlag 4,2%), 2012-ben 16,6% (országos átlag 11,0%).

Napjainkban a korábbi értelemben vett bérmunka fogalma már nem állja meg helyét, annak újszerű értelmezésére van szükség és értékteremtő, társadalomszervező funkciót kell neki adni új célokkal és új tartalmakkal, amelyek a vidéki területeken sokkal fokozottabban jelen vannak (Rimler, 1999; Vobruba, 2000; Csoba, 2006; G.Fekete, 2015a). Ennél fogva a posztin-

dusztriális társadalomban a foglalkoztatási modell a megváltozott munka fogalmán alapszik és a vegyes gazdaság, szolidáris gazdaság irányába való elmozdulást mutatja. A társadalom problémái és kihívásai közül a munkaerő-piaci gondokkal kívánunk foglalkozni, mivel a társadalmi innovációk nagy része a fennálló foglalkoztatási gondokra próbál megoldást kínálni, de ezek önmagukban nem elégségesek. A munkát a gazdagság elérésének eszközeként, míg a munkátlanságot a társadalom szerencsétlenségeként értelmezték. A munkátlansághoz kapcsolódó középkori morális elítélést (miszerint a dologtalanság bűn) kezdte felváltani az a szemlélet, hogy a munkátlanság gazdasági veszteséget okoz mind az egyénnek, mind a társadalomnak. Burke álláspontja jól képviselte ezen korszak szemléletét: „A munka – áru. S mint ilyen – kereskedelmi termék. Amidőn egy terméket piacra visznek, az, hogy ára emelkedik-e, nem az eladótól, hanem a vevőtől függ. Hogy a munkaerejét a piacra hozó ember esetleg nem lesz képes megélni, ebből a szempontból teljességgel érdektelen. Az egyetlen kérdés: mennyit ér ez meg a vevőnek?" (Burke,1990; idézi Castel, 1998:187)

Esettanulmányok a sikeres társadalmi innovációkról

Olyan társadalmi innovációkat gyűjtöttünk össze, amelyek vagy elmaradott térségek fejlesztésére vagy hátrányos helyzetű marginális társadalmi csoportok felzárkóztatására születtek az elmúlt években. Itt jegyezzük meg, hogy a társadalmi innovációk köre jóval szélesebb, az általunk bemutatott példák valóban mintaértékűek. Ugyanakkor fokozott óvatossággal kell eljárni, mivel mostanában egyre többször előfordul, hogy azt is társadalmi innovációnak nevezzük, ami valójában nem is az.

2. táblázat: Néhány példa sikeres társadalmi innovációra

Társadalmi innováció típusa	Település	Elsődleges cél
megváltozott munkaképességűek és fogyatékkal élők foglalkoztatása	Miskolc	foglalkoztatás növelése
innovatív közfoglalkoztatási program romák bevonásával	Cserdi	foglalkoztatás növelése
innovatív közfoglalkoztatási program romák bevonásával	Hernádszentandrás	foglalkoztatás növelése, vidékfejlesztés
falu- és tanyagondnoki szolgálat	Petőfiszállás	vidékfejlesztés
innovatív menedzser szemlélet	Nemesvámos	helyi gazdaságfejlesztés
innovatív turizmusfejlesztés	Poroszló	turizmusfejlesztés

Forrás: Saját szerkesztés

A Szimbiózis Alapítvány és az Önálló Másság Életminőség Fejlesztő Alapítvány ismertetése (Miskolc)

A társadalmi tevékenység és a társadalmi innováció alaposabb megismeréséhez mélyinterjúkat folytattunk a két alapítvány vezetőjével 2017. december és 2018. január hónapokban az alapítványok telephelyén Miskolcon. Módszertani szempontból a tartalom elemzéséhez csak tartalmi kivonatot, ún. kiíratot készítettünk (Vicsek, 2006). A legépelt változatot a vezérfonalban szereplő kérdések alapján dolgoztuk fel. A kérdések és az azokra adható válaszok nem követték szigorúan az interjúvázlatban foglaltakat, a beszélgetés menete ettől többször eltért.

A miskolci példáknál két olyan társadalmi innovációt alkalmazó szervezetet (Szimbiózis Alapítványt és az Önálló Másság Életminőség Fejlesztő Alapítvány) ismertetünk részletesebben, akiknek a tevékenységi köre a fogyatékkal élők és a megváltozott munkaképességűek célcsoportjára és az ő foglalkoztatásukra irányul. A két csoport definiálása a szakirodalomban nem egységes, nemzetközi szinten sokféle fogalmat olvashatunk. A fogyatékosság és a megváltozott munkaképesség mind a különböző szakterületek, mind a jogi szabályozások értelmezésében

sokszínűséget mutat (Balázs-Földi, 2016). Az egyértelmű mindkét esetben, hogy valamely hiányosságra utalnak (valamire nem képesek, nehezebb alkalmazkodási készség). A megváltozott munkaképesség meghatározás középpontjában a munkához való viszony áll, a foglalkoztathatóság minősítésére utal (Nagy et al., 2008). A megváltozott munkaképességűek körében 767.000 munkaképes korú korcsoportból csupán 185.000 fő tartozik a gazdaságilag aktívak közé. A foglalkoztatási rátájuk alacsony: 18%, munkanélküliségi rátájuk magas: 24,9%, az iskolai végzettség növelésével sem javul szembeötlően a foglalkoztatási mutató (KSH, 2011). Magyarországon közel 500.000 fő él fogyatékossággal, a fogyatékos emberek több mint fele 2001-ben olyan háztartásban élt, melyben nem volt foglalkoztatott. Az egészségügyi állapotukban korlátozott személyek foglalkoztatási esélyeit még inkább csökkenti az alacsony iskolai végzettség, hiszen 56%-uk legfeljebb általános iskolát végzett (KSH, 2014). Az Európai Parlament Foglalkoztatási és Szociális Bizottsága által közzétett „A fogyatékossággal élő személyek mobilitásáról és befogadásáról, valamint a 2010-2020 közötti időszakra vonatkozó európai fogyatékosságügyi stratégiájáról" jelentésben hangsúlyozzák, hogy „a valamilyen fogyatékossággal élő népesség bevonása nélkül semmiképp sem teljesíthető az Európai Unió Európa 2020 stratégiájának azon célkitűzése, hogy 2020-ra 75%-ra emeljék a 20 és 64 éves életkor közötti népesség foglalkoztatási rátáját".

Az egyik alapítvány vezetője az interjúkészítés során hangsúlyozta a fogyatékkal élők és a megváltozott munkaképességűek külön csoportként való kezelését, értelmezése szerint, amíg az előbbi esetben születésüktől fogva élnek fogyatékosságukkal az emberek (szervezetüknél átlagéletkoruk 30 év), addig az utóbbi esetben az életük során történik valamilyen baleset, betegség, s ezután leszázalékolják őket (szervezetüknél 40 év feletti korosztály, nők többségben). Ezt erősíti meg Balázs-Földi (2016) egyik tanulmányában. A fogyatékos és megváltozott munkaképességűek munkaerő-piaci szempontból a hátrányos helyzetűek csoportjába tartoznak (Balázs-Földi, 2016). Ez esetben az esélyegyenlőséget biztosítani kell számukra, mely a hátrányos megkülönböztetés elismerésén alapul, hisz feltételezzük, hogy a napi életvitel során azért nem tudnak érvényesülni, mert korábban diszkriminálták őket. Az esélyegyenlőség politikájával EU-s szinten foglalkoznak, Magyarországon a 2003. CXXV. törvény szabályozza az esélyegyenlőséget (Dabasi-Halász, 2011).

A miskolci székhelyű Szimbiózis Alapítványt Jakubinyi László 1999-ben hozta létre. A szervezet vezetője „helyi hősként" értelmezhető és az ő kitartásának eredményeképpen Miskolcon valóban erőssé vált az évek alatt ez az alapítvány. Az interjú során a felmerült problémákról is mesélt, amelyek közül a legjelentősebb a társadalmi elfogadtatás volt. A szervezet a tevékenységét négy fő cél köré csoportosítja: szociális segítés, foglalkoztatás, fenntarthatóság és szemléletformálás. A Szimbiózis Alapítvány éves szinten körülbelül 300 fogyatékos személlyel van kapcsolatban. Két lakóotthont (Martin-kertvárosban és Baráthegyi Majorságban) működtetnek Miskolcon, ahol 14-14 fő fogyatékos személy lakik életvitelszerűen. Intézményeikben nappali ellátást is nyújtanak, ami azt jelenti, hogy körülbelül 40 fő ingázik be naponta. Az Alapítvány személyszállítást is vállal kisbuszaik segítségével. Egyéni szinten rehabilitációs, fejlesztő programok széles lehetősége áll rendelkezésre. A Martin-kertvárosi rehabilitációs központ 40 fő fogyatékkal élők számára nyújt nappali ellátást. A központ részeként terápiás szolgáltatás is folyik, például dráma-, zene-, és táncterápia, élet-praktikus ismereti tanfolyamok. A fejlesztő műhelyekben dísztárgyakat, papír-, textil-, és fa alapú ajándéktárgyakat készítenek. A telephelyen összességében mintegy 80 főt foglalkoztatnak Miskolcról és a Miskolc környéki kisebb településekről. A foglalkoztató műhelyeik lehetőséget adnak arra, hogy különböző szakterületeket sajátítsanak el a személyek (pl. kertészet, asztalos műhely, főzőkonyha és ebédfutár szolgáltatás, állattartás).

A Szimbiózis Alapítvány miskolci telephelyen működő Baráthegyi Majorsága szociális farmnak is tekinthető, amely túlmutat a klasszikus értelemben vett társadalmi vállalkozáson, hiszen nem a profitszerzési cél a legerősebb, hanem a társadalmi cél megvalósítása, továbbá a szociális farm speciális célt szolgál a mezőgazdasági és állattartási tevékenységeken keresztül. A

fogyatékkal élők és megváltozott munkaképességűek számára az alapvető állattartási tevékenységek ellátása örömet okoz a számukra, így a terápiás cél is megvalósul. Az előállított termékeket elsődlegesen a közösség fogyasztja, de a piaci értékesítés is megoldott. 2014-től szociális konyhát is üzemeltetnek, valamint a belvárosban egy éttermet 15 fő munkavállalóval, a Batyu-Téka étterem a szervezet kiemelkedő, példamutató társadalmi vállalkozása. Országos szinten több hasonló példa van a fogyatékos és megváltozott munkaképességű munkavállalók aktív bevonásával üzemeltetett konyháknak, éttermeknek, kávézóknak, sajtkészítő és csokoládégyártó üzemeknek. Maga az ötlet, amely társadalmi innovációnak minősül és nagyon magasztos társadalmi célt szolgál, hiszen a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása ugyan nehézségekkel járhat, de ezeknek a személyeknek hatalmas segítséget jelent és a társadalom elfogadó-képességét is erősítheti.

Nemcsak lakóotthont, hanem 2013-tól nappali ellátást is vezetnek 24 fős kapacitással. A fogyatékkal élők és megváltozott munkaképességű személyek megfelelő munkahelyük megtalálásában segítséggel vannak az Alapítvány által megszervezett állásbörzék. Példamutató, hogy nemcsak Borsod-Abaúj-Zemplén megyén belül működnek, hanem nemzeti és nemzetközi szinten is jelen vannak. Működésük elsődleges célja a felnőtt fogyatékossággal élők hiányos szociális-foglalkoztatási ellátásának támogatása. A szervezet elnevezése az esélyegyenlőség biztosítását sugallja. Tevékenységükkel nemcsak egyéni, hanem közösségi és társadalmi szinten is céljuk kezelni a problémát. Társadalmi szinten a szemléletformálást tűzték ki célul, ehhez önkénteseket fogadnak, osztályfőnöki órákat, tematikus órákat biztosítanak az oktatási intézményekben, speciális állásbörzéket tartanak, utcai kampányokat, táborokat, rendezvényeket szerveznek, társadalmi vállalkozásokat, önfenntartást segítő programokat működtetnek.

Az Önálló Másság Életminőség Fejlesztő Alapítvány (továbbiakban: ÖMÉFA) szintén Miskolcon működő közhasznú civil szervezet, amelyet 2006-ban alapítottak. Célja egyrészt a szociális nappali intézmény működtetése, másrészt fejlesztő szolgáltatások nyújtása a fogyatékos személyeknek annak érdekében, hogy alkalmasak legyenek a nyílt munkaerőpiacon történő munkavégzésre. A műhelyeket 2009-től 2017. március 31-ig szociális intézményi foglalkoztatással működtették, mostanra a jogszabályváltozás miatt helyesen úgy hangzik, hogy fejlesztő foglalkoztatási szolgáltatást nyújtanak. Az intézetvezető szakember hiányában az intézmény zavartalan működtetése érdekében sokféle feladatot lát el. A nappali intézményben 12 fő dolgozik, egy intézményvezető, három terápiás munkatárs, ebből egy szakmai vezető is, és a többi szociális ápoló és gondozó. A szervezet munkaerő-közvetítő szerepet is betölt, Borsod-Abaúj-Zemplén megye egész területén immáron körülbelül 600 cég együttműködésével, 10 éve látják el ezt a feladatot is. A szolgáltatás keretében közvetítő irodákat működtetnek Kazincbarcikán, Szerencsen, Miskolcon. Nagyban hozzásegíti a vállalatok megváltozott munkaképességűek foglalkoztatására való ösztönzését a törvényileg meghatározott rehabilitációs hozzájárulás, melyet akkor fizetnek a munkáltatók, ha a foglalkoztatottak száma 25 fő feletti és az általa foglalkoztatott megváltozott munkaképességűek aránya nem éri el az 5%-ot. Jellemző, hogy a nagyobb cégek felkeresik őket. Sajnos human erőforrás hiányában, és a kapacitásait maximálisan kihasznált intézményvezető miatt a szervezet népszerűsítésére már nem jut idő és energia. Az elnök lát el „mindent", ahogy azt ő megfogalmazta, néhány szülő besegít, kevés ember motivált arra, hogy egy civil szervezetnél dolgozzon. Az intézményvezetőn kívül van még két pénzügyes kolléga, ebből az egyik munkaügyi végzettségű, megváltozott munkaképességű és 6 órában látja el a feladatokat. Külső hátrány, hogy általában kevés a szakember, szociális szakember, valamint a szervezet nem tud kedvező bért fizetni a szociális szakemberek foglalkoztatására (minimálbért adnak).

Az ÖMÉFA a szociális nappali intézményen belül 5 műhelyet működtet. A varró műhelyben bábokat, asztalterítőket, a szövő műhelyben textil alapú tárgyakat, a papír műhelyben papír masniból készült képkereteket, képeslapokat készítenek, a kerámia műhelyekben különböző technikával előállított kerámiából készült dísztárgyakat és háztartási eszközöket. A műhelyben készült tárgyak egyedi termékek, azokat eladásra készítik, vásárokra, falunapokra vagy más

hasonló rendezvényen megjelenve, ill. a szülők is vásárolhatják, továbbá megrendelésre is dolgoznak. A bevételeket visszaforgatják a foglalkoztatásra, alapanyagot vásárolnak belőle, további termékek készülnek belőle. Nappali intézményükben 80 fő felvételére van engedélyük. A munkavállalóik Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből járnak be, főképp a miskolci, tiszaújvárosi, kazincbarcikai és edelényi járásokból, a foglalkoztatotti létszám két éve stabil: 70 fő. A fejlesztő foglalkoztatási szolgáltatás keretében az intézményben 16 fogyatékkal élő fiatal dolgozik 4-6 órában. Amennyiben munkaszerződésben vannak a foglalkoztatottal, munkabért, amennyiben fejlesztési jogviszonnyal állapodtak meg, órabért/munkabér támogatást kapnak. A szervezet akkreditált intézmény is, ami lehetővé teszi a megváltozott munkaképességűek foglalkoztatását, 22 fő ilyen munkavállaló van most jelen a szervezetnél.

A munkaerő-közvetítő szolgáltatásukkal éves szinten 60-80 főt tudnak elhelyezni. Kérdeztük a programok sikerességét, az ellenőrzési és visszacsatolás lehetőségeit. 6 hónapos utókövetést alkalmaznak a munkaerő-piaci szolgáltatásban. Ha például valakit elhelyeznek egy vállalatnál, ők felhívják a dolgozót és érdeklődnek felőle, a vezető a visszajelzések alapján elmondta, hogy a vállalatokhoz kiközvetített munkavállalóikkal meg vannak elégedve. Sőt, kiemelte, hogy lojálisabbak, kevesebbet mennek táppénzre, alacsonyabb a körükben a fluktuáció szemben az egészséges kollégákkal. Pozitívum, hogy a HR-essel együttműködnek, annak érdekében, hogy az egyes üres pozíciókra a megfelelő személyt tudják elhelyezni.

Innovatív közfoglalkoztatási program romák bevonásával Cserdiben és Hernádszentandráson

Cserdi község a Szentlőrinci járás egyik települése, Pécstől 24 km-re fekszik. Cserdi 406 főt számláló község lakosságának a 2011-es népszámlálás során 40%-a vallotta magát roma származásúnak, a valóságban ez a szám 70% körüli. A népességszám folyamatosan növekszik és egyre több a fiatalkorú a településen, köszönhetően a romák magas arányának. A településen állandó probléma volt a magas munkanélküliség és a nem megfelelő közbiztonság, 2006 előtt az alig 400 fős településen közel 900 bűnelkövetés volt egy évben. A közfoglalkoztatási program sikeressége nagyban múlik a polgármester személyén és kreativitásán. A település polgármestere, Bogdán László támogatta, hogy értékteremtő közfoglalkoztatási munka alakuljon ki Cserdiben, így zöldségtermesztés indult el a településen fóliasátrakban. A település határában további földeket bérelnek és a tervekben szarvasmarhatartás is szerepel. A közfoglalkoztatási program legnagyobb eredménye, hogy a település roma lakosai megtanultak dolgozni és valóban csapatként tudnak együttműködni (Demsa et al., 2015). Mindez nem valósulhatott volna meg a polgármester nélkül, ez további megerősítés arra vonatkozóan, hogy a társadalmi innovációk elfogadtatásához nagyon fontos az „ötletgazda" karizmatikus személyisége és az akarat, a türelem, hiszen az eredményekhez évekre volt szükség. Ebben az esetben a befogadó közeg egy olyan tanulási folyamaton ment keresztül, amely ma már sokkal nyitottabbá tette őket.

A társadalmi innováció nem merül ki a közfoglalkoztatási programban, hanem a közbiztonság helyreállításának érdekes és innovatív módját választotta a maga is roma származású polgármester. A cigányokkal szembeni előítéleteket akarta csökkenteni és a börtönben eltöltött évek számát redukálni, a bűnözést megállítani a településen. Az elrettentést választotta megoldásnak, a település fiatalkorú lakosait elvitte a Pécsi Büntetésvégrehajtási Intézetbe börtönlátogatásra, ahol több napig tartó előadássorozat keretében előadásokat is hallgattak a fiatalok és testközelből megtapasztalhatták, hogy milyen a „börtön élet". Valamint a munkahelyteremtést helyezte előtérbe a településen, mivel a korábban nagyon népszerű betörések, lopások főleg azért történtek meg, mert a lakosságnak nem volt munkája, nem volt saját vagyona. A korábbi nagyon magas munkanélküliség a programoknak köszönhetően 5%-ra csökkent és a bűnözési hullám is visszaesett. (https://24.hu/belfold/2013/09/12/ez-a-cserdi-csoda-titka/)

Hasonló elvek menték szerveződött a közfoglalkoztatási program az északmagyarországi régióban található Hernádszentandráson is, BioSzentandrás márkanév alatt zajlik a zöldségek előállítása és értékesítése. Ők már több éve tartó munka eredményeképpen biogaz-

dálkodást folytatnak, amely tovább növeli a megtermelt alapanyagok piaci értékét. Jelenleg 25-30 főnek biztosít munkalehetőséget (Katonáné et al., 2017). A társadalmi innováció itt nemcsak a zöldségtermesztésben rejlik, hanem abban a társadalmi folyamatban, amely a civil szféra szereplőinek közreműködésével valósul meg. Társadalmi innovációnak tekintjük, mivel az új gazdálkodási modell létrehozásához rendelkezésre állt a föld, munkaerő, de hiányzott a tudás, erőforrások és kapcsolatok. Ezeket a „helyi hős", azaz a polgármester személyéhez és ötletihez köthető célzott intézkedések támogatták és generálták. Továbbá innovatív megoldásnak tekinthető abból adódóan, hogy megjelenik benne a társadalmi felelősségvállalás gondolata is, mivel elutasítja az olyan folyamatokat, amelyek a profit maximalizálást tartják szem előtt. A társadalmi innováció velejárója a tanulás, mely folyamat abban érhető tetten, hogy változik a problémakezelés megértés (Nemes-Varga, 2015). A társadalmi tanulás tehát egyfajta kapacitásként definiálható, ami képessé teszi a közösséget arra, hogy olyan tevékenységet végezzen, amire korábban nem lett volna képes. (www.bioszentandras.hu)

Falu- és tanyagondnoki szolgálat működtetése Petőfiszálláson

A klasszikus értelemben vett tanyahálózat 2015-ben bekerült a Magyar Értéktárba, mint hungarikum. A tanyavilággal kapcsolatban is elég sok fejlesztési pályázat született, de ezek fenntarthatósága a pályázati időszak után nem minden esetben valósult meg, így folyamatosan új és újabb ötletekre és forrásokra van igény. A tanyavilágon élők gazdasági és társadalmi elmaradottságát csökkentendő újszerű megoldásokra van szükség. Ebben az esetben nem volt lehetőségünk személyesen interjút készíteni a településen, így a társadalmi tanulás folyamatát nem tudtuk feltárni. Úgy véljük, hogy ez egy további tanulmány témája lehet.

A társadalmi innováció megvalósulásához feltétel, hogy erős helyi kapcsolati hátteret és közvetlen környezetükön, közösségükön túlnyúló kapcsolatokkal is kialakított kulcsszereplő álljon az ötletek megvalósítása mögött. Ha elfogadása viszonylag hamar megtörténik, az innováció elterjedése gyors, hatása maradandó, a fenntarthatóságára nagy az esély. A falu- és tanyagondnoki szolgálatok (mint magyar találmányok) azért is jöttek létre, hogy a települési hátrányok enyhítése megvalósuljon, a vidékfejlesztés szelíd módszerének nevezik. A falugondnoki szolgáltatás olyan alapszolgáltatási forma, amelyet főállásban, teljes munkaidőben, közalkalmazotti jogviszonyban foglalkoztatott falu- és tanyagondnok alkalmazásával működtetnek. A települési önkormányzat segítséget nyújt a szociálisan nehéz helyzetben lévő egyéneknek, hogy otthonukban, lakókörnyezetükben önálló életvitelüket fenntarthassák, valamint egészségi-, mentális állapotukból vagy más okból származó problémáikat megoldhassák. A falugondnoki hálózat a rendszerváltást követően került bevezetésre, de Petőfiszálláson ezt a régi múlttal rendelkező tevékenységi kört gondolták újra és itt a tanyagondnokság a jellemző. A tanyagondnok egy olyan - aprófaluban dolgozó, legtöbb esetben ott is élő, gépjárművel rendelkező, szociális szolgáltatást végző - személy, aki előbb-utóbb a település egyik informális vezetőjévé is válhat. Jelentős foglalkoztatási hatással nem bír, de nem a tömeges foglalkoztatás a fő cél, hanem a falvakban megjelenő feladatok ellátása, a lakosok életének a megkönnyítése.

Innovatív menedzseri szemlélet Nemesvámoson

Nemesvámos a Balatontól nem messze található 2500 fős népességszámmal a legutóbbi népszámlálási adatok alapján. A rendszerváltás után nem csak a sikeres pályázatok voltak nagy hatással a településre, de megtörtént a multinacionális vállalatok letelepedése is. Az Alcoa-Köfém Kft. magyarországi székhelye Székesfehérváron, egyik telephelye Nemesvámoson található. Magyarországon jelenleg 1700 munkavállalót foglalkoztat, ebből 120-an dolgoznak a nemesvámosi telephelyen. A nemesvámosi, mintegy 23 ezer négyzetméteres földterületen zöld övezetben épület fel a HARIBO gyár 2000 augusztusában. 2006-ban az addig kétműszakos munkarend három műszakra bővült, a dolgozók száma elérte a 160 főt. A közel négy év alatt a

gyár majd meghatszorozta a termelési volumenét, illetve dolgozóinak száma háromszorosára nőtt. Nemesvámos egyre több vállalkozást kezdett vonzani, köszönhetően a kedvező vállalkozási környezetnek és az önkormányzati szabályozásoknak, ide sorolhatjuk például az ingyenes közműátadást és a hozzájárulás nélküli útépítések megvalósítását is. A helyi iparűzési adó mértéke eleinte csupán egy-két ezrelék volt, amely az évek során, a vállalkozások fejlődési ütemében emelkedett.

Nemesvámos a helyi gazdaságfejlesztés mellett fontos szerepet tulajdonít a közösségi fejlesztésnek is, az önkormányzati intézkedések során előtérbe állították többek között azt, hogy olyan kivitelezéseket valósítsanak meg, amelyek nem igényelnek lakossági forrást, ennek köszönhetően a lakossági megtakarítások megmaradhattak, növekedhettek, így pedig a helyi jövedelmet helyben tudják elkölteni. A településen 2010-től új polgármestert választottak. A legnagyobb változást az okozta, hogy az új polgármester menedzsment szemlélettel kezdte el a munkálatokat, úgy tekint Nemesvámosra, mint egy vállalkozásra. Az addigi munkákat tovább folytatva, új elképzelések fogalmazódtak meg, központi szerepet kapott a község anyagi függetlenségének kialakítása, fenntartása, továbbá az önálló döntéshozatali lehetőségek megteremtése és megtartása. A helyi igényeknek köszönhetően megjelentek a helyi termékek, amely lehetővé teszik a helyi piac megjelenését. A több mint 260 vállalkozásnak köszönhetően növekedésnek indult a foglalkoztatás. (http://www.nemesvamos.hu/)

Innovatív turizmusfejlesztés Poroszlón

Poroszló a hevesi megyei 2900 fős község, mely a Tisza-tavi Ökocentrumról ismert. A rendszerváltást követő években a település még nem volt képes a meglévő természeti adottságait kihasználni. 1995-ben indult be a település akkori vezetőjének köszönhetően a szemléletváltás és a turizmusfejlesztés. A településen többféle szolgáltatás érthető el úgy, mint a lovas turizmus, közösségi terek, horgászati lehetőségek, mégis a legkedveltebb és leglátogatottabb az Ökocentrum. A településen 11 civil szervezet működik, amely a társadalmi innovációk generálása szempontjából kulcsfontosságú. Poroszló napjainkban olyan turisztikai attrakciókkal és hozzájuk kapcsolódó turisztikai lehetőségekkel rendelkezik, melyek segítségével nem csak a Tisza-tó térségét, hanem egész Magyarországot érintő hírnévre tett szert. Az Ökocentrum több, változatos részekből épül fel, amelyek bemutatják a Tisza-tó élővilágát. A község sikeres turisztikai eredményeinek eléréséhez nem csupán a helyi erőforrások újraértelmezésére, és felhasználására, hanem a kistelepülés gazdasági-, és turisztikai szereplőinek összefogására és együttes fellépésükre volt szükség (Kis-Tóth, 2016).

A turizmusra épített társadalmi innováció foglalkoztatás bővítési szerepkört is betölt, amely egy ilyen alacsony népességszámú településen kulcsfontosságú. Poroszló képes volt meglátni, felismerni majd újragondolni a helyi adottságait, s ezek által megvalósítható lehetőségeket: teret biztosított az ökoturizmus kiterjesztésére, és erre épülő vállalkozások kezdeti mennyiségi, majd minőségi fejlődésének. Mindemellett kiemelkedő szerepet játszott a közösség, mely együttműködve, s egymást segítve mindezen tevékenységeket elősegítette.

Összefoglalás

A fentiekben jellemzett és sikeresnek mondható társadalmi innovációk valóban minta értékűek és azokon a településeken pozitív hatással bírtak, ahol megvalósították őket. A társadalmi innovációk és a vidékfejlesztés szoros kapcsolatban állnak egymással. A korábban fennálló társadalmi problémákra született újszerű megoldások bármely más település számára adaptálhatóak, hiszen sok esetben nem kell más, mint a lakosság befogadó képességének a megerősítése és egy erős, karizmatikus „helyi hős”, valamint maga az ötlet és az akarat. Az általunk vizsgált jó gyakorlatokat még nem vették át más településeken, de úgy véljük, ez csak idő kérdése. A legtöbb társadalmi innováció akkor lesz sikeres, ha a befogadó közeg, a település lakosai hajlandóak

részt venni a fejlesztésben vagy legalábbis nem akadályozzák annak megvalósulását. A társadalmi innovációk befogadásához a társadalmi tanulás folyamata is fontos. A fenti példákból jól látható, hogy vidéki térségek számára a fennálló társadalmi problémák megoldásában a civileknek kiemelt szerepe van, hiszen ezek a térségek vagy hátrányos helyzetű munkaerő-piaci csoportok önmaguk nem képesek megoldani a problémákat.

A szakirodalmi meghatározások és a mélyinterjúk alapján megállapítható, hogy az Szimbiózis és az ÖMÉFA alapítványok által alkalmazott társadalmi innováció többszörösen is társadalmi célt szolgál a városi térségekben, hiszen a fogyatékkal élők és a megváltozott munkaképességűek alkalmazása nemcsak a célcsoportnak okoz pozitív eredményt, hanem az előállított termékekkel az össztársadalom tagjainak is.

Úgy véljük, hogy a társadalmi innovációknak egyre nagyobb szerep jut a vidékfejlesztésben, hiszen a fennálló problémák megszüntetésére a műszaki és technikai innovációk már nem elégségesek és szükséges az állampolgárok, a civil szervezetek aktív szerepvállalása is. Ehhez pedig a helyi identitást támogató, a kohéziót és a helyben való tenni akarást segítő helyi társadalomra van szükség. Ha viszont a helyi társadalom inkább elkülönült, szegregált, akkor a társadalmi innovációnak nincs termékeny talaja a helyi közösségekben.

Felhasznált irodalom

BALÁZS-FÖLDI, E. (2016): Fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek alkalmazási gyakorlata a nyílt munkaerőpiacon, International Journal of Engineering and Management Sciences, 1. évf, 1. szám, DOI: 10.21791/IJEMS.2016.1.4.

BENEDEK, J. – KOCZISZKY, GY. – VERESNÉ SOMOSI, M. (2015): Új innovációs paradigma? Regionális társadalmi innovációs potenciál javításának lehetősége szakértői rendszer segítségével, lehetőségek és korlátok, In: Veresné Somosi Mariann: „Mérleg és Kihívások" IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány

BENEDEK, J.- KOCZISZKY, GY. - VERESNÉ SOMOSI, M. – BALATON. K. (2016): Generating and Measuring Regional Social Innovation, Theory Methodology Practice: Club of Economics in Miskolc 12. évfolyam, special issue, pp. 14-25.

CASTEL, R. (1998): A szociális kérdés alakváltozásai, Max Weber Alapítvány – Wesley Zsuzsanna Alapítvány – Kávé Kiadó, Budapest

CSOBA, J. (2006): Foglalkoztatáspolitika. (Oktatási Segédanyag) Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debrecen

DEMSA, A. – DOBREA, A. – FLEISZ. B. (2015): Cserdi, az innovatív cigányfalu, Északmagyarországi stratégiai füzetek, 12. évf., 2. sz. pp. 95-101.

DRUCKER, P. (1985): Innovation and entrepreneurship, Harper & Row, Publishers, New York

EURÓPAI PARLAMENT, FOGLALKOZTATÁSI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁG (2011): A fogyatékossággal élő személyek mobilitásáról és befogadásáról, valamint a 2010–2020 közötti időszakra vonatkozó európai fogyatékosságügyi stratégiáról

FINTA, I. (2015): Az integrált terület- és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon, Tér és Társadalom, 29. év. 1. szám, pp. 132-148.

G. FEKETE, É. (2015a): Társadalmi innovációk a helyi foglalkoztatásban, In: Veresné Somosi Mariann, Lipták Katalin (szerk.), „Mérleg és Kihívások" IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, pp.274-287.

G. FEKETE ÉVA (szerk.) (2015b): Társadalmi innovációk a felzárkóztatás szolgálatában: Dél-Cserehát - Nyitás a jövőre. (Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar), Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 211 p.

G. FEKETE, É. (2016): Társadalmi innovációval a vidék fenntartható fejlődéséért In: Nagy Zoltán, Horváth Klaudia (szerk.) Jubileumi tanulmánykötet Tóthné Szita Klára professzor asszony 70. születésnapjára. 246 p. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 2016. pp. 74-88.

KÁPOSZTA, J.- NAGY, H. (2013): Vidékfejlesztés és a környezetipar kapcsolatrendszere az endogén fejlődésben, Journal of Central European Green Innovation, 1. évf. 1. szám, pp. 71-82.

KATONÁNÉ KOVÁCS, J. - VARGA, E. - NEMES, G. (2017): Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 14. évf., 1.szám, pp. 6-19.

KIS, K. – TÓTH, A. (2016): Az ökoturizmus helyi rendszerének vizsgálata Poroszlón, különös tekintettel a Tisza-tavi Ökocentrum helyi gazdaságfejlesztési szerepének értékelésére, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 13. évf., 1.szám, pp. 73-91.

KOCZISZKY, GY. – BENEDEK, J. – VERESNÉ SOMOSI, M. – BALATON, K. (2015): Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 12. évf. 2. szám, pp. 4-22.

KOCZISZKY, GY. – VERESNÉ SOMOSI, M. – BALATON, K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetősége, Vezetéstudomány, 48. évfolyam, 6-7. szám, pp. 15-19.

KONCZ, G. – DEME, P. – KERÉNYI, G. (2015): Zöldenergia és a vidékfejlesztés kapcsolódásai, Journal of Central European Green Innovation, 3. évf. különszám, pp. 79-96.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2014): Népszámlálás 2011.11. Fogyatékossággal élők. Budapest, KSH

KULCSÁR, L. (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: regionális és kulturális összefüggések, Pro Ruris Egyesület, Mezőmadaras

NAGY, Z. É. – PÁL, ZS. – SZEREPI, A. – HALMAI, R. (2008): A megváltozott munkaképességű és fogyatékossággal élő emberek társadalmi és jogi helyzete Magyarországon és nemzetközi kitekintésben. Helyzetfeltáró tanulmány. Revita Alapítvány

NEMES, G. – FAZEKAS, Zs. (2006): The road to a new European rural development paradigm, Studies in Agricultural Economics 104. pp. 5-18.

OGBURN, W. F. (1957): Cultural Lag as Theory, Sociology and Social Research, 41., p. 167-174.

ÖNÁLLÓ MÁSSÁG ÉLETMINŐSÉG FEJLESZTŐ ALAPÍTVÁNY honlapja: http://www.omefa.hu/

RECHNITZER, J. (1998): Területi stratégiák, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 347 p.

RIMLER, J. (1999): A munka jövője. Új fogalmak, feltételek, forgatókönyvek. Közgazdasági Szemle, 46. évfolyam, 9. szám, pp. 772–788.

SCHUMPETER, J. (1980): A gazdasági fejlődés elmélete: Vizsgálódás a vállakozói profitról, a tőkéről, a hitelről, a kamatról és a konjuktúraciklusról, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 320 p.

SZIMBIÓZIS ALAPÍTVÁNY HONLAPJA: http://szimbiozis.net/ (letöltés ideje: 2017.12.11.)

SZIMBIÓZIS ALAPÍTVÁNY (2013): Szimbiózisalapítvány srs riport (letöltés ideje: 2017.12.20.)

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (2015): Vidéki térségeink innovációt befogadó képessége – Egy kutatás tapasztalatai, Tér és Társadalom, 29. évf. 1. szám, pp. 97-115.

VARGA, K. (2017): A regionális társadalmi innováció kérdései, International Journal of Engineering and Management Sciences, 2. évf. 4. szám, pp. 602-616.

VICSEK, L. (2006): Fókuszcsoport. Osiris Kiadó, Budapest

VINCZE, M. (2013): A vidékfejlesztés problémáinak rendszerszemléletű megközelítése. Romániai sajátosságok, Erdélyi Múzeum, 75. évf. 3. szám, pp. 30-51.

VOBRUBA, G. (2000): Alternativen zur Vollbeschäftigung Die Transformation von Arbeit und Einkommen. Suhrkamp, Frankfurt am Main

WHYTE, W. (1982): Social inventions for Solving Human Problems. American Sociological Review, 47. évfolyam, 1. szám, pp. 1-13.

ZAPF, W. (1989): Über soziale Innovationen. Soziale Welt, 40 H. 1-2, pp. 170-183.

2010/2272 (INI), Európai Parlament:
http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2011-0263+0+DOC+XML+V0//HU#title1 (letöltés ideje: 2017.12.11.)
https://24.hu/belfold/2013/09/12/ez-a-cserdi-csoda-titka/ letöltés ideje: 2018.02.14.
http://www.bioszentandras.hu/ letöltés ideje: 2018.02.14.
http://www.nemesvamos.hu/ letöltés ideje: 2018.03.13.
http://www.tiszataviokocentrum.hu/ letöltés ideje: 2018.03.13.

Nemes Gusztáv

A társadalmi innováció és integrált vidékfejlesztés – két jó gyakorlat[20]

Cikkünkben annak járunk utána, hogy a vidékfejlesztési politika és a helyi fejlesztési törekvések összetalálkozásában milyen szerepet játszik a társadalmi innováció és a hozzá kapcsolódó társadalmi tanulás; ez utóbbinak milyen tartalma, feltételei, eredményei lehetnek. Két esettanulmányban mutatjuk meg, hogy a helyi értékeket, adottságokat hogyan lehet mai köntösbe öltöztetve innovatív módon, erőforrásként hasznosítani a fejlesztésben, és milyen szerepet kapnak mindebben a vidékfejlesztés 'magányos hősei'.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, társadalmi tanulás, reflexív ügynökség, vidékfejlesztés, Bioszentandrás, LEADER
JEL: A13, L31, Q35, R11, Z32,

Integráció és dezintegráció a vidékfejlesztésben

A vidékfejlesztés világa alapvetően két alrendszerre oszlik. Jellemzően először *a fejlesztés központi, politikai alrendszere* jut eszünkbe, amiben az állam, vagy valamilyen „felsőbb hatalom" különféle korlátozások, illetve közpénzekre alapozott támogatások révén próbálja a vidéken még meglévő, közjavaknak tekintett különböző értékeket (kulturális, épített, természeti, közösségi) az egész társadalom érdekében megőrizni, továbbfejleszteni. Mindezt szerencsés esetben valamiféle átgondolt, hosszú-távú stratégia mentén teszi, formális szabályok, intézményrendszer, fizetett hivatalnokok és szakemberek segítségével. A másik alrendszer annyira nyilvánvaló, hogy sokszor el is feledkezünk róla. Ez a *vidékfejlesztés helyi, heurisztikus* alrendszere, ami a vidéken élő emberek mindenkori törekvése a saját környezetük, gazdasági és életlehetőségeik javítására. Mindez a helyi kontextus, az elérhető erőforrások mélyreható (bár sokszor „tacit szinten" maradó) ismeretén, rokoni, társadalmi hálózatokon alapul, és a polgármester, a helyi vállalkozó, a tanár, a közmunkás, vagyis a teljes vidéki közösség mindennapi munkájában, törekvéseiben nyilvánul meg. A helyi alrendszer tehát nagyon gazdag információban, praktikus tudásban, de szinte definíció-szerűen erőforrás-hiányos, gyakran rövidlátó, érzékeny a pillanatnyi előnyök irányában (Nemes et al 2013). A vidékfejlesztés két világa valójában csak együtt, egy integrált rendszerben képes minőségi eredményeket, strukturális változásokat elérni, akkor, ha a tudások, erőforrások, érdekek és törekvések egymást kiegészítve, egy irányba hatnak. Az általános tapasztalat mégis az, hogy a központi és a helyi szint általában nem érti egymást, integráció helyett sokszor dezintegrációt, együttműködés helyett konfliktust és értetlenséget, fejlődés helyett pedig az erőfeszítések ellenére a társadalmi, gazdasági, természeti problémák súlyosbodását tapasztaljuk.

Hogy mindez miért van így, arra sokan keresték, keresik a választ a vidékfejlesztéssel foglalkozó szakirodalomban. A jó tíz éve regnáló 'Új vidéki paradigma' (OECD 2006) szerint a jelenlegi vidékfejlesztési rendszer talán legfontosabb alapeleme a 'többszintű kormányzás' (angolul multilevel governance) rendszere. Ez elvileg olyan intézményi, igazgatási, fejlesztési keretet jelent, ahol a vidékfejlesztés társadalomgazdasági koordinációja az egyes szinteken belüli horizontális, illetve a szintek közötti vertikális kommunikáció, valamint a feladatok, felelősségek és erőforrások ésszerű és igazságos megosztása révén működik, túllépve a hagyományos, központi igazgatási gyakorlaton (Marks 1993; Hooghe – Marks 2003). A fejlesztések ugyanakkor egyre inkább befektetés/projekt alapúvá válnak és a fejlesztési folyamatoknak a kormányzat mellett egyre dominánsabban részesei a különböző szintű gazdasági és civil szereplők.

[20] A cikk a Varga Ágnessel közösen írt, az EDUCATIO folyóirat 2014/3. számában megjelent cikkünk bővített változata. Köszönöm Ágnesnek a közös munkát, köszönöm Orbán Évának a szerkesztési, lektorálási segítséget.

Mindez azt is jelenti, hogy három nagyon különböző intézményi, irányítási stílus partnerségi alapú együttműködésére lenne szükség a sikerhez (Thompson 2003). Az imént vázolt központi-politikai és helyi-heurisztikus alrendszerek a többszintű kormányzás különleges 'csomósodási pontjai'. Látható, érezhető dezintegrációjuk az új vidéki paradigma nézőpontjából nézve a különböző szereplők, intézményi és irányítási stílusok széthúzásából, együttműködési problémáiból, vagyis a többszintű kormányzás hiányosságaiból adódik.

Az elméleten túl az integráció hiányának, különösen a hazai vidékfejlesztésben, rengeteg praktikus oka és tünete van. Többségük az intézményi- és politikai kultúrában (vagy inkább kulturálatlanságban) és az általános bizalomhiányban gyökerezik (Nemes et. al. 2013; Bíró - Nemes 2014). Ugyanakkor a helyi alrendszer szempontjából szintén komoly kihívást jelent a magyar társadalmi gyakorlatra jellemző alacsony szintű együttműködési hajlandóság. Erős közösségi akarat és szellem nélkül az erőforráshiányos vidéki térségekbe jutó kisebb-nagyobb fejlesztési források nem tudnak tartós eredményeket, mély, strukturális változásokat elérni. A hazai vidékfejlesztés előtt álló egyik legnagyobb kihívás, hogy élő, sorsuk alakításában aktívan részt vevő közösségeket hozzon létre. Vannak azonban kivételek is, olyan jól, vagy legalábbis jobban működő kisebb rendszerek (projektek, programok), ahol sikerül a felülről érkező támogatásokat az alulról jövő kezdeményezések szolgálatába állítani, létrejön az integráció és előállnak a várt fejlesztési eredmények. A pozitív példákban általában az összefogáson alapuló, alulról építkező (bottom-up) programok bizonyulnak a leghatékonyabbnak. Mindez különböző szinteken és módokon megvalósuló *társadalmi tanulást* és *társadalmi innovációt* feltételez, hiszen a sikerhez nem csak a kiaknázható, bevonható belső és külső erőforrásokat, tudást, piacot, hálózatokat kell megtalálni, de utat kell keresni az általános bizalmatlanság, a szabályrengeteg és az intézményi kulturálatlanság útvesztőjében is.

Társadalmi innováció

A társadalmi innováció mára tudományos és politikai körökben is felkapott kifejezéssé vált, ugyanakkor szorosan összefonódott a vidékfejlesztési szakpolitikák megvalósításával. Az elemzők a szakpolitikai kérdések megválaszolásának kulcsát a vidéki társadalomszerkezet, az abban végbemenő folyamatok, attitűdök és normák megváltoztatásában, a vidéki problémák kezelését pedig a helyi természeti és társadalmi erőforrások innovatív kiaknázására épülő fejlesztéspolitikában látják (Eversole 2011). Az azonban, hogy ezen a területen mi számít innovációnak, bonyolult, nehezen megválaszolható kérdés. A vidékfejlesztésben hagyományos értelemben vett, tudományos/technológiai alapokon nyugvó innovációra ritkán kerül sor, inkább *társadalmi innovációról* beszélhetünk, ami merőben más mechanizmusokon keresztül jön létre. A társadalmi innovációnak sokféle definíciója létezik, árulkodva a fogalom összetettségéről és az értelmezése körüli bizonytalanságokról. Egy, az Európai Bizottság felkérésére készült tanulmány (EC 2013), 17 különböző uniós finanszírozású, társadalmi innovációval kapcsolatos kutatást vizsgált azzal a céllal, hogy feltárja a társadalmi innováció értelmezését az európai kutatói műhelyek munkájában és a tudományos diskurzusban. A társadalmi innováció a vizsgált kutatási projektek tanúsága szerint általában a következő három dimenzióban jelenik meg (EC 2013):

- *Társadalmi innováció, mint az innováció létrejöttének társadalmi folyamata* → ebben az értelemben az innováció attól társadalmi, hogy nem a hagyományos módon (kutatóintézetekben stb.) jön létre, hanem a társadalom, a civil szféra szereplőinek aktív közreműködésével.
- *Társadalmi innováció, mint a társadalmi felelősségvállalást szem előtt tartó innovatív megoldás* → Ebben az esetben a felmerülő problémák és szükségletek mentén létrejövő válaszokat a társadalmi értékekkel és normákkal harmóniában alakítják ki, szem előtt tartva az innováció következtében fellépő társadalmi és környezeti kockázatok minimalizálását, szembe helyezkedve a profit maximalizálására törekvő üzleti/innovációs érdekekkel és folyamatokkal.

- *Társadalmi innováció, melynek célja a társadalom megújítása* → olyan innovációs folyamatok, melyek kifejezett célja az attitűd és társadalmi szerkezet megváltoztatása. Ebben az értelemben társadalmi innovációnak csak olyan problémákra adott válaszokat tekintünk, amelyek végső megoldása csak a társadalmi normák, értékek és kapcsolatok megváltoztatása révén képzelhető el.

A társadalmi innováció három fenti definíciója abban különbözik egymástól, hogy a társadalom az innovációs folyamat melyik szereplőjeként jelenik meg: az innováció megalkotójaként, az innováció céljaként, vagy az innovációs megoldás természetét befolyásoló dimenzióként.
A jelen tanulmányban a fogalmat széles értelemben használjuk. Eszerint:

> *Társadalmi innovációnak tekintünk minden olyan új, az eddigi gyakorlattól eltérő szemléletet, megközelítést, paradigmát, illetve az ezekhez kapcsolódó terméket, eljárási folyamatot, gyakorlatot, hálózatot, melyek a társadalomban felmerülő problémák és szükségletek megoldását célozzák, miközben új értékek, attitűdök, új társadalmi kapcsolatok, új struktúrák jönnek létre.*

Ezek szerint a vidékfejlesztésben a társadalmi innováció állandóan jelenlévő dolog. Szükség van rá a helyi problémák és erőforrások feltárásához, a 'tacit tudások' felszínre hozásához, a helyi környezetben új és/vagy eladható termékek, szolgáltatások kifejlesztéséhez, a lehetséges piacok megtalálásához. Ugyancsak elengedhetetlen a szükséges kapcsolatok, társadalmi, együttműködési hálózatok kiépítéséhez, hiszen a fejlesztéshez sokszor új társakra, de legalábbis a régi kapcsolatok megújítására, új tartalommal való feltöltésére van szükség. Ha a fejlesztésbe sikerül külső erőforrást, pályázati pénzt is bevonni, az szintén nyitott, innovatív, rugalmas attitűdöt feltételez, hiszen ilyenkor egy sor új, gyakran kissé 'életidegen' körülményhez is alkalmazkodni kell.

Társadalmi tanulás

Az innováció ugyanakkor elképzelhetetlen tudásteremtés és tanulás nélkül, hiszen az új megoldásokhoz új hálózatokra, kognitív és praktikus struktúrákra van szükség. A társadalmi innovációhoz is szorosan kötődő *társadalmi tanulás elméletének* szélesebb körben történő elterjedése a hetvenes évek végén Albert Bandura nevéhez kötődik (Reed et al 2010, Kozma et al 2011). A fogalom jelentős változásokon ment keresztül az azóta eltelt évtizedekben, ma is több párhuzamos megközelítése létezik. Reed és szerzőtársai (2010) szerint: *a társadalmi tanulás olyan folyamat, melynek során a megértésben, probléma kezelésben (stb.) olyan változás következik be, ami túlmutat az egyénen, mivel a folyamat társadalmi szinten, valamilyen kisebb-nagyobb 'gyakorlati közösségben' (community of practice, Wenger 1998) játszódik le, társadalmi interakciókon keresztül.* Ez a definíció a társadalmi tanulást hangsúlyosan elválasztja az egyén fejlődésétől, a tanulás fő módszereként a társadalomban zajló interakciókat, eredményeként pedig a társadalom valamilyen szintű megváltozását jelölve ki.

A fogalmat vidékfejlesztési környezetben értelmezve érdemes a társadalmi tanulás lehetséges tartalmaira is koncentrálnunk. A mi értelmezésünkben a vidékfejlesztésben a tanulás célja az, hogy tudást szerezzünk, a tudás pedig olyan kapacitás, ami képessé tesz valamilyen cselekvésre, valaminek az elérésére. Kiinduló definíciónk nagyon egyszerű:

> *A társadalmi tanulás olyan folyamat, aminek során egy közösség képessé válik valamilyen akcióra, tevékenységre, amire azelőtt nem volt képes.*

A társadalmi tanulás során, tartalmát tekintve háromféle tudás/kapacitás bővítésére lehet szükség:

1. *Kognitív/tudományos/technológiai tudás/kapacitás*
   – iskolában, könyvekből, kiadványokból, szakértőktől megtanulható, átvehető 'elméleti jellegű' ismeretek, információk. Ezek hozzásegíthetnek új termékek, szolgáltatások kifejlesztéséhez, a kínálkozó finanszírozási lehetőségek kihasználásához, vagy a rendelkezéseknek, korlátozásoknak való megfelelés) biztosításához is.

2. *Praktikus, gyakorlati tudás/kapacitás*
   – olyan készségek, képességek, szkillek, amiket a gyakorlatban tanulunk meg, a kommunikációtól a közlekedésen és a szervezésen keresztül a társadalmi illemszabályokig, az autóvezetésig és a számítógép használatáig. Ezek szükségesek a mindennapi élethez, a munkavégzéshez és ahhoz is, hogy bármilyen ötletből, 'elméleti elképzelésből' gyakorlati megvalósulás, projekt, termék, szolgáltatás legyen.
3. *Szituatív tudás/kapacitás*
   – társadalmi kapcsolatokkal, hálózatokkal kapcsolatos tudás/kapacitás, ami jelenti egyrészt a már meglévő kapcsolatrendszert, társadalmi hálózatokat amikre támaszkodni lehet az innováció/fejlesztés során, másrészt annak a tudását, hogy milyen irányban kell elindulni, kit kell megkeresni, ha szükség van valamilyen információra, együttműködésre, segítségre.

Sikerre, fejlődésre akkor van esély, ha a háromféle tudás/kapacitás társadalmi tanulás révén, egymással szinkronban változik, fejlődik. A definíciónk szerint egy közösségnek a társadalmi tanuláshoz (vagyis ahhoz, hogy képessé váljon valamire, amit azelőtt nem tudott) általában mindhárom fenti tudás-típusban előre kell lépnie. Hiszen hiába van meg az ötlet valamilyen új termékhez, szolgáltatáshoz, a szükséges információk, készségek, kapcsolatok, gyakorlati ismeretek hiányában a fejlesztés többnyire elmarad. Az új társadalmi hálózatok, vagy a régi kapcsolatok új tartalommal, minőséggel való megtöltése ugyancsak elengedhetetlen a társadalmi innováció (vagy a vidékfejlesztési folyamat) végig-viteléhez, így definíciónk szerint ez is a társadalmi tanulás szerves részét képezi.

A valóságban a társadalmi tanulás a vidékfejlesztés központi és a helyi alrendszerében is sokszor nagy zökkenőkkel zajlik, esetenként teljesen el is marad, így a vidékfejlesztésben gyakran nincsenek meg a sikeres innováció feltételei. Ugyanakkor sok sikeres példa is van az innovációra és a tanulásra. Ilyenkor általában a helyi közösség részeként vagy annak közvetlen támogatására létrejön valamilyen intézmény, közösségi kapacitás, ami képes arra, hogy betöltse a két alrendszer közti űrt, a fentről érkező követelményeket és a lentről érkező igényeket egyaránt értelmezi, lefordítja, közvetíti a két rendszer között.

A sikeres példák alapvetően két típusba oszthatók. Az egyikben többnyire valamilyen erőforrásokban és tudásokban gazdag 'helyi hősé' a főszerep (Horváth 2013) aki pozíciójából és személyes képességeiből adódóan képes adott esetben a problémák megoldására a helyi értékekből fejlesztési erőforrásokat csiholni és ugyanakkor megtalálni a külső erőforrások és piacok felé vezető utat. Erre találhatunk példákat néhány település komplex fejlesztése vagy egy-egy jól sikerült vállalkozás, közösségi projekt esetén, ahol a 'helyi hős' gyakran a polgármester, de lehet vállalkozó, vagy civil aktivista is. A másik lehetőség, amikor valamilyen fejlesztésre szakosodott helyi szervezet a fejlődés motorja. Ez lehet a kistérségi társulás vagy valamilyen településszövetség, de a hazai (és az európai) gyakorlatban az utóbbi évtizedben jellemzően a LEADER helyi akciócsoportok (HACS-ok) munkaszervezetei kapcsolták össze a leghatékonyabban a fejlesztés helyi és központi alrendszerét. Ez nyilván nem véletlen, hiszen a LEADER-ben a program inherens részeként volt betervezve egy olyan helyi fejlesztési ügynökség, aminek feladata a helyi társadalom szervezése, a fejlesztési kapacitások bővítése, a vidékfejlesztés helyi alrendszerének professzionális segítése volt

Jelen tanulmányban két hazai, karakterében eltérő, a helyi közösséget erősítő, előremutató projekt példáján mutatjuk be a sikerhez vezető lehetséges utakat. Az első, Magyarország egyik leghátrányosabb helyzetű vidékén, az Encsi járásban megvalósuló, mára nemzetközi hírű BioSzentandrás program. A második, hazánkban több helyszínen megvalósulóban lévő közösségi összefogásra és a modern kommunikációs és információs technológiákra (ICT, GIS, KöVi, stb.) épülő turisztikai marketing projekt. Mindkét projekttel évek óta kapcsolatban vagyunk. Velük kapcsolatos információink interjúkon, kötetlen beszélgetéseken, résztvevő megfigyelésen és közös akciókon alapulnak.

BioSzentandrás – régi gazdálkodás új köntösben

Hernádszentandrás 445 lelkes Borsod megyei aprófalu, Miskolctól és Kassától is 40 km-re fekszik a Cserehát szélén, a Hernád völgyében. A faluban valaha erős volt a zöldségtermesztés hagyománya, amihez az öntéstalaj, a folyó (öntözés), a két nagyváros piacainak közelsége, a jó közlekedés (vasút, főút) mind kiváló adottságokat biztosítottak. A téeszesítés és a szocialista nagyipar harapófogójában a hagyomány lassan mégis elhalt, a falu fokozatosan ipari ingázó településsé vált. A rendszerváltás után, a termelőszövetkezetek és a miskolci nehézipar leépülését követő, hosszú-távon megmaradó munkanélküliség mindenre rányomta a bélyegét. A kertek nagy részét felverte a gaz, a mezőgazdálkodás kultúrája, tudása csaknem kihalt a helyi lakosság körében.

Az egyetemi végzettségű (politológus) polgármester 2006-os megválasztása után szakított a segítséget, megoldást kívülről váró, általános környékbeli gyakorlattal és a kezébe vette az irányítást. A kertművelés helyi hagyományaira, a jó természeti adottságokra és a falu közepén kihasználatlanul álló nagy önkormányzati földterületre alapozva belevágott egy közösségi alapon működtetett biokertészet létrehozásába. Azóta a program nagy utat járt be, mára európai hírű lett, 2013-ban Bécs városával megosztva Európai Territoria Innovációs Díjat kapott. Az első lépést egy 2009 decemberében induló 18 hónapos TÁMOP[21] támogatás jelentette, ami 28,6 millió forintot biztosított az induláshoz. Ezt a sikeres pályázatot továbbiak követték[22], így mára több mint 180 millió forintnyi elnyert támogatásnál tartanak.

A 'BioSzentandrás' foglalkoztatási programként indult. Bárki bekapcsolódhatott, aki vállalta, hogy hétvégenként részt vesz a képzésen, rendszeresen műveli a saját kertjét és dolgozik a közösségi mintakertben. A bio-csapatban férfiak és nők, romák és nem romák, munkanélküliek és foglalkoztatottak, összesen 25-en dolgoztak önkéntesen, illetve a megtermelt zöldségekből rájuk eső rész fejében. A jól átgondolt stratégia mentén építkező BioSzentandrás mára 2,5 ha-on és 9 fóliasátorban gazdálkodik, amelyek egy részét bio-kazánnal fűtik. BioKonyhát üzemeltet, a zöldségek mellett levendulát, fűszernövényeket, bogyósgyümölcsöket termel, biominősítést szerzett, feldolgozó, csomagoló üzemet épített. A terméseny egy részét ma is a dolgozó családok, illetve a közétkeztetésen keresztül a többnyire szegény sorsú helyi gyerekek fogyasztják el. A maradékot a vállalkozás webshopjában, miskolci bio-boltokban, illetve egy híres encsi étterem révén értékesítik.[23] Bemutatókat, főzőversenyeket szerveznek, kiállításokon, fesztiválokon jelennek meg. A program előrehaladtával a sokasodó sajtószereplések és a polgármester szerteágazó kapcsolatai révén folyamatosan szélesedett a támogatók és szimpatizánsok köre. A program közvetett, de ugyancsak nagyon látványos eredménye a falukép megváltozása, a magánházaknál lévő kertek megművelése, az udvarok tisztán tartása.

A BioSzentandrás célja egy olyan, a természeti és társadalmi adottságokat kihasználó gazdálkodási modell létrehozása volt, ami a térségben hagyományos paraszti gazdálkodás elemeit ötvözi a legújabb technológiával, munkaszervezési és marketing irányzatokkal. Ez valódi (avagy vérbeli) társadalmi innováció, amihez adott volt a föld és a munkaerő, de hiányzott sokféle tudás, erőforrás, kapcsolat. A gyors és zajos siker nagymértékű, hatékony társadalmi tanulási folyamatról tanúskodik, lássuk mi történt ezen a téren.

[21] TÁMOP-5.1.1-09/06-2010-0001 "BioSzentandrás" - biogazdálkodásra épülő oktatási és foglalkoztatási program alacsony életesélyű emberek számára, a program kifejezetten az LHH kistérségek hátrányos helyzetűek képzés-foglalkoztatásra kiírt pályázat volt.

[22] A program lejártával a szükséges forrásokat a START közmunkaprogramból biztosították, majd 2013 végén LEADER-ben 12,5 millió Ft-os pályázatot nyertek el egy feldolgozó üzem létesítésére, illetve 2014-ben egy újabb 24 hónapra szóló 137 millió Ft-os támogatást a falu komplex humán szolgáltatásainak fejlesztésére.

[23] Ez utóbbi önmagában is érdekes történet: az 'Anyukám mondta' éttermet egy Toscana-ból hazatért helyi testvérpár a többszörösen hátrányos helyzetű városka sarki presszójából építette fel és vitte az ország legjobb vidéki étterme cím megnyeréséig.

Az innovációhoz szükséges *kognitív tudás* egy részét a speciális biogazdálkodási szakismeretek jelentették, ezekre a gödöllői Szent István Egyetem oktatója, Matthew Hayes révén tettek szert. Ő elméleti és gyakorlati képzéseket tartott, gazdálkodási tervet készített, tanácsokkal, információkkal, kapcsolatokkal segítette és segíti ma is a gazdaság munkáját. A helyi LEADER HACS és más együttműködő szervezetek irányából a pályázatok írásához és elszámolásához szükséges kognitív tudás/kapacitás fejlesztéséhez kaptak segítséget. A *praktikus tudás/kapacitás* folyamatos növekedése a gazdálkodáshoz kötődő gyakorlati ismeretek mellett a stratégiai gondolkodáshoz, munkaszervezéshez, menedzsmenttel és értékesítéssel kapcsolatos teendőkhöz is elengedhetetlen volt. A képzésben résztvevő biocsapat ugyanakkor a közös tanulás és munka révén közös nyelvet, identitást, önbizalmat is nyert, egyben kialakult a csapaton belüli munkamegosztás, ami már a *szituatív tudás/kapacitás* fejlődését mutatja. A közös tevékenység nyomán kialakult interakciók, kommunikációs felületek nemcsak a közvetlen résztvevők egyéni tudását és kapcsolatrendszerét gazdagították. A szélesebb helyi társadalomban is változott az értékrend, erősödött a faluközösség és a szűkebb társadalmi hálózatok. A polgármester személye, a program növekvő ismertsége és a tudatos stratégia rengeteg külső kapcsolatot hozott, bekapcsolta egy, hátrányos helyzetű falu helyi társadalmát az ökológiai gazdálkodók népes, divatos, világméretű hálózatába. A BioSzentandrás kapcsolati tőkéje (tudása/kapacitása) káprázatos ütemben és mértékben nőtt meg.

A program sikerének záloga a 'helyi hős', vagyis a polgármester, Üveges Gábor. Helybeliként jól ismerte a falu múltját, jelenét és lehetőségeit, ugyanakkor egyetemet végzett (politológia mellett pedagógiát és EU-s tanulmányokat is). Európai világlátást tanult, szerteágazó tudásra és a legkülönfélébb készségekre tett szert, külső kapcsolatrendszert épített, egyszerre mert kicsiben és nagyban gondolkodni, cselekedni. A sikerben jelentős szerepe volt karizmatikus személyiségének, kivételes kommunikációs képességeinek, elhivatottságának, a helyi emberek iránti szeretetének, a beléjük vetett bizalomnak és a következetesen végigvitt fejlesztési stratégiának. Ugyancsak fontos elem volt a polgármesteri pozíció, ami egy ilyen kis faluban széles befolyást, cselekvési teret biztosít és a fokozottan hátrányos helyzetű státusz is, ami előnyös pályázati lehetőségeket és jelentős nyilvánosságot hozott magával. A program nyilván nem valósulhatott volna meg az állam és az EU anyagi támogatása nélkül, azonban a finanszírozási lehetőségek felkutatása és kihasználása már jelentős részben a polgármester érdeme. Ugyanez igaz a projekt belső hálózatának kiépítésére (bio-munkások, munkavezetők, feladatok delegálása, stb.) és a külső kapcsolatok felépítésére, külső tudások bevonására is. Ebben a projektben a polgármester volt az, aki betöltötte az űrt a fejlesztés helyi és központi alrendszere között, egy régi, szinte elfeledett gazdasági tevékenység új köntösben történő újraélesztésével, sok társadalmi tanulás révén jelentős társadalmi innovációt megvalósítva.

Jelenleg, a projekt kilencedik évében a fejlődés még mindig töretlen. A kertészet mára hűtőházzal, feldolgozó üzemmel, konyhával, fűszernövény és levendula ültetvénnyel, kézműves termékekkel, értékesítési pontokkal, webshoppal egészült ki. Termékeiket országos hálózatban, fine-dining vendéglőknek értékesítik, maga a projekt a szociális gazdaságon és a helyi értékeken alapuló sikeres fejlesztés, társadalmi vállalkozás ikonikus hazai példájává vált. Közelebbről megvizsgálva a projektet ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a gazdasági fenntarthatóság, főleg a további fejlesztés még most sem lenne elképzelhető a közfoglalkoztatás és más állami források bevonása nélkül. A fenntarthatóság sok különböző tényező együtthatásának az eredménye. Ezek között a kis lépték, viszonylag egyszerű szerkezet, a jól eltalált piaci rés, nagyon tudatos stratégiai építkezés mellett az is fontos szerepet játszik, hogy sikerült olyan támogatási csatornákra rákapcsolódni (közfoglalkoztatás) amelyek az állami szakpolitikák fontos részeként nem akadoztak, csökkentek. Így a projekt nem vált túlságosan kiszolgáltatottá a külső körülmények.

Balaton-felvidéki Okos-túrák – a közösség és a turizmus szimultán fejlesztése

Az Éltető-Balatonfelvidékért Helyi Akciócsoport (HACS) ma Magyarország legsikeresebb vidékfejlesztési egyesületei közé tartozik. A szervezet 2007-ben alakult, 60 település (45 ezer lakos) önkormányzati, civil és vállalkozói szereplőinek részvételével. A HACS területe változatos, természeti, turisztikai és kulturális erőforrásokban bővelkedik, de problémák is bőven akadnak. Nagyok a HACS-on belüli területi különbségek, a tagok közt találjuk Balaton part jómódú településeit és a Bakony-alja munkanélküliséggel sújtott egykori bányászfalvait egyaránt. Az egyesület fejlesztési stratégiájának egyik fő építőköve volt a terület sokszínűségének kihasználása, illetve ennek érdekében széles társadalmi, együttműködési hálózatok kiépítése.

E stratéga részeként maga a HACS munkaszervezet hívta életre és valósította meg 2010-12 között az „Együttműködés és szemléletformálás a fenntartható és tartalmas turizmusért" című projektet. A projekt költségvetése mindössze 3 millió forint volt, mégis, a HACS egyik legnagyobb hatású akciójának bizonyult. A program célja a helyi természeti, épített és kulturális örökség feltárása, a termelők és turisztikai szolgáltatók közti együttműködések erősítése volt. A folyamat települési műhelymunkákkal kezdődött. Mind a 60 faluban fórumot tartottak, ahol az érdeklődőkkel (turisztikai vállalkozók, a környéket jól ismerők, 'egyszerű helyiek') összegyűjtötték azokat az értékeket, amelyeket a helyiek szerint érdemes lenne megmutatni az odalátogatóknak. Ezeket térképre rajzolták, majd falvanként három túraútvonalat jelöltek ki. A következő lépésben a HACS egyik munkatársa helyi kísérőkkel bejárta és GPS-re vette a kijelölt útvonalakat, fényképeket készített és közben a kísérőktől érdekességeket, történeteket, legendákat gyűjtött az útvonalakkal kapcsolatban. Az ez alapján készült leírások a fényképekkel és minden más adattal komplex térinformatikai rendszerben váltak elérhetővé az interneten[24], illetve a projekt második szakaszában okos-telefon applikációk formájában is – így született az 'okos-túra' kifejezés. A projekt részeként közösségi videós (KöVi) módszerrel turisztikai kisfilmek is készültek (High et al 2012), ami a közösségépítés és az egyéni humán kapacitásfejlesztés mellett a projekt külső és belső marketingjéhez is jelentősen hozzájárult[25].

Az elkészült 180 db GPS-el bejárható túraútvonal, ami egyrészt nagyon gazdag online térkép leírásokkal, fotókkal, kisfilmekkel, másrészt turisztikai fejlesztésekhez használható adatbázis, egyfajta modern értékleltár. Sok helyi együttműködés indult, egyes önkormányzatok elkezdtek komolyan gondolkodni a turizmusról és a HACS által szervezett vállalkozói hálózatba 40 turisztikai vállalkozó lépett be a projekthez kapcsolódva.

Ennél is fontosabbak azonban azok a hatások, melyek a projekt helyi részvételre és társadalmi innovációra építő módszertana következtében álltak elő és leginkább a társadalmi tanulás különböző formáihoz kapcsolódnak. Először is, a technológiai és a társadalmi innováció ebben a projektben nagyon hatékonyan támogatta egymást. Az a lehetőség, hogy 'fel lehet kerülni a térképre', az 'internetre', az 'okos-telefonokra', mézesmadzagként működött, felrázta a helyi társadalmat és olyan folyamatokat indított el, amik jelentősen túlmutatnak az 'Okos-túrákon'. A HACS munkatársainak és a projekt egyes helyi résztvevőinek is szüksége volt a technológiával, a 'social media'-val, filmkészítéssel, workshopok vezetésével kapcsolatos új ismeretekre, tréningekre (*kognitív tudás/kapacitás*). Ehhez belföldi és külhoni példákat, szakértők, trénerek segítségét is igénybe vették. A kognitív ismeretek ebben a projektben ugyanakkor minden esetben gyakorlati alkalmazásra kerültek, így szorosan kapcsolódtak hozzájuk a különféle *praktikus tudások/kapacitások* (pl. a facebook, blogok használata, digitális fényképezés, képek, adatbázisok, GPS készülékek kezelése, facilitálás, stb.). Az értékfeltáró műhelymunkák, a túraútvonalakat a helyi kísérőkkel bejáró vidékfejlesztő hosszú személyes jelenléte segítette a rejtőzködő 'tacit'

[24] A projekt jelenlegi honlapja: http://balatonfelvidekitura.hu/

[25] A projektről készített bemutató film itt: https://www.youtube.com/watch?v=3mfUUbGK6M0; a közösségi videós képzések és projektek során készített kisfilmek pedig itt: http://naturamakv.blogspot.hu/ láthatóak.

tudások, információk (kognitív és praktikus egyaránt) felszínre hozását, rögzítését, hasznosítását. A beszélgetések következtében sokszor olyan értékek váltak közkinccsé, és az új technológiák segítségével (’mobil app’) a távolról érkező látogatók számára is könnyen megismerhetővé, amik egyébként hamarosan elveszhettek, feledésbe merülhettek volna.

A legfontosabb előrelépés valószínűleg mégis a *szituatív tudás/kapacitás* területén történt. A projekt egyrészt lehetőséget, érintkezési felületet (és anyagi erőforrást) biztosított a HACS munkatársai számára, hogy a térség minden településén megjelenjenek, megerősítsék a régi kapcsolatokat, újakat kössenek. Széles közönséggel ismertették meg a HACS munkáját, gondolkodását, fejlesztési megközelítését. Ugyanakkor ezek a találkozók a helyieknek is lehetőséget adtak az egymással való találkozásra, különösen a turizmusban érdekelt szereplők számára. Jelentősen erősödtek a társadalmi hálózatok, nőtt a bizalom mértéke, ami egyes esetekben utat nyitott nemcsak a turisztikai, hanem más irányú együttműködések felé is.

Mindez nem valósulhatott volna meg a LEADER HACS munkaszervezet kitartó, profi szintű fordító, közvetítő, innovációt támogató és terjesztő munkája nélkül. A projekt egyes részei különféle hazai és külföldi (spanyol, angol, indiai, osztrák) példák alapján, szakértők segítségével álltak össze. A munkaszervezetnek volt arra humán és anyagi kapacitása, hogy egy ilyen komplex projekthez szükséges tudásokat, szakértelmet összeszedje, megvásárolja, mindehhez a pénzt előteremtse, a szükséges dolgokat megtanulva és alkalmazva végigvigye a folyamatot. Ez mind elképzelhetetlen lett volna profi szervezet, helyi fejlesztési ügynökség nélkül. Ugyanez a szervezet talált erőforrást a projekt kiszélesítésére és továbbvitelére is.

Jó nyolc évvel a projekt kezdete után a projekt középtávú eredményeire tekintve csak az egyik szemünk nevet, a másik sajnos sír. A falusi turizmus helyzete alapvetően változott meg (javult) a térségben, bár nehéz lenne szétválasztani az általános pozitív trend hatásait a konkrét projektétől. Talán nem is kell, hiszen ez a projekt, a fejlesztési stratégia más elemeivel együtt a helyi szereplőknek segített abban, hogy az alternatív turizmus pozitív trendjébe szolgáltatóként, vállalkozóként bekapcsolódhassanak. Ugyanakkor a statisztikák alapján az app-ot alig használják. Ennek legfontosabb oka az applikáció hiányosságai mellett a rendszer marketingjének a hiánya több fontos lehetséges oka van. Magyarországon a központi szakpolitika az elmúlt 3-4 évben meglehetősen mostohán bánt a LEADER program által megerősített helyi fejlesztési intézményekkel. A fejlesztési források később a működési költség elapadása, az új (2014-20-as) program több éves késése, a többszöri ’nekifutás és teljes leállás’, a több éves készülődés után mégis rohammunkában kiírt, sok ponton hibás, a pályázati időszak alatt többször megváltoztatott pályázati kiírások, majd a beadás után parkolópályára helyezett pályázatok nagymértékben erodálták a ’helyi alrendszer’ hitelét, működőképességét, fejlesztési kapacitásait. A HACS munkaszervezete jelentősen redukált csapattal, sokkal rosszabb körülmények között küzd most az eredmények fenntartásáért. A rendszer fejlesztésére, marketingjére évek óta nem volt semmilyen erőforrás, még úgy sem, hogy azt tudatosan betervezték a helyi fejlesztési stratégiába. A rendszer, habár még működik, meglehetősen törékenynek és kiszolgáltatottnak bizonyult a külső körülmények változásával szemben.

Konklúzió gyanánt

Társadalmi innováció és tanulás kéz a kézben járnak a vidékfejlesztésben. A fejlődéshez általában valamilyen változásra, újra, innovatívra van szükség, lehetőleg a közösség minél szélesebb rétegeit bevonva. Az innovációnak előfeltétele a tanulás, vagyis a különböző típusú tudások/kapacitások folyamatos és valamilyen módon összehangolt fejlesztése. Ugyanakkor a társadalmi innováció folyamatának következménye, eredménye is a társadalmi tanulás, ami, a definíciónk szerint, képessé teszi a közösséget valamire, amire azelőtt nem lett volna képes. A társadalmi tanulás különféle formái, a háromféle tudás/kapacitás fejlődése átszövik, kölcsönösen támogatják egymást és harmonikusan fejlődve lehetővé teszik a társadalmi innovációt. A BioSzentandrás esetében például a képzéseken megszerzett elméleti tudás és a hosszú időn ke-

resztül közösen végzett gyakorlati munka együtt hozta létre az egyéni és a közösségi identitás fejlődését, a közös gazdálkodáshoz szükséges bizalmat és munkamorált. A nyilvánosság, a díjak, elismerések, messze földről érkező látogatók tovább erősítették a helyi identitást, a büszkeség érzését és nyilván jelentősen hozzásegítették a projektet a folytatáshoz szükséges tudások, pénz és másfajta erőforrások megszerzéséhez is. Az Okos-túráknál a technológiai innováció, a világhálón való megjelenés ígérete és a rejtőzködő helyi értékek közös keresése a helyi gazdasági, közösségi együttműködési hálózatok jelentős erősödését hozta magával. Ebben a projektben konkrétan testet ölt a 'gondolkozz globálisan, cselekedj lokálisan' szlogen, a minimális külső anyagi támogatás (3 millió forint) és a jelentős közvetlen és közvetett eredmények pedig az innováció vonzásáról, a társadalmi tanulás hatékonyságáról és a közösség erejéről tanúskodnak. A két példa sokmindenben különbözik, az mégis nyilvánvaló, hogy az innováció mindkét esetben a társadalmi tanulás, a különböző kapacitások harmonikus, egymást segítő fejlődése révén teljesedett ki.

A társadalmi tanulás ugyanakkor nem az alulról építkező közösségek (a helyi alrendszer) kiváltsága, minden szinten szükség van rá. A vidékfejlesztés központi, politikai alrendszerét leginkább egymással kölcsönös függésben álló, különböző szinteken és funkciókban működő intézmények alkotják, a vidékfejlesztési szakpolitika jelenlegi irányultsága szerint az ő egyik fő feladatuk is a társadalmi innováció támogatása. A társadalmi tanulás definíciója és szabályai az intézményekből és a bennük dolgozó emberekből álló közösségekre is érvényesek, az eredményes fejlődéshez, fejlesztéshez nekik is előrelépésre van szükségük mindhárom tudástípusban. Egy jól működő többszintű kormányzási rendszerben (más szóval egy tanuló rendszerben) a társadalmi tanulás a különböző szinteken (pl. helyi és központi) komplementer módon, kiegyensúlyozottan zajlik, a tudáshiányok és szükségletek folyamatos figyelésével és egyeztetésével. Kevésbé jól működő rendszerekben egyes szintek, és/vagy egyes tudástípusok nem kapnak elegendő figyelmet, erőforrást, megállnak a fejlődésben, a társadalmi tanulás és így a tudások összefüggő rendszere kiegyensúlyozatlanná válik, ami esetenként az egész fejlesztési rendszer súlyos zavarait okozhatja.

A vidékfejlesztés két alrendszere csak szoros együttműködésben képes a központ által biztosított forrásokon keresztül a helyi rendszerben meglévő tudás és egyéb képességek révén a vidéki társadalom jól-létének és boldogulásának javítására. A sikeres fejlesztésekhez elengedhetetlen a helyi társadalomban meglévő tudás, kezdeményező készség, melyek a központ által biztosított anyagi források segítségével tudnak a helyben keletkező társadalmi igények kielégítéséhez hozzájárulni. A valóságban azonban az adott helyi társadalom nem minden esetben rendelkezik kellő mértékű tudással és kapacitással a rendelkezésükre álló források hatékony felhasználásához. Általános tapasztalat, hogy a leghátrányosabb helyzetű, így a fejlesztésre leginkább rászoruló térségek erős tudás és kapacitásbeli lemaradással is küzdenek.

Példáinkban a két alrendszer integrációja valamilyen helyben meglévő, a társadalmi tanulást generáló és támogató fejlesztési kapacitás révén valósult meg. A BioSzentandrás esetében ezt a közvetítő szerepet egyetlen ember, a falu polgármestere töltötte be, aki a helyi adottságokra építve jó érzékkel használta ki a támogató szakpolitikai környezetet (munkaügyi-, vidékfejlesztési- és szociálpolitika), a nyilvánosság erejét és mindenféle kínálkozó külső lehetőséget. A figyelemreméltó eredmények magukért beszélnek, ugyanakkor világos, hogy ez egy kivételes, eset, nagymértékben függ a 'helyi hős' személyétől és nehéz lenne általánossá tenni a vidékfejlesztésben. A másik példánkban a LEADER HACS munkaszervezet az európai hagyományok szerint már olyan, a szakpolitikába beágyazott intézmény, amit központi forrásból hoztak létre, eredetileg pontosan a közvetítő szerep betöltésére. Magyarországon azonban a politika és a bürokrácia közös erővel jóformán a központi vidékfejlesztés helyi adminisztrációs csápjává silányította a HACS munkaszervezeteket. Akiknek sikerült valamit megvalósítani az eredeti célokból, azok a LEADER retorikai üzenetére és nemzetközi példákra támaszkodva, inkább a rendszer ellenében, mint a támogatásával érték el ezeket az eredményeket. Vagyis ez a példa is esetleges, nem a rendszer, az intézményi kultúra és környezet, hanem a konkrét szereplők képessé-

gei, karaktere a meghatározóak. Pedig a sikeres vidékfejlesztési politikában az integrációt biztosító, összekötő szerepet betölt intézmények, emberek nem maradhatnak 'magányos hősök'. A központi vidékfejlesztési politika elemi érdeke, hogy a szerteágazó ismeretekkel és képességekkel rendelkező, ugyanakkor a helyhez szorosan kötődő és annak sorsát szívügyüknek tekintő embereket támogassa. Kérdés, hogy a vidékfejlesztés most épülő új rendszerében ez megvalósul-e majd.

Felhasznált irodalom

BÍRÓ, SZ. NEMES, G. (2014) Vidékfejlesztési támogatások, lehívások, eredmények Gazdálkodás, 2014/3, pp. 247-262.

EC, E. C. (2013). "Social innovation research in the European Union: approaches, findings and future directions." Publications Office of the European Union, Luxembourg.

EVERSOLE, R. (2011): Community Agency and Community Engagement: Re-theorising Participation in Governance. *Journal of Public Policy*, vol: 31 (01) pp: 51-71

HIGH, C. – SINGH, N. – PETHERAM, L. – NEMES, G. (2012)): Defining Participatory Video from Practice, In: *Handbook of Participatory Video,* Milne E, Mitchell, C. De Lange, N. (ed.) (2012) Handbook of Participatory Video, Altamira Press UK ISBN 978-0-7591-2113-3

HOOGHE, L. and– MARKS, G. (2003)): *Unraveling the central state, but how? Types of multi-level governance.* Vienna Institute for Advanced Studies, 87 Reihe Politikwissenschaft Political Science Series, Vienna

HORVÁTH Eszter, E. (2013): *Kicsik között a legkisebbek – a törpefalvak sikerességének kulcstényezői*, doktori disszertáció, Széchényi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr p.205

KOZMA, T., . –TEPERICS, K.,. – ERDEI, G., and. – TŐZSÉR, Z. (2011).): A társadalmi tanulás mérése - egy határokon átnyúló térség (Bihar - Bihor Eurorégió) esete. *Magyar Pedagógia,* 111. évfolyam, pp. 189-206.

MARKS, G. (1993)): Structural policy and multi-level governance in the European Community, In: *The state of the European Community Boulder*, Cafruny, A and Rosenthal,G (Eds.) The state of the European Community Boulder, CO: Lynne Rienner pp. 391–411

NEMES, G. – HIGH, C. – AUGUSTYN, A. (2013): Beyond the New Rural Paradigm: Project state and collective reflexive agency, In.: *Territorial Cohesion in Rural Europe: The Relational Turn in Rural Development (Regions and Cities),* Copus, A. – De Lima, P. (Eds.), Routledge

NEMES, G. Fazekas, Zs. and Márquez, A.G. (2013) *Vidékfejlesztés valódi decentralizációval - A LEADER Program megvalósítása Spanyolország Andalúzia tartományában,* MTA KRTK KTI Discussion Papers, MT-DP - 2013/1 – Available at: http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1301.pdf [Accessed on 22nd November 2013]

OECD (2006)): *The new rural paradigm: policies and governance,* in *OECD Rural Policy Reviews,* Paris: OECD Publications.

REED, M. S., A. C.. – EVELY, G.A. C. – CUNDILL, I.G. – FAZEY, J.I. – GLASS, A.J. – LAING, J.A. – NEWIG, B.J. – PARRISH, C.B. – PRELL, C. RAYMOND, and L. C. – STRINGER. , L.C. (2010.): What is social learning? Ecology and Society 15(4): r1. [online] URL: http://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/resp1/

THOMPSON, G. (2003) *Between hierarchies and markets: the logic and limits of network forms of organization,* Oxford, New York: Oxford University Press

WENGER, E (1998) Communities of practice: learning, meaning, and identity, Cambridge University Press

Domokos Tamás

Új szegregáció felé?
Fejlesztéspolitikai irányokról a kihívásokkal küzdő térségekben

Jelen cikk elsődleges célja bemutatni, hogy az utóbbi évtizedben kibontakozó fejlesztéspolitikai döntések és a közösségi finanszírozásból megvalósuló társadalomformáló, emberi erőforrásokat fejlesztő, lokálisan célzott programok hogyan viszonyulnak a fejlesztő szociológiai által elfogadott általános alapelvekhez. A 2018-ban elénk táruló kép nem vidám, s az egyes hatások eredőjeként komoly kihívásokat vízionálhatunk a következő évtizedre.

Kulcsszavak: fejlesztéspolitika, szubszidiaritás, szegregáció, vidékfejlesztés, közösség
Jel - kód: D71, O20

Egy álom vége

Alig negyedszázaddal ezelőtt a legtöbb magyar társadalomkutató optimistán, reménnyel telve tekintett a hazai fejlesztéspolitikára, egy olyan modern, európai társadalom-formálást remélve, melynek sikere elsősorban a helyi, összetartó közösségek erején, másodsorban a tudatosan fókuszált területi kiegyenlítésen, harmadrészt pedig az organikus térségfejlesztés szellemiségén alapul. Az összetartó közösség megjelenése kezdetben az újjáéledő vallási mozgalmakban, később a településeknek valós önrendelkezését adó, anyagi erőforrássokkal is bíró önkormányzatiságban, még később a formális szabadidős egyesületekben, csoportokban, klubokban, végül pedig a helyi fejlesztési partnerségekben, akciócsoportokban látszott leginkább. A vidéki térségekben ezen kedvező folyamatokat erősen támogatta az Agenda 2000 nyomán módosított közösségi agrárpolitika is, különösen az annak részeként megvalósuló lokális vidékfejlesztési programok rendszere, a közösség vezérelt helyi fejlesztéseknek zöld utat adó nemzeti fejlesztéspolitika és az integrált területfejlesztési munkát segítő szakmai-intézményi kapacitások fokozatos kiépülése is. Az előcsatlakozási alapokhoz, majd később pedig az Európai Bizottság által bevezetett strukturális és kohéziós alapokhoz való hozzáféréssel az anyagi erőforrások is jelentősen bővültek. Ám a várt fellendülés elmaradt, a prognosztizált autonóm folyamatok kiteljesedése helyett a visszarendeződés indult meg a régmúlt évtizedeket idéző központosított fejlesztéspolitika irányába.

A tanulmányban az utóbbi évtizedben kibontakozó fejlesztéspolitikai döntések és a közösségi finanszírozásból megvalósuló társadalomformáló, emberi erőforrásokat fejlesztő, lokálisan célzott programoknak a viszonyát tekintem át a fejlesztő szociológia általánosan elfogadott alapelveinek tükrében. Ezen elvek közé tartozik többek között a mikrotérségben vagy helyi közösségben való gondolkodás, a szubszidiaritás, az endogenitás, az alulról felfelé való építkezés, valamint a közösségfejlesztés (Farkas 2002). A 2018-ban elénk táruló kép mintha azt tükrözné számunkra, hogy a fölülről való (állami) struktúra-teremtés olyan mélyről jövő tradíció a magyar társadalomban, melyben az elmúlt évtizedek nyugatias szellemiségű, közösségi alapú fejlesztési módszerei csak erősen korlátozott hatást bírnak kifejteni.

Az ajtók záródnak

Popper (2001) óta tudjuk, hogy az emberi közösségek megszervezésének alapvetően kétféle módja lehetséges. A zárt társadalmak olyan közösségekből állnak, aminek intézményei, belső struktúrái szentek és sérthetetlenek, az ebben elfoglalt pozíciók, családi struktúrák is állandók. A zárt társadalom tökéletes formájában egy biológiai organizmushoz hasonlít, mely minden külső hatás ellen védi magát, egy olyan zárt rendszer, amelynek tagjait szinte biológiai kötelékek fűznek egymáshoz (rokoni kötelékek, együttélés, a közös erőfeszítések, a közös veszélyek, a közös örömök és megpróbáltatások megosztása), s fenntartásának alapelve a statikus állapot.

Kasztrendszer, melyben a helyi közösség tagjainak egymáshoz való viszonya állandó, nemcsak az inter-, hanem az intragenerációs mobilitási szint is alacsony. A felülről vezérelt társadalmak (lásd hűbéri kultúra!) hajlamosak zárt jelleget ölteni. Az ilyen közösségek megújulási potenciája is erősen korlátozott. Ezzel szemben, a nyitott közösségek a makrokörnyezeti hatásokra adaptív módón reagálnak, az állandó megújulás pedig nemcsak az adott közösség fennmaradásának, hanem fejlődésének, magasabb szintre lépésének is kulcsa. A megújulás és a közösség nyitottsága, a közösségen belüli előre lépési lehetőségek dinamikája és az ehhez szükséges autonómia csak együttesen garantálják az adott földrajzi egységen élő közösség fejlődési potenciálját. Különösen igaz ez akkor, ha a közösség fogalma tekintetében elsősorban a Tönnies-i „Gemeinschaft" értelmezést fogadjuk el primer társadalomszervező formaként és nem a formalizáltabb, szerződéses „Gesellschaft" viszonyrendszert (Tönnies 1983), mégha ez utóbbi határozza is meg mindennapjainkat a XXI. században. A nyitott társadalom olyan alapelv tehát, mely érvényesülése nélkül csak ideig-óráig lehet sikeres egy-egy fejlesztendő térség.

A nyitott társadalom előfeltétele a hálózatoknak is, legyen szó akár városhálózatról, egy térségen belüli kapcsolati hálókról vagy éppen a globális térhez való kapcsolódás biztosításáról. A XXI. században a hálózati kapcsolatok határoznak meg szinte mindent (Castells, 2005; Barney, 2004; Van Dijk, 2012), a hálózatból való (ön)kizárás, valamiféle rendszeren kívüliség, vagy sajátos autonóm rendszer létrehozása totális társadalmi és gazdasági zsákutca. Az elmúlt két évtized tendenciáit vizsgálva ezen hálózatok tervezése és fejlesztése kívül esett az adott térségek kompetenciáján, bár kapcsolódó beruházásokra volt lehetőség lokális szintéren is, nagy vonalas infrastruktúrákról minden esetben az érintettek feje felett született a döntés. A fejlesztéspolitika helyesen látja a hálózatok fontosságát (Benkő 1997), ám a hálózati kapcsolatok bővülése egy-egy térség számára nem mindig jár egyértelmű és azonnali előnnyel, sőt bizonyos esetekben éppen hátrányos is lehet (pl. elmaradott térségek gyorsforgalmi utakhoz való kapcsolása gyakran nem a befektetéseket és a fenntartható munkahelyeket hozza, hanem éppen az elvándorlást fokozza).

Ez a kettőség az európai uniós fejlesztéspolitikában is jelen van, talán legélesebben a területfejlesztés és a vidékfejlesztés közötti alapvető különbségekkel modellezhető. A két legfontosabb eltérés a fejlesztési munka irányultságában és tárgyában van. A területfejlesztés alapvetően nagyléptékben gondolkodik (pl. országban, régióban, megyében), s ez magával hozza azt is, hogy irányultságában nem lehet alulról építkező folyamat, jellegét tekintve tipikusan fentről lefelé irányított. Ezzel szemben a vidékfejlesztés tipikusan helyi léptékben gondolkodik (adott kistáj, kistérség, településcsoport, akcióterület), s mivel a lokális igények kielégítését célozzák, mindenekelőtt a szubszidiaritás elvének megfelelően helyi folyamatokat takar. S mint ilyen gyakran ellentmondásba kerülhet a fölülről jövő integrálás „állami képletével" is.

1.táblázat: Területfejlesztés vs. vidékfejlesztés

	Területfejlesztés	**Vidékfejlesztés**
Lépték	nagyléptékű (ország, régió, megye)	kisléptékű (kistérség, táj)
Jellege	fentről lefelé irányuló	alulról fölfelé irányuló
Tartalom	Nagytérségi közlekedési és egyéb infrastruktúra-hálózatok nagy volumenű beruházások	Helyi erőforrások aktivizálódásával a helyi adottságok hasznosítása (struktúra váltás, minőségi termékek, infrastruktúra, kulturális örökség, népesség)
Társadalmi hatás	közvetett módon érvényesül közép- és hosszútávon	közvetlen módon hat az emberekre rövid távon belül is hat
Állami szerep-	döntő, meghatározó	orientáló, kezdeményező, támogató

vállalás		
Finanszírozás	döntően állami centralizált forrás és társfinanszírozás is	döntően helyi, illetve decentralizált állami forrás, társfinanszírozás
Megvalósítás	program központi döntés	program partnerség

Forrás: Jávor, 1999

Nemcsak az Európai Unió, hanem általában a térségi fejlesztő munka fontos társadalomfilozófiai alapelve a szubszidiaritás. Szubszidiaritás elvének érvényre jutása nélkül egy-egy nagyobb közösségben nincs föderalista államszervezet (lásd EU), lokális szinten nem működhet önkormányzati rendszer, sérülhet az állampolgári aktivitáson alapuló képviseleti és a magasabb szintű bevonódást feltételező részvételi vagy deliberatív demokrácia modellje is. Ez pedig hozza magával az „emberközpontúságot" is a térségi fejlesztésben. Elfogadva Kulcsár (1998) megközelítési módját, ez a fajta térségi fejlesztéspolitika (ha tetszik vidékfejlesztés) településeken átnyúló, mikrotérségi irányultságú, komplex humán, gazdasági, környezeti, közösségi programokon keresztül tud csak megvalósulni, melyben a helyben élők aktív részvétele szükséges, de nem elégséges alapfeltétel.

A 2010 óta kibontakozó paternalista állam magyarországi modellje azonban teljesen szembe megy ezzel a megközelítéssel, különösen a szubszidiaritás elvével. Az a fajta fejlesztéspolitika, amely nem támogatja, hogy egy-egy helyi közösség saját maga dönthessen a helyi problémák megoldását elősegítő beavatkozásokról, programokról, szükségszerűen erodálja a fejlesztendő térségek belső erőforrásainak felszínre kerülését épp úgy, mint az érintettek aktív bevonódását. Míg azok a lokális problémák, melyeket a konkrét érintettség okán helyi szinten korábban meg tudtak oldani a közösségek (pl. ki legyen az iskolaigazgató, hogy lesz kifestve az intézmény, kinek kell átmeneti vagy rendszeres szociális segélyt biztosítani, hogyan kerüljön felhasználásra a bértámogatás, legyenek prevenciós programok, milyen szakmákban lehessen a térségben keretszámot biztosítani a szakképzésben stb.) azokról most rendre magasabb szinten (gyakran az érintettek kihagyásával, sőt éppen az érintettek javaslatai ellenében) döntenek.

A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy az elmúlt évtizedben erősen meggyengültek a társadalmi kapcsolatok (Dávid-Albert 2016) s az embereket összefogó civil közösségek gyengülése miatt a magyar társadalomban - különösen a fejlesztendő térségekben - fokozódik a szegregáció. Robert D. Putnam (2015) nyomán ezt a fajta társadalmi szegregációt nem elsősorban gazdasági eredetű okokra vezethetjük vissza, hanem arra, hogy a közösségi színterek zsugorodásával eltűntek azok a fórumok, közösségek, együttműködési partnerségek, akciócsoportok ahol a különböző társadalmi és gazdasági hátterű emberek interakcióba kerülhetnek egymással. Ha viszont megszűnnek azok a csoportok, szervezeti keretek, amiken keresztül könnyen érintkezhettek egymással más társadalmi státuszú emberek, intézmények akkor innen egyenes út vezet a kasztosodáshoz. Mindezen folyamatok alátámasztásra elég egyetlen adatsor is: míg 1990-2000 között a közművelődési, közösségi színterek száma bővült, addig 2000-2010 között a KSH adatai alapján az öntevékeny klubok, körök száma közel 1000-rel, az intézmények száma pontosan 800-zal a rendezvények, programok száma pedig több mint 6000-rel csökkent Magyarországon, ráadásul területileg koránt sem arányosan, a fejlesztendő térségekben az átlagnál is nagyobb mértékű volt a csökkenés.

Kísért a múlt

Amikor 1990-ben az első önkormányzati törvény készült, még természetes társadalomfilozófiai elv volt, hogy a lehető legszélesebb körben érvényesüljön a helyi önkormányzás joga. A települések választópolgárai éltek is a lehetőséggel és önálló önkormányzati szerveket hoztak létre. 1990 után alapvetően település-központú, autonómiával rendelkező, széles felelősségre épülő rendszer alakult ki. Ehhez kapcsolódva az önkormányzati feladatok száma is kiemelkedően ma-

gas volt. A kezdetben kialakított nagyfokú önállóság az elmúlt közel harminc év alatt folyamatosan csökkent, szűkült az önkormányzatok mozgástere, a helyi közszolgáltatások biztosítása egyre nagyobb erőfeszítéseket igényelt, a központi forráselvonások pedig a helyi működőképességet is veszélyeztették. Ennek ellenére a virális közösségek megtalálták az utakat a településüzemeltetéshez, a forráshiány sok esetben éppen a térségen belüli összefogás felé terelte a településeket. 2010 óta ezen a területen is alapvető változások történtek, az önkormányzati feladatok jelentősen csökkentek (talán a legsúlyosabb csapás a helyi humán fejlesztés alapvető bázisát jelentő iskolák „államosítása" volt). Az önkormányzatok és szerveik által ellátott feladatok körében elindult korábbi, centralizációs jellegű, az államigazgatási feladatellátást erősítő folyamatok az elmúlt években is töretlenül érvényesültek (Hoffman 2016).

Rögzíthető, hogy a szubszidiaritás alapelvének megfelelően felépülő társadalomban a társadalom szerveződése nem felülről lefelé, hanem alulról felfelé történik és korábban szakmai konszenzus alakult ki arról is, hogy az elmaradott, fejlesztendő területek, térségek felzárkózásában is az alulról felfelé történő építkezés megközelítésének alkalmazása tűnik a legeredményesebbnek. (Bár kétségtelen idő és munkaigényesebb, mint az ellentétes irányú, felülről vezérelt fejlesztés, mely 2018-ra újra uralkodóvá vált.) Az elmélet szerint a vezérlés két eltérő iránya mögött különböző fejlesztési célok, elképzelések és más célcsoportok állnak, megvan tehát a helye mindegyik megközelítésnek. A problémát az okozza, amikor a centrális irányítás alá vont fejlesztéspolitika, a lokális és emiatt kellően plurális értékrendszerű életminőséget felülről vezérlet módon kívánja uniformizáltan fejleszteni. Ahogy G. Fekete (1998) rámutatott, a fejlesztendő térségek felzárkózása esetében nem lehet kizárólag az egyik vagy másik felfogásra támaszkodni, de a térségi fejlesztéspolitikában vagy még inkább a klasszikus vidékfejlesztésben kitüntetett szerepe kell, hogy legyen az alulról építkező (ún. bottom up) fejlesztéseknek. Mindeközben a fejlesztendő térségekben a közösségi beavatkozásokat „olyan gondolati keretben kell értelmeznünk, amely elismeri, feltárja a történeti hatását tekintve igen komoly gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségeket a vidéki Magyarországon és olyan értékeket kell képviselnie, amelyek megkönnyítik ezeknek az egyenlőtlenségeknek leküzdését" (Kulcsár 2017, 203).

Mindenki számára jól ismert, hogy a fejlesztéspolitika milyen nagy mértékben épít – a mai napig - azokra a pénzügyi forrásokra, melyeket az Európai Unió biztosít a tagállamok vagy éppen a tagjelölt államok számára. Magyarországon a csatlakozáshoz való felkészülést három alap a PHARE, az ISPA és a SAPARD segítette, melyek működése hasonló volt a mostani strukturális és kohéziós alapok működéséhez. Ezen források közül a PHARE az elmaradott térségek számára a társadalmi kohézió és a közösségi szemléletet erősítésében, az integrált humán szolgáltatások fejlesztésében, valamint a szegregációt mérséklő beavatkozások és pilot programok tekintetében jelentettek erőforrásokat. Az ISPA a területi kiegyenlítés makro szintjén működött, míg a SAPARD a közösségi agrárpolitika részeként különösen a szektorokon átívelő Helyi Akciócsoportokon keresztüli igény alapú helyi fejlesztési modell tekintetében hozott újdonságot, lehetővé téve az organikus térségfejlesztési folyamatok elindítását is[26].

Nemcsak az alulról felfelé irányuló organikus térségfejlesztés szempontjából, hanem a szubszidiaritás elvének és a közösségek saját sorsukért való felelősségvállalása napi szintű megélése szempontjából is kiemelkedő jelentőségű az Európai Unió közösségi agrárpolitikája (KAP). A KAP ugyanis nem pusztán a mezőgazdasági termelés biztonságát, növelését és stabilitását célozza, hanem a vidéki lakosság megfelelő életszínvonalának biztosítását is (Kiss 2002). Éppen e cél miatt sokkal több a közösségi agrárpolitika, mint szubvenciók és agrártámogatási rendszerek összessége: fejlesztési alapelv is egyben. Ennek keretei között a ma is érvényes LEADER (Liaison Entre Actions pour le Development de l'Economie Rurale - Közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztéséért), az Európai Bizottság által 1991-ben kidolgozott

[26] Ocskay 2008 nyomán az organikus térségek jellemzői: geomorfológiai integritás, közigazgatástól független egység, sajátos (egyedi) identitás, egymást erősítő szociológiai-gazdasági-földrajzi struktúrák, szerves belső kapcsolatok, hálók, centrális energiák megléte

négy közösségi kezdeményezés egyike, napjainkban Európa-szerte közel 3000 (kis)térségben működik[27]. A LEADER alapú helyi fejlesztés módszere adott volt, azonban az előcsatlakozási időszak sikeres pilot projektjei után erősen módosult formában valósulhatott csak meg Magyarországon. Az ünnepnapok elmélete és a hétköznapok gyakorlata nagyon jelentősen elvállt egymástól (Patkós 2014). Míg Európa számos országában a LEADER kezdeményezés az elmúlt két évtized egyik legfontosabb és legsikeresebb fejlesztéspolitikai kezdeményezése lett, Magyarországon a túlzott központi szerepvállalás olyan vidékfejlesztési módszerré formálta, amely garantálta a folyamatos állami ellenőrzést, a kontrollált kereteket, a túlszabályozott működést a LEADER rendszer minden szintjén, értve ezalatt a helyi akciócsoportok létrehozásának módját, a területi lehatárolásokat, a stratégiák kidolgozásának módszertanát vagy éppen a pályázatok kezelését, elbírálását és finanszírozását (Póla, Chevalier és Maurel 2015). Egyáltalán nem arról van tehát szó, hogy a LEADER vagy más hasonló fejlesztési módszerek vagy más nyugati „vívmányok" ne törtek volna be hozzánk, s hogy ne lett volna meg a szándék a nyugatosodásra a fejlesztéspolitikában. Sőt, a 2014-2020-as időszakban bevezetésre kerülő ún. CLLD (Community-Led Local Development) is implementálásra került Magyarországon, ám mindezen módszerek nem váltak organikus részévé a helyi fejlesztéseknek és erősen torzult formában váltak „társadalomszerkezeti" elemmé.

A helyi autonómia szerepe a fejlesztési munkában ezzel együtt is növekedett az ezredforduló első évtizedében s ez 2010-ig együtt járt a helyi autonómiák általános szerepvállalásának növekedésével is és így az élet legtöbb területéhez hasonlóan a vidékfejlesztésben és a területfejlesztésben is utat kapott a decentralizáció. Bár jelek már 2010 előtt is voltak a fejlesztéspolitikában arra, hogy minden fejlesztést (még a közösségi agrárpolitika részeként megvalósuló lokális vidékfejlesztési programokat is) egy központi döntés nyomán hajtsanak végre, alapvetően hierarchizált szervezeti rendszerben, ezek a folyamatok 2010 után olyan mértékben felerősödtek, hogy az már nemcsak a helyi fejlesztési projekteket veszélyezteti, hanem az uniformizált projekttartalmak miatt a közösségi részvételt is fékezi, gátolja. Míg a klasszikus „bottom-up" projektek a közösségfejlesztés eszközei is voltak, a mostani projektek valószínűleg éppen ellentétes hatást érnek el, hiszen sok esetben a helyi közösségeknek olyan helyi projektet „kell" megpályázni, megnyerni és megvalósítani, melyek köszönőviszonyban sincsennek a valós helyi igényekkel és kapacitásokkal. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a közösségfejlesztés nem más, mint az a tevékenység, amit a „közösség saját magán végez a különböző fejlesztések végrehajtása és a közösség jövője érdekében" (Varga és Vercseg 1998, 20), akkor válik láthatóvá igazán a fenti tendencia káros hatása.

Azok a helyi térségek, közösségek által indukált lokális erőforrás fejlesztések, amelyek a hátrányos helyzetű területek életminőségének komplex javítását szolgálhatják a korábban már érintett LEADER típusú programokon kívül elsősorban 2004-2006 között a Humánerőforrás-fejlesztési Operatív Program (HEFOP), 2007-2013 között a Társadalmi Megújulás Operatív Program (TAMOP), illetve 2014-2020 között az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (EFOP) részként meghatározott pályázati konstrukciókon keresztül juthattak támogatásokhoz az elmúlt 15 évben. Beszédes adat, hogy míg a TAMOP 500 féle kiíráson keresztül 18222 támogatott pályázattal segítette a munkát, a mostani, 2014-2020 közötti időszakban az EFOP 150 féle konstrukciója 5240 projektet támogat. Önmagában a meghirdetett fejlesztési konstrukciók magas száma az előző EU-s fejlesztési ciklusban csak azt mutatja, hogy a fejlesztési tengelyekhez kapcsolódó célzott beavatkozások száma volt túl magas, de ha azt is hozzátesszük, hogy akkor az 500 féle konstrukcióból még 94 épített a térségi együttműködésre, addig jelenleg mindössze 15 olyan konstrukció létezik, amelyben elvárt a térségi szemlélet vagy partnerség, már árnyaltabb a kép. Ráadásul ezen pályázati konstrukciók is olyan uniformizált kiírások, melyekben nem csak azt rögzíti a támogató irányító hatóság (mely feladatokat minisztériumokra bízta a kormányzat), hogy mi a célja a forrásnak, hanem azt is, hogy konkrétan milyen beavatkozásból, mennyit és

[27] https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld_en

hogyan kell megvalósítania a forrásra jelentkezőknek. A jelenlegi Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódó pályázati konstrukciók – különösen az EFOP keretben meghirdetett programok - rendkívüli mértékben korlátozzák, hogy a pályázó intézmények, szervezetek a valós térségi igényeknek megfelelően tudjanak önállóan projekteket tervezni. Ennek eredményekét az országban minden adott pályázati konstrukcióban gyakorlatilag ugyanaz a fejlesztés történik ugyanazon indikátorokkal és kötelező vállalásokkal. A pályázó döntése gyakran csak arra korlátozódik, hogy indul-e a pályázaton vagy nem. Ez a logika az infrastruktúra fejlesztések esetében sem volt jó, ám a fejlesztendő térségek vezetői, közösségei minden új építményt vagy beruházást szívesen fogadtak (még akkor is ha gyakran lehetett hallani, hogy másra *nagyobb* szükség lett volna), ám a humán fejlesztések esetében ez a megközelítés már nem működik. A kiírások eredményeként dömping programok alakultak ki helyben, a központi elvárásokhoz igazodva mindenki szinte *ugyanazt* csinálja.

A humán fejlesztések esetében a célcsoport igényeihez, lehetőségeihez és szükségleteihez való nagyfokú alkalmazkodás a sikeres bevonás és egyéni fejlesztések alapfeltétele. Ez viszont csak plurális eszköztárral és módszertani sokszínűséggel garantálható. Ám a centralizálás a fejlesztési programok módszertanát is elérte. Ebben a ciklusban általános fejlesztési logika lett abból, hogy a helyi szinten megvalósuló EFOP konstrukciók mellé (melyek jellemző projektmérete 250 millió forint alatti) egy központi kiemelt projektet is életre hívnak (3-5 milliárdos költségvetéssel), melynek gazdája valamely minisztériumi háttérintézmény. Azon túl, hogy ezen kiemelt projektek alkalmat adnak számos központi feladat finanszírozására és új státuszok létrehozására, azonos minisztériumhoz tartozó, de egymással is konkuráló megyei vagy régiós irodahálózatokat eredményezett (pl. Családbarát Ország Mentorhálózat, Új Nemzedék Központ hálózat, Civil Információs Centrumok hálózata, Család, Önkéntesség és Esélyek Háza Hálózata, OFA irodahálózat, Cselekvő Közösségek Mentorhálózat stb…). Ezen kiemelt, központilag szervezett, de decentralizáltan szolgáltató projektek az EFOP pályázati keretek jelentős részét égetik el, viszont a központi kormányzat számára a folyamatos ellenőrzés, a módszertani és szakmai kontroll lehetőségét is garantálják, mivel a mentor szervezettel való együttműködés, a kidolgozott standardok átvétele kötelező jellegű. Mindezek eredményeként a helyben kialakult dömping programok során a kedvezményezetti körben nemcsak mindenki ugyanaz, hanem *ugyanúgy* is csinálja.

A helyi fejlesztési projektek megvalósításának a *mit*? és *hogyan*? kérdése mellett van egy harmadik kritikus pontja is, a *kik?* kérdése. Vagyis az adott fejlesztést támogató pályázati konstrukciót kik fogják megvalósítani helyben. Ez jelenti a pályázatot benyújtó és lebonyolító helyi szervezetet és jelenti a konkrétan munkát vállaló helyi humánerőforrást egyaránt. A jelenlegi pályázati ciklusban a támogató a potenciális kedvezményezetti kör tekintetében (kik nyújthatnak be pályázatot) minden esetben nagyon határozott elképzeléssel bír, pontos ún. GFO kóddal adja meg, mely intézmény vagy szervezet típusok pályázhatnak, illetve előír egyéb korlátokat is (pl. árbevételi minimum, korábbi referencia, meglévő megállapodás valamilyen igazgatási szervvel, feladatellátási szerződés stb.). A fejlesztendő térségekben – de gyakran még a fejlettebb térségi központokban is - komoly gondot okoz a megfelelő pályázó szervezet megtalálása, ugyanis az elmúlt évek alatt a civil szervezetek kapacitása erősen lecsökkent, az önkormányzatoknál a projektek jelentette plusz feladatok az alaptevékenység rovására jelennek meg, és az egyházak hierarchikus szervezeti rendszere sem épp kedvező ahhoz, hogy pl. egy plébánia térségi fejlesztő programban jelenhessen meg megvalósítóként. Ezzel együtt persze minden térségben megvan az néhány szervezet, amely képes lebonyolítani ezeket a fejlesztési projekteket, de mivel számuk igen korlátozott gyakorlatilag mindig ugyanazok lesznek a projektgazdák. Tehát nemcsak *ugyanazt,* és *ugyanúgy,* csinálnak a helyi fejlesztésekben, hanem gyakorlatilag mindenféle projektet *ugyanazok* is csinálnak. A kapacitások persze erősen végesek, miközben a különböző projekteknek – miért is lenne másképp – többségében egyszerre kell teljesíteni az egyes kötelezően előírt mérföldköveket (melyek ma már nem csak azt írják elő, hogy mit kell egy megadott határpontig elérni, hanem azt is mennyi forrást kell kötelezően elkölteni, hány progra-

mot kell kötelezően megszervezni és hány főt kell addig bevonni). Az egyidejűség pedig sok esetben már nemcsak a megvalósító oldalon okoz kapacitás- vagy erőforráshiányt, hanem a térségben lakókat is kampányszerűen és kumuláltan érik el a szolgáltatások, események, programok.

Új megközelítés a siker érdekében

A dömping programok és hiányterületek kettős szorításában a fejlesztendő térségek csak átfogó, integrált és minden szegmensében (pályázó szervezetek, projekt szintű beavatkozások, közreműködő intézmények, indikátorok, megvalósítói kapacitások) egyeztetett, de egymástól lehatárolt, „patchwork" szerű fejlesztési tervek alapján tudnak hatékonyan fejleszteni. Ám ez a gyenge kooperációs készséggel (is) terhelt hátrányos helyzetű települések esetében nagyon nehezen működő fejlesztési stratégia. Jó példák azért vannak az átgondolt, kooperatív fejlesztésekre. Az egyik ilyen példa a Dél-Békés fejlesztéseit aprólékosan összehangoló ún. Calendula terv[28]. A térségen belüli korábbi megosztottság helyett a „win-win játszma" alapgondolatának képviseletével a kölcsönös előnyökön, a partnerségen, és az egymás sikerein alapuló együttműködéssel indultak a 2016-2017-es években a Széchenyi 2020 kereti között meghirdetett pályázati konstrukciókon. Közös gondolkodással olyan térségfejlesztési koncepciót alkottak, amely nemcsak figyelembe vette a települések adottságait és a lakosság igényeit, de a gazdasági szereplőket hosszú távú befektetésre és munkahelyteremtésre ösztönözve, valamint magas hozzáadott értéket képviselve várhatóan megalapozza a helyi egészséges társadalom és az élhető Dél-Békés kialakítását. Az emberi erőforrás fejlesztését, humán kapacitás bővítését 30 ún. EFOP projekt 4 milliárd forinttal, a területi kiegyenlítést segítő infrastrukturális beruházásokat (egészségügyi alapellátás, szociális intézmények, foglalkoztatást segítő iparfejlesztés, turisztikai vonzerő növelés, energetikai fejlesztések stb.) pedig 50 ún. TOP pályázat 8 milliárd forinttal támogatja a Calendula Tervhez igazodva. Hasonló jó példa a Dél-Fejérben lévő Mezőföld fejlesztendő járásait (Enying, Sárbogárd) segítő 32 EFOP és 49 TOP projekt összehangolása, melyek együttesen 10 milliárd forinttal járulnak hozzá a „Mezőföldi reneszánszhoz"[29]. A számokból látható, hogy átlagosan relatíve kis projektméretekkel van dolguk (125-150 millió Ft/projekt), ám a számszerűen nagyon sok önálló beavatkozás (egyedi célrendszerrel, terülti fókusszal, eltérő műszaki és szakmai tartalommal) rendkívüli módon nehezíti a fejlesztések hatásainak szinergikus irányba állítását, a komplexitásra és egymásra épülő programokra alapozott térségfejlesztési stratégia kialakítását.

A fenti két pozitív példa (melyek közül az egyik a fejlett közép-dunántúli, a másik a fejletlenebb dél-alföldi régióból származik) elemzése több fontos egyezősékre is rávilágít. Egyrészt számszakilag igazolható, hogy a fejlesztendő térségek számára a centralizált fejlesztési forrásokkal a korábbinál nagyságrendekkel több támogatás érhető el a felzárkózást segítő programokra, mint a korábbi években. Másrészt ezen források felhasználásának hatékonysága a fenti példák alapján alapvetően a koordinációt függ, attól, hogy mennyire előkészített az egyes önállóan benyújtott projekttervek egymáshoz való kapcsolódásának megteremtése és mennyire tudnak egymásra építeni a megvalósítás fázisában a potenciális szinergikus hatások érdekében. (Ez utóbbi kritikus sikertényező is a jövőre nézve!) Harmadrészt, mindkét térség fejlesztési projektcsomagjainak összeállításában részt vettek olyan, térségen kívüli aktorok, akiket nem kötöttek a térségen belüli, korábbi jó-rossz intézményi vagy szervezeti alkuk, ígérvények és akik a szakmai kompetencia mellett kellő politikai felhatalmazással/támogatottsággal is rendelkeztek. Negyedrészt, ahhoz, hogy a működésképtelennek látszó többszintű kormányzás és a központi intézményrendszer alacsony hatékonyságú működésének ördögi köréből ki tudjanak törni a fenti térségeknek új intézményi formát kellett definiálniuk. A teljesen demokratikus működésű akció-

[28] http://calendulaterv.hu/
[29] http://www.delfejer.hu/

csoportok helyett, cégszerűen működő fejlesztési ügynökséget hoztak létre (Dél-békési Jövőkép Térségi Társadalmi és Gazdasági Fejlesztési Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság Békés megyében és a Társadalmi Vállalkozásfejlesztési és Befektetésösztönző Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság Fejér megyében) nonprofit vállalkozásként. Ez a szervezeti forma sokkal nagyobb önállóságot ad és egyértelműbb felelősségi viszonyt is teremt a fejlesztések sikere tekintetében. További előnye, hogy a nonprofit vállalkozás a forrásteremtésben is motivált, hiszen – szemben a Leader HACS munkaszervezettel – nincs dedikált normatív működési költsége, bevételeit a projektekhez kötött szolgáltatások nyújtásából tudja csak biztosítani. Végezetül, ha alaposan megnézzük a két térség projekttervezési logikáját, azt látjuk, hogy jellemzően várostérségi alapú fejlesztésre tértek át, dedikált vezető szerepet biztosítva a két járási központnak: Orosházának és Sárbogárdnak. (Jelenleg sem Orosháza, mint dél-Békés, sem pedig Sárbogárd, mint dél-Fejér központja nem vesz részt Leader HACS munkájában). Ez a modell - tekintettel arra, hogy a fejlesztésekről nem térségi konszenzussal születik döntés - természetesen magában hordozza a települések közötti feszültségek fokozódásának veszélyét. Éppen ezért kiemelt jelentősége van a fejlesztés-kommunikációnak és a térségi szintű partnerségek szervezésének a megvalósítás folyamatában (bevont helyi alvállalkozók, kedvezményezett intézmények stb.).

Ezen új megközelítés rendszerszerűen nem oldja fel a korábbiakban vázolt – felülről vezérelt, centralizált – „helyi" fejlesztéspolitika ellentmondásait, ám egyfajta menekülő útként értő kezekben, etikus működés mellett valós alternatívát nyújthat a jelenlegi csapda helyzetben. Ám nemcsak a siker, hanem a bukás kockázata is nagyobb, „rossz kezekben" az erőforrások koordinációja a visszaélésekre is nagyobb lehetőséget ad. Az integrált tervezésnél jelen lévő térségi egyezetető mechanizmusok, helyi társadalmi kontroll helyébe a megvalósítási időszakban már a központi ellenőrzés és monitoring lép.

Összegzés

A társadalomfilozófusok és kutató által negyedszázada vázolt nyugatias jövőkép mára erősen megváltozott, a bomlás jelei a közösségi alapú civil társadalom szinte mindegyik szférájában megjelentek. Az emberek egyre inkább távolodnak a családjuktól, barátaiktól és szomszédaiktól, megritkult az egyesületek, klubok tagsága, a közösségi színtereken való részvétel, erősen csökkent a lokális autonómia, feladatellátás és intézményi önállóság, valamint a helyi fejlesztések, beavatkozások egyedisége. A fejlesztéspolitikától független általános trendek (munka, családszerkezet és koreloszlás megváltozása, életmódbeli változások) az önkormányzatok mozgásterének folyamatos szűkítésével és a forrásallokációs mechanizmusok módosításával együtt nemcsak oda vezetett, hogy az egész országban meggyengültek a társadalmi kapcsolatok, hanem az embereket összefogó közösségek gyengülése és a helyi szolgáltatásokat, beavatkozásokat uniformizáló fejlesztéspolitika, illetve a szubszidaritás társadalomfilozófiai elvének fokozódó mellőzése miatt a magyar társadalomban már nemcsak sérül az esélyegyenlőség elve, hanem egy újfajta „kasztrendszer" körvonala is felsejlik, végletekig leszakadt fejlesztendő térségekkel és jól menedzselt, sikeresen urbanizálódó várostérségi településekkel.

Ez ellen átgondolt, részvétel-alapú, komplex helyi fejlesztésekkel sokat lehet tenni. A helyi közösség részvétele nélkül tervezett, megvalósítani szándékolt központilag szabályozott fejlesztések ugyanakkor akár éppen ellentétes hatást is kiválthatnak az eltérő helyzetű és igényű térségekben mert az önrendelkezéstől megfosztott helyi autonómiák a lokális együttműködési terek szűkülésével a szegregációt és a függőségi viszonyok fenntartását is erősítik. Ez nem új gondolat, Szűcs Jenő klasszikus tanulmánya (1983) Európa három történeti régiójáról kulcsot ad a megértéshez e tekintetben: a nyugati organikus fejlődéssel ellentétben a mi „köztes" régiónkban az állami (felülről jövő) struktúra-teremtés módszere szilárdult meg, ahol a spontán és alulról jövő szerveződésnek nemcsak hagyománya nem volt, de a Nyugaton kialakult „komplex teoretikus szövevényhez" képest minden sokkal egyszerűbben és kissé módosítva jelent meg régiónkban. Ennek példája az is, hogy az ezredfordulón még látható, tapasztalható volt a közeledés a vi-

dékfejlesztés és a területfejlesztés között, a „vidéki fogalomkör" összetettsége (Kulcsár 1999) is a felülről vezérelt és az alulról építkező beavatkozások egyidejű, kiegyensúlyozott megközelítésének alkalmazását igényelte, mára azonban úgy tűnik a felülről vezérelt fejlesztések teljesen felülírták Magyarországon az organikus fejlesztési logika alapjait is.

Ezen folyamatok, trendek társadalmi, gazdasági és közösségi hatásai csak középtávon jelennek meg igazán, tanulmányozásuk célzott kutatásokat igényel a fejlesztő szociológia részéről. De már jó, ha most tudjuk, az elméleti és kutatási munkák nyomán majdan kirajzolódó konkrét problémastruktúra valós, proaktív közösségek (újra)építése és a helyi autonómia bővítése nélkül nem lesz könnyen kezelhető.

Felhasznált irodalom

ALBERT, F. ÉS DÁVID, B. (2016): A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben. *Socio.hu.* (2016/3)

BARNEY, D.D. (2004): The Network Society. Polity Press.

BENKŐ, G. (1997): A regionális fejlődés útjai: globálistól a lokálisig. *Tér és Társadalom*, (11. évf.) 1997/2. 1-16. p

CASTELLS, M. (2005): Az információ kora: Gazdaság, társadalom és kultúra I. kötet: A hálózati társadalom kialakulása. Budapest, Gondolat – Infonia.

FARKAS, T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéselméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében. *Tér és Társadalom* (16. évf.) 2002/1. 41-57. p.

G. FEKETE, É. (1998): Bevezetés az alulról vezérelt (bottom up) vidékfejlesztés elméletébe és módszertanába. Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola, Szolnok.

HOFFMAN, I. (2016): Változások a MÖTV.-ben – Az elmúlt két év jogszabályi változásai tükrében. *Jegyző és Közigazgatás.* (XVIII). 2016/1. szám

JÁVOR, K. (1999): Gondolatok alámerülés előtt. *Falu-Város-Régió,* (1999). 1-2 szám. Kistérségi krónika

KISS, J. (2002): Reform után – reform előtt. Az EU Közös Agrárpolitikájának várható változásáról. MTA Világgazdasági Kutatóintézet. Műhelytanulmányok, 36. sz

KULCSÁR, L. (1998): Vidékfejlesztés és vidékpolitika Magyarországon. *A Falu*. (1998) 2. 5-15. o.

KULCSÁR, L. (1999): Falvaink fejlesztési stratégiái az EU csatlakozás tükrésben. In: *A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései* (szerk: Kovács F.-Kovács J.). „Magyarország az ezredfordulón". Stratégiai kutatások a MTA-n. 25-33.

KULCSÁR, L. (2017): A vidékfejlesztés elméleti megközelítése, Kolozsvár. Kriterion Kiadó,

OCSKAY, GY. (2008): Pogány-havas kistérség gazdaságfejlesztési stratégia. Kézirat

PATKÓS, CS. (2014): A LEADER-program Európában és Magyarországon. *Educatio* (2014) 3. szám. 394-402.p.

PÓLA, P. ÉS CHEVALIER, P. ÉS MAUREL, M.C (2015): A LEADER akciócsoportok és partnerségi hálózatok működésének tanulságai Baranya megyében. *Tér és Társadalom* (29. évf). 2015/1.

POPPER, K.R. (2001): A nyitott társadalom és ellenségei. Balassi Kiadó.

PUTNAM, R.D. (2015): Our Kids: The American Dream in Crisis. Simon & Schuster.

SZŰCS, J. (1983): Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető kiadó

TÖNNIES, F.(1983): Közösség és társadalom. Gondolat Könyvkiadó

VAN DIJK, J. (2012): The Network Society. SAGE.

VARGA, A.T. ÉS VERCSEG, I. (1998) Közösségfejlesztés. Magyar Művelődési Intézet, Budapest.

Biró A. Zoltán

Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben

A tanulmány a székelyföldi térség agrárinnovációs folyamatát mutatja be a térségben több éve zajló kutatási programsorozat eredményei alapján. A programsorozat témaköreiből kiválasztott három elemzés – a térségi társadalmi kontextus jellemzése, az innovációs folyamat szereplőinek bemutatása, az innovatív vállalkozások társadalmi beágyazottságának vizsgálata – arra utal, hogy az agrárinnovációs folyamat a térség számára a fejlesztéspolitikai paradigmaváltás esélyét hordozza magában.

Kulcsszavak: Székelyföld, agrárinnováció, vidékfejlesztés, társadalmi beágyazódás
Jel kód: Q12, Q18

Bevezetés

A vidéki térségek és helyi adottságok fölértékelődése, a rurális terek és vidéki tájak funkcióváltása az ezredfordulót követően egyre gyakrabban szakmai elemzések tárgya (új vidékfejlesztési paradigma, endogén vidékfejlesztés, poszt-produktivizmus, multifunkcionalitás, vidéki kreatív osztály és mások, lásd ezzel kapcsolatban OECD 2006, van der Ploeg et al 2000, Almstedt et al 2004, Woods 2007, Herslund 2012). Széles körben tapasztalható, összetett folyamatról van szó, a változás lényegét szemléletesen jelzi Christopher Ray megfogalmazása: az emberek tradíciókat, cselekvési lehetőségeket keresnek és találnak olyan fizikai terekben, amelyekhez az érdekeik és érzelmeik mentén szorosan kötődnek (Ray 1998). vidékfejlesztési paradigmaváltás egyik fontos összetevője az olyan holisztikus jellegű agrárinnováció, amelyben az agrárjellegű tevékenység összekapcsolódik a helyi adottságok hasznosítására irányuló törekvésekkel, a környezetvédelemmel, az egészséges élelmiszerek előállítására irányuló igénnyel, és nem utolsósorban a lokális vagy térségi identitás erősítésével. Ennek a változásnak a jelei a romániai 1989-es rendszerváltást követően a székelyföldi térségben is megjelentek, az első időszakban szórványosan és alkalmi jelleggel. A 2000-es évek fordulójától az ilyen jellegű változások száma megnövekedett. A csíkszeredai Pro Agricultura Hargitae Universitas Alapítvány 2012-ben a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjával együttműködésben kutatássorozatot indított a térségi agrárinnováció jelenségeinek, szereplőinek, változási trendjeinek vizsgálata céljából. A program minden évben a térségi agrárinnováció egy-egy jelenségét vizsgálta, elsősorban az újszerű kezdeményezések és vállalkozások elemzése révén. A terepmunka, az elemzés és a kapcsolódó szakmai fórumok anyagai hat kiadványban láttak napvilágot (Biró – Magyar 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018), a publikációk az Alapítvány honlapján is elérhetők (www.pahru.ro). Jelen tanulmány arra törekszik, hogy a programsorozat eredményei alapján tájékoztató jellegű képet adjon a székelyföldi agrárinnovációs folyamatról. A folyamat rövid és általános jellegű ismertetését követően három megközelítésben – a térségi társadalmi kontextus bemutatása, az agrárinnovációs folyamat szereplőinek ismertetése, az innovatív vállalkozók egy csoportja esetében az újszerű kezdeményezések társadalmi beágyazódásnak vizsgálata – ismertetjük az elvégzett munka eredményeit.

A térségi agrárinnovációs folyamat

A kutatási program indítását elsősorban az a térségi tapasztalat indokolta, hogy a székelyföldi térségben a 2000-es évek közepétől kezdődően az agrár-téma, a tág értelemben felfogott agrárium megújításának témaköre egyre hangsúlyosabban előtérbe Nyilvánvaló, hogy nem csupán székelyföldi jelenségről van szó, hanem egy sokkal szélesebb körű, a vidéki térségek és adottságok fölértékelődésével kapcsolatos folyamat térségi megjelenéséről lehet beszélni. Ebben a

folyamatban az újszerű agrárjellegű tevékenységek összekapcsolódnak az identitásépítési folyamatokkal, a természeti és épített környezethez való viszonyulás megváltozásával, a helyi adottságok fontosságának növekedésével. Mivel a székelyföldi térség igen jelentős mértékben „agrárfüggő" (a családi háztartások több mint fele érintett valamilyen módon az agrárjellegű tevékenységekben), illetve maga a térség alapvetően vidéki jellegű, nem véletlen, hogy a vidéki térségek fölértékelődésével kapcsolatos külső hatások ebben a térségben belső, endogén kezdeményezések egész sorozatával kapcsolódtak össze. Térségi léptékben sokszereplős, többpólusú folyamatról van szó, amelynek szereplői, eseményei, kezdeményezései mögött többféle késztetés áll, a célok, a gyakorlati kivitelezési formák és eredmények tekintetében a kép sokszínű, a külső hatások és a belső indíttatások szerepét sokszor nem nagyon lehet elkülöníteni egymástól. Ez a térségi folyamatot a kutatási programban munkadefiníció formájában „agrárinnovációs folyamatként" nevesítettük, és a program indításakor célunk az volt, hogy minél részletesebben számba vegyük ennek a folyamatnak a térségi szereplőit, eseményeit, a kapcsolódó tematizációs gyakorlatot. Az agrárinnovációs folyamathoz soroltunk minden olyan térségi kezdeményezést, kísérletet, változást, amely a tág értelemben felfogott agrárium terén túlmutat az elmúlt évtizedek gyakorlatán, új utakat és megoldásokat keres. Mindez lehet új termék előállítása, új technológia meghonosítása, új szakmai ismereteknek a térségbe való behozása, a folyamatot támogató szervezeti-intézményi keretek építéséhez kapcsolódó tevékenység, az ilyen jellegű tevékenységeknek a digitális térben való megjelenítése, szakmai vagy közpolitikai tematizációs folyamatok, újszerű marketing és PR technikák alkalmazása, események és rendezvények szervezése, médiatematiázáció, képzési formák működtetése, szakpolitikai tervezés.

Kutatási szempontból ennek a folyamatnak a legfontosabb szereplői azok az egyéni, családi léptékű vállalkozások, amelyek a sajtkészítéstől vagy a gilisztafarm működtetésétől a rózsatermesztésen át a csigatenyésztésig és gyógynövénytermesztésig a térségben korábban nem ismert, vagy nem gyakorolt tevékenységbe fogtak. Ezeknek az újszerű kezdeményezéseknek a legfontosabb jellemzői az alábbiak:

- Az induláshoz szükséges ismereteket térségen kívül szerezték.
- Helyi erőforrásokra, adottságokra alapoznak.
- Nyitottak az újításokra.
- Tevékenységükbe beillesztik a kapcsolatépítést is,
- Nem a növekedést, hanem a fenntarthatóságot hangsúlyozzák.
- Az üzleti és marketing szempontokat is beillesztik tevékenységükbe.
- Elkötelezettek a környezetvédelem, az egészségmegőrzés iránt.

A térségi agrárinnováció sokszereplős és összetett folyamatának a vizsgálata kapcsán okkal merül fel a kérdés, hogy ez a folyamat mennyiben része vagy nem része a térségre jellemző két domináns társadalmi jelenségnek, nevezetesen (1.) a térség egészére jellemző, az utóbbi évtizedben beindult etnikai és területi alapú komplex identifikációs folyamatnak, illetve (2.) a térségi versenyképességgel kapcsolatos térségi trendeknek. Vagy csupán olyan folyamatról van szó, amely ideig-óráig, divatszerüen működik, de nem válik a térségi társadalom működésének szerves részévé? Amit a kutatási program módszertanának kialakításakor alapvetően fontosnak tartottunk, az a vizsgált társadalmi folyamat sokszereplős, diffúz, komplex jellege. Az események és aktorok döntő hányada bottom-up típusú folyamat terméke. Alakulásában kétségkívül fontos szerepet játszottak a külső hatások részint információk, tapasztalatok, átvett minták formájában, részint pedig országos vagy egyéb léptékű támogatási programok, szakpolitikai tematizációk formájában. Azt azonban semmiképpen nem mondhatjuk, hogy a vizsgált térségi folyamat megtervezett, fentről kezdeményezett, országos vagy regionális léptékű építkezés eredménye lenne. Ennek a több forrásból táplálkozó, diffúz és bottom-up típusú fejlődésnek számos kutatásra érdemes vonatkozása van. Csak példaként említjük, hogy a szereplők nagy része maga definiálja a feladatát, maga teremti meg működési feltételeit vagy azok nagyobb részét, tevékenységét maga ellenőrzi és értékeli, saját maga foglalkozik szakmai-társadalmi-üzleti elfogadtatásának kezelésével is. Ezeknek a szigetszerű és autonóm működési megoldásoknak sokféle pozitív és negatív

következménye van, többek között ebből ered az innovatív kezdeményezések intézményesültségének alacsony mértéke, a megjelenített szerep és a tényleges szerep közti eltérés, a különféle nagyobb szerkezetekkel és intézményekkel való együttműködés nehézsége, másfelől pedig ebből a felemás helyzetből adódik a magas fokú rugalmasság, adaptációs képesség, a betöltött társadalmi szerepkörök széles és változó skálája is.

Térségi társadalmi környezet

A jelen tanulmányban bemutatott agrárinnovációs folyamatnak a térségben nincsen előzménye. A téeszek országos kötelező program keretében való létrehozása előtt (ez a folyamat 1962-ben zárult) ezt a térséget teljes egészében az önfenntartó, saját erőre alapozó kisléptékű, családi holisztikus gazdálkodás jellemezte. Ez a térségi gazdálkodási modell hosszú időn át sajátos gazdálkodási gyakorlatot és mentalitást alakított ki, amelyre jellemző többek között a birtokszerkezet fölaprózott volta, a családi gazdaságok és gazdálkodási gyakorlatok normatív egyformasága, távolságtartás a piaci folyamatoktól. A téeszek kialakítása és működtetése behozta a térségbe a nagyüzemi gazdálkodás fontosabb mintáit (gépesítés, termelési technológiák), de ezek az innovációk a lakosság gazdálkodási ismereteit és gyakorlatát egyáltalán nem változtatták meg. Ennek oka lehetett többek között az is, hogy a téeszek nem biztosítottak a lakosság számára sem munkahelyet, sem megélhetést, a családok keretében (kertekben, 15 áras /1500m^2/ háztájiban) a korábbi gazdálkodási modell élt tovább. Nem véletlen, hogy az 1989-es romániai változásokat követően a háztartások az 1962-ben hatalmi erőszakkal megszüntetett önfenntartó családi gazdálkodási modell visszaállítására törekedtek. Amint azt az ebben a témakörben végzett háztartási adatfelvételeink is igazolják (Laki-Biró 2001, KAM 2004, 2011), a birtokszerkezethez való ragaszkodás mind a mai napig erős maradt, a térségi háztartások (a városon élőket is beleszámítva) több mint fele ma is rendelkezik földterülettel és valamilyen módon gazdálkodik, nem indult be számottevő birtokkoncentráció, nem alakult ki földbérleti rendszer, nem jelent meg az integrátorokra alapozó szerveződései forma, a piaci szegmens szerepe továbbra is alacsony, a családi gazdálkodás dominánsan pénzkiváltó jellegű maradt. Mindezek okán a rendszerváltás utáni két évtizedben az innovatív (a domináns gyakorlattól eltérő) megoldások csekély szerephez jutottak, az agrárjellegű tevékenységek megítélése trendszerűen negatív maradt.

Innovációs kezdeményezést a farmjellegű, mezőgazdasági üzemként működő vállalkozások jelentettek, azonban ezek száma, térségi szerepe mind a napig nagyon kicsi, társadalmi megítélésük felemás. Az agrárium fejlesztésével kapcsolatos szakmai és közpolitikai tematizációk a térségben alkalmi jellegűek és normatív hangvételűek maradtak. Ebben a kontextusban domináns maradt az önfenntartó jellegű családi gazdálkodási gyakorlat, sőt, a földalapú támogatások előtérbe kerülésével ez a domináns szerep még meg is erősödött.

Ilyen előzmények után és ilyen kontextus közepette, a nagyszámú önfenntartó családi gazdálkodás és a kevés számú üzemszerűen működő farm közti térben indultak el a térségben pontszerűen az innovatív agrárjellegű kezdeményezések. Számuk az utóbbi 8-10 évben folyamatosan növekedett, és ebben a környezetben szerveződött meg (még pontosabban: állt össze) a többszereplős, diffúz, de trendszerűen erősödő térségi agrárinnovációs folyamat.

A tanulmány következő fejezetében részletesebben is bemutatjuk azokat a térségi szereplőket, amelyeknek a tevékenysége termeli és működteti ezt a folyamatot. A térségi kontextus ismertetése kapcsán még azokra a tényezőkre kell röviden kitérnünk, amelyek támogatják a térségi agrárinnovációs folyamat térnyerését, illetve amelyek korlátozzák azt.

a.

Az utóbbi egy-másfél évtized térségi folyamatai körében négy olyan trendet tapasztalhattunk, amelyek közvetett vagy közvetlen módon támogatják az agrárinnovációt.

- A vidéki térségek fölértékelődésével kapcsolatos globális trendekre való hivatkozások számának növekedése.
- A térségi társadalmi változással, a térség versenyképességével kapcsolatos megközelítésekben a rurális értékeknek az előtérbe kerülése (kulturális értékek, természeti értékek, helyi tudás, lokális identitás, rurális lakókörnyezet stb.).
- A családi gazdálkodás szerepének növekedése a munkaerőpiaci helyzet kezelésében, a kiegészítő jövedelemszerzésben, a biztonságos élelmiszer előállításban, a hobbi foglalkozások körében.
- A korábbi évtizedekre jellemző, az agrártevékenységeket lefokozó vagy elutasító életvezetési, családműködtetési szcenárió szétválása többféle forgatókönyvre, a mérlegelés, keresés, választás gyakorlatának megjelenése.

A fentiekben bemutatott négy térségi trend sok esetben még inkább csak diskurzusként működik, és kevésbé társadalmi gyakorlat. Azt is lehetne mondani, hogy a térségi társadalmi kontextus az innovatív agrárjellegű kezdeményezéseket nem feltétlenül támogatja vagy ösztönzi, de „megengedi".

b.

Az agrárinnováció térnyerésével kapcsolatban gyakran kerülnek említésre olyan akadályozó tényezők, mint az anyagi források elégtelensége, a szakmai tudás hiánya, a szakpolitikai tervezés elégtelensége és hasonlók. Kevesebb figyelmet kapnak az olyan endogén tényezők, amelyek az adott térség működésének alapvető jellemzői, és amelyek működési módjukból adódóan korlátozzák az innováció térnyerését. A következőkben a vizsgált térség kapcsán két ilyen tényezőre hívjuk fel a figyelmet.

Az egyik korlátozó tényező az agráriummal kapcsolatos szakmai és hétköznapi tematizáció negatív tartalma. Ezek a tematizációk dominálták a rendszerváltás utáni két évtizedet, és elsősorban azzal kapcsolatosak, hogy miért nem versenyképes az agrárium, miért nem lehet, illetve miért nem érdemes ezzel foglalkozni. A legfontosabb témák, amelyek a szakpolitikai diskurzustól a hétköznapi vélekedésig minden területen jelentkeztek:

- A földtulajdonnal rendelkezők ellenzik a változást, nem tudnak gazdaságosan termelni, mégis ragaszkodnak a fölaprózott birtokszerkezethez.
- A szövetkezési és együttműködési hajlandóság nagyon alacsony.
- Nem lehet eladni a termékeket, nincsen és nem lesz kiszámítható felvevő piac a termékek számára.
- A fiatalokat nem érdekli az agrárium, mert az nehéz munka.
- A támogatások bürokratikusak, a hitelek veszélyesek.
- Ez az ágazat nem érdekli a felső vezetést.
- Megszűnt az agrárszakemberek képzése, megbecsültségük egyébként is nagyon alacsony.

Amint a felsorolás is jelzi, a térségi szereplők az akadályokat olyan tényezőkhöz kapcsolják, amelyeket nem tartanak befolyásolhatónak, amelyek tőlük független adottságok. A diszkurzív eltávolításnak ez a modellje olyan mi-ők típusú oppozíciókat termel, amelyben az egyéni kezdeményezések eredménytelensége rendszerszintű tényezőkre vetítődik. Az ilyen oppozíciós kezelés fölértékeli a saját tevékenységet (legyen az bármilyen), a saját tevékenységhez mérten „külső", „felső" akadályozó tényezőt tételez, ugyanakkor nagymértékben csökkenti a saját helyzetre irányuló értelmezést, és korlátozza az újszerű kezdeményezések elindulását.

Az innovatív kezdeményezések útjában álló másik térségi korlát azzal kapcsolatos, hogy a családi gazdálkodási gyakorlat sikeres működtetéséhez szükséges négy fontos összetevő közül (termelés, reprodukció, piaci-értékesítési gyakorlat, családi tulajdon és munkaerő, lásd ezzel kapcsolatban van der Ploeg, idézi Ventura 2008) a harmadik tényező, a piaci szegmens hiányzik. Ennek eredménye többek között az, hogy a térségben domináns családi gazdálkodási modellben

nem jelenik meg az értékesítési igény, a kockázat, a beruházás, a termelési cikluson túlmutató tervezés. Ennek kapcsán pedig idegen ettől a gyakorlattól a külső környezetből való információszerzés, a tudásmegosztás, a kapcsolatépítés és végső soron az innovatív kezdeményezés.

> Az endogén korlátok működésének más vonzatai is vannak, a fentiekkel csupán arra hívtuk fel a figyelmet, hogy a térségi társadalmi kontextus olyan szerkezeti és funkcionális összetevőket is tartalmaz, amelyek kedvezőtlen környezetet teremtenek az innovatív vállalkozások indulása vagy működése számára.

A térségi agrárinnovációs folyamat szereplői

Az utóbbi 7-8 évben látványosan megnövekedett az agrárinnovációhoz sorolható események, rendezvények, programok, tematizációk, vállalkozói kezdeményezések száma. Kívülről nézve ez a gyarapodás egyfajta „mozgalomnak" látszik, amelynek sokféle szereplője van, a kezdeményezések célja, formája, tartalma szemmel láthatóan sokféle, és széles skálán mozog az egyes kezdeményezések szervezettségének, intézményesültségének szintje is. Helyzetfeltáró programunk keretében arra törekedtünk, hogy fölvázoljuk a térségi agrárinnovációs folyamat szereplőinek „térképét". Számba vettük és elemeztük ennek a folyamatnak az intézményeit, eseményeit, szakmai és egyéb szereplőit (Biró – Magyar 2013). A több mint 300 aktor elemzését az alábbi szempontok alapján végeztük el:

- A szervezettség (intézményesültség) mértéke, formája, működési módja
- A társadalmi funkció (lokális vagy tágabb körű) leírása
- A társadalmi ismertség és elfogadottság mértéke, jellege
- Az adott szereplő által explicit módon fölvállalt innovatív (vagy az innovációs folyamathoz közvetlenül kapcsolódó) szerep
- A tudástermeléshez, tudásmegosztáshoz kapcsolódó szerepvállalás, konkrét tevékenység

Erre a szereplőcsoportra vonatkozó térségi adatbázisok, leírások nem állnak rendelkezésre, az adatgyűjtésben szerepet kapott minden fölhasználható adatforrás (intézményi és programbemutatók, tereptapasztalat, interjúk, média- és szakmai beszámolók, korábbi elemzési anyagok, esetleírások stb. A „térképet" nem tekinthetjük teljesnek, azonban úgy véljük, hogy az aktorok fontosabb típusainak azonosítása és az adott típushoz tartozó jellemzők leírása első megközelítésben átfogó képet ad a térségi agrárinnovációs folyamat összetételéről, működésének fontosabb jellemzőiről. Az elemzés során a szereplők alábbi típusait alakítottuk ki (az egyes intézményeknek, eseményeknek sok más funkciójuk is lehet, az adatgyűjtés során csak az agrárinnovációs folyamathoz kapcsolható tevékenységet vettük figyelembe).

- Térségen belüli, intézményes formában működő szervezetek, egyesületek, hálózatok
- Térségen belül rendszeresen megszervezésre kerülő, intézményszerűen működő események (vásárok, kiállítások, szakmai rendezvények)
- Agrárjellegű közepes vagy nagyobb vállalkozások
- Innovatív gazdálkodók (egyéni, családi lépték)
- A térségben működő, az agrárium területével hivatalosan kapcsolatban álló intézmények
- Agrárinnovációs programok
- Képzési programok (felnőttképzés, középfokú képzés, felsőfokú képzés)
- Agrárszakértők
- Fejlesztéspolitikai szereplők
- Média
- Kiadványok, fejlesztéspolitikai anyagok, stratégiák, egyéb szakmai tematizációk
- Más ágazatkhoz tartozó, az agráriumhoz is kapcsolódó aktorok (turizmus, kultúra, környezetvédelem)

A felsorolt típusokhoz tartozó szereplők száma a térségben folyamatosan növekszik, működésük tartalma gazdagodik, és a hozzájuk kapcsolódó nyilvános tematizációk száma gyarapodik. A szereplők és tevékenységük számszerű gyarapodása azt jelzi, hogy a térségben az agrárinnovációról egyre több szó esik, a folyamat társadalmi ismertsége és elismertsége erősödik. Arról egyelőre nem lehet beszélni, hogy maga az agrárinnovációs folyamat mérhető térségi léptékű átalakulást indított volna el. A felsorolt szereplők nagyobb része korábban is létezett, a számbeli gyarapodás azonban ahhoz vezetett, hogy megváltozott az egyes típusok szerepének tartalma vagy mértéke. A mozgalom-jelleg előtérbe hozta a helyi, kistérségi szerveződéseket, felértékelte az egyéni kezdeményezéseket, a képzési programokat, az eseményeket, ugyanakkor csökkent a hivatalok és a szakemberek (agrármérnökök) szerepköre és társadalmi megítélése. Az egyes aktorok megjelenése, működése az esetek többségében „térfoglaló" jellegű (egyediség és különlegesség hangsúlyozása, képviseleti szerep hangoztatása, a megjelenítés gyakoribbá és hangsúlyosabbá válása). A társadalmi vagy szakmai nyilvánosságban megjelenített funkciók többet állítanak és többet ígérnek, mint ami a valóságban van vagy lehetséges. Az aktorok többsége két irányba tematizál és kommunikál: a saját célcsoport fele (befele), illetve a térség egésze vagy a térségnél nagyobb nyilvánosság irányába. Ennek következtében sok agrárinnovációs szereplő betagolódik a székelyföldi léptékű, alapvetően etnikai jellegi öndefiníciós folyamatba. A média az aktorok működését pozitív térségi fejleménynek, eredménynek, sikernek állítja be. Mindennek az eredménye az, hogy a térségi agrárinnovációs szereplők megjelenített és tényleges társadalmi szerepe között lényeges különbség lehet. A térségi vagy kisebb léptékű identifikációs folyamatokkal való szoros kapcsolat egyfajta „homályos ablakot" hoz létre, részben eltakarja a tényleges működést, és ez zavaró lehet a fejlesztéspolitikai tervezés számára. Másfelől viszont az identifikációs folyamatokkal való kapcsolat az agrárinnováció számára térségi endogén adottságokat mozgósít, társadalmi energiát hoz működésbe.

Az egyes típusok részletes elemzése (lásd: Biró et al 2013, Biró 2018. 21-31.) azt jelzi, hogy a térségi aktorok legfontosabb működési jellemzője a „pontszerűség". Ez részint a térség egészére jellemző és sokféle területen jelentkező kulturális minta (Biró 2008), részint pedig az agrárinnovációs folyamat alulról szerveződő, mozgalmi jellegéből adódik. Sokszor előfordul, hogy ezt a szigetszerű, pontszerű működési módot a fejlesztési szakemberek elmaradottságnak, az együttműködéstől való tudatos távolságtartásnak nevezik, azzal érvelnek, hogy a térségi emberek makacsok, önfejűek, nem hajlandók belátni az együttműködés fontosságát. Az ilyen kijelentések igazságtartalma akár vitatható is lehet, fontosabbnak tűnik azonban annak hangsúlyozása, hogy a pontszerű működési modell – amelyet az agrárinnovációs folyamat is látványosan újratermelt – olyan általános jellegű térségi modell (kulturális minta), amelyet a fejlesztési elképzelések kidolgozásakor kiindulópontként, térségi adottságként tudomásul kell venni.

A folyamat jellemzői közül még fontosnak tartjuk kiemelni az alábbiakat:

- A pontszerű működés hátráltatja a szinergia folyamatokat, az együttműködési modellek és hálózatok kialakulását.
- Az aktorok sokfélesége és számbeli gyarapodása gazdagítja a folyamatot, de eddig nem vezetett mintaként követhető változatokhoz.
- A térségnél nagyobb hálózatokhoz és intézményi szervezetekhez való kapcsolat hiányzik vagy gyenge.
- Az érdekérvényesítés rendszerszerű mintázatai nem alakultak ki, az ilyen jellegű országos rendszerekhez való kapcsolódás egyéni, és kevés kivételtől eltekintve eseti jellegű.
- Az innovatív kezdeményezések térségi legitimitása erős, a kezdeményezések megítélése pozitív. A társadalmi nyilvánosságban való megjelenítés a sikerességre összpontosít, ebben a diszkurzív keretben a működéssel kapcsolatos egyéb információk kevésbé jelennek meg.

- A szakpolitikai tematizáció fokozatosan erősödik, de a szakértők egyelőre nehezen találják meg az agrárinnovációs folyamatban a szerepüket.
- A térségbe irányuló tudástranszfer szerepe a kezdetektől máig fontos maradt, mellette nem alakult ki az innovációs folyamattal kapcsolatos térségi tudástermelés és tudásmegosztás rendszere.

Társadalmi beágyazódás az innovatív agrárszereplők szemszögéből

A biogazdálkodással foglalkozók vagy biogazdálkodást tervezők körében narratíva elemzés révén vizsgáltuk azt, hogy milyen mintázatai vannak a lokális léptékű társadalmi beágyazódásnak (Biró – Sárosi-Blága 2018). A vállalkozások társadalmi beágyazottságának kérdése már hosszabb ideje vizsgálatok tárgyát képezi (Polányi 1994, Granovetter 1985), ezen belül külön elemzési terület a rurális térségben működő vállalkozások kutatása. A vidéki térségek felértékelődése nyomán az innovatív agrárjellegű vállalkozások társadalmi beágyazódásának kérdésköre is előtérbe került (Dudek 2016, Lombardi et al 2015, Gezelius 2014). A székelyföldi térség kapcsán két tényező is indokolttá teszi ennek a kérdésnek a vizsgálatát. Elsősorban az, hogy az innovatív vállalkozások számának a számszerű gyarapodása, illetve az ehhez kapcsolódó társadalmi tematizáció erősödése mögött milyen tényleges társadalmi elfogadottság áll, illetve ehhez kapcsoltan annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miben áll ebben a térségben az innovatív kezdeményezéseknek a tényleges társadalmi szerepe. Az elemzési feladatot érdekessé, de egyben nehezebbé is teszi az a kiindulópont, hogy bottom-up típusú innovációról van szó, ezért a beágyazódás mintázatait nem lehet szakpolitikai programok sikerességi mércéjeként értelmezni. Számolnunk kell azzal, hogy az innovációs folyamat dinamikus és diffúz jellegéből adódóan egy ilyen elemzés elsősorban módszertani kísérletnek tekinthető. Az interjúkészítés módszertani szempontjai az „énről szóló narratívum" (Gergen – Gergen 2001) modelljét követik. Olyan társadalmi helyzetről van szó, amelyben a vizsgált csoport tagjai fontosnak tartják, hogy gyakran megfogalmazzák a környezetükhöz való viszonyt, illetve a saját helyzetük értelmezését illetően fontosnak tartják a narratívaalkotást, ezt gyakran végzik, és a narratívaalkotás céljai közé tartozik a viszony további alakulásának előrevetítése, a saját tevékenység igazolására irányuló törekvés. Az általunk vizsgált csoport esetében a közvetlen környezethez való viszonyulás – lásd a tanulmány korábbi részében a társadalmi kontextusról mondottakat – gyakorlatilag állandó értelmezési, narratívaalkotási kihívást jelent. Az énről szóló narratívumoknak ez a hangsúlyozott előtérbe kerülése, esemény-vezérelt jellege (Gergen – Gergen 2001. 80-81.) lehetőséget kínál arra, hogy a szövegek elemzése révén azonosítsuk a társadalmi beágyazódás mintáit, az erre irányuló reflexiókat. Ezzel kapcsolatban Zahra szempontjait tekintjük mérvadónak (Zahra 2007), aki szerint a beágyazódás olyan komplex fejlődési folyamat, amelyet az adott társadalmi tér alakít. Ezt a véleményt erősíti az e témakör elemzése kapcsán kialakított tipológiák sora is (ezek áttekintését lásd Dudek 2016). A beágyazódásnak van a lokalitásnál nagyobb léptékű szintje is (például a kapcsolódás különféle formái térségi hatáskörű intézményekhez vagy szervezetekhez, hálózatokhoz, programokhoz), ennek elemzésével jelen tanulmány keretében nem foglalkozunk. A lokális szintet illetően az általunk vizsgált térségben három elemzési témakör mutatkozik célravezetőnek: strukturális beágyazódás, gyakorlati megoldások, illetve a további szerepvállalással kapcsolatos opciók. A következőkben röviden összefoglaljuk elemzésünk megállapításait.

a. A strukturális beágyazódás mintái:

- Az innovatív vállalkozásoknak több olyan jellemzője is van, amely azonos az önfenntartó családi gazdálkodás jellemzőivel, vagy nagymértékben hasonlítanak hozzájuk. Ilyen például a gazdaság mérete, a munkaerő mennyisége, az önfoglalkoztatás és hasonlók. Ezek a strukturális hasonlóságok nem tudatos

tevékenység eredményei, és azt üzenik a helyi közösség tagjainak, hogy az innovatív vállalkozás nem is annyira idegen, ehhez a településhez tartozik, a helyi társadalom része. További hasonlóságok, amelyek az innovátorok érvelésében is megjelennek: helyi értékekre és adottságokra alapoznak, nem a gyors profitszerzést tartják fontosnak, a nagyszülők természetközeli gazdálkodását állítják vissza.

- A településhez való kötődést jelzi, hogy az innovatív szereplők saját magukat, tevékenységüket követendő példaként, mintaként kívánják felmutatni. Meg vannak győződve arról, hogy amit tesznek, az a település számára fontos és hasznos, és azt másoknak is követniük kellene. Az ilyen közösségi szerepnek a pozícionálása egyúttal önlegitimációs tevékenység is, ugyanakkor ezzel a helyi társadalom körében az innovatív vállalkozó vezető szerepet épít.
- Szerkezeti jellegű beágyazódásra utal az a magatartás, hogy az innovatív szereplők az elutasító, távolságtartó viszonyulásokat az ismeretek hiányával magyarázzák, és átmeneti jelenségnek tekintik.
- A saját tevékenységük értékelésével kapcsolatos érvelést, indoklást helyi tényezőkhöz kapcsolják, magyarázó és igazoló érveket a helyi kontextusból keresnek.

b. Gyakorlati beágyazási minták

Az ilyen jellegű kezdeményezések, nagyon kevés esettől eltekintve, közvetlenül az innovatív szereplőkhöz kapcsolódnak, az ők erőforrásaira (tudás, idő stb.) alapozódnak. Ezek a tevékenységek az esetek többségében alkalmi jellegűek, nem intézményesülnek. A tapasztalat azt mutatja, hogy a helyi társadalom szemében – a pozitív megítélést illetően – nem az ilyen jellegű tevékenységek mennyisége a fontos, hanem maga a kezdeményezés, a hozzáállás ténye. Minden ilyen kezdeményezés a helyi közösséggel való érintkezési-értelmezési felületek számát gyarapítja, és ezek révén a közösségi tudásban egyre részletesebb „kép" termelődik az innovatív vállalkozóról és a tevékenységéről. Jellegzetes példák a gyakorlati jellegű kezdeményezésekre:

- Alkalmi vagy tartós foglalkoztatás biztosítása a helyiek számára
- Együttműködési formák kezdeményezése a termelésben
- Helyi rendezvények szervezése
- Tanácsadás termelési és egyéb témákban alkalmi formában vagy rendszeresen
- Ismeretterjesztés, tanítás szervezett formában
- Gépi eszközzel vagy más módon végzett szolgáltatás (pl. állatok gyógyítása)
- Településmarketingben való szerepvállalás, a saját brand-nek a település nevével való összekapcsolása, médiaszereplések alkalmával a település népszerűsítése

c. További opciók, narratívák

Az énről szóló narratívák fontos szerkezeti eleme az „értékelt végpont" (Gergen – Gergen 2001.81.), amely az adott viszonyra vonatkozóan kifejez valamilyen összegzést, és amelynek a környezettel való kapcsolat konkrét helyzeteiben magatartásszabályozó szerepe is van. Mivel a térségben eddig nem született olyan szakmai program, illetőleg nem alakult ki olyan tematizációs gyakorlat, amely az innovatív agrárszereplők társadalmi beágyazódásának értelmezésével foglalkozna vagy ehhez mintákat kínálna, ezért a szóban forgó szereplők mindegyike a maga helyén és a számára adott helyzetekben egyéni módon alkot interpretációkat. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy az innovatív csoport a térségben nincsen csoportként azonosítva. Az interpretációk fontosságát jelzi, hogy a „Vállalna-e személyesen szerepet abban, hogy a településen jobban teret nyerjen az agrárinnováció?" kérdésre a megkérdezettek határozott és gyakorlatias válaszokat fogalmaztak meg. Az opciók nagy része konkrét és gyakorlatias megoldásokra vonatkozik, tartalmi szempontból a tudásátadás, az ismeretterjesztés kap nagyobb szerepet. Ez egyrészt arra utal, hogy a térségi agrárinnovációs folyamatban jelentős szakmai tudáskészlet halmozódott fel, másfelől pedig arra, hogy az innovatív agrárszerepelők hajlamosak ebben a folyamatban az ágensek szerepét játszani.

A beágyazódás elemzett mintázatai arra utalnak, hogy az innovatív agrárszereplők strukturális szinten részei a helyi közösségnek, funkcionálisan már sokkal kevésbé. Ez minden bizonnyal kapcsolatba hozható azzal, hogy ezek a szereplők részben a helyi társadalom részei, részben pedig kívül állnak a helyi társadalmon. Azt lehet mondani, hogy az innovatív agrárszereplők strukturálisan a helyi világ és a globális világ találkozási felületén működnek, bizonyos értelemben ők maguk a találkozási, érintkezési felület. Narratíváik szerint készek arra, hogy a lokális vagy esetleg ennél nagyobb léptékben is a globális-lokális világ találkozási folyamatának ágensei legyenek, de ennek a gyakorlati formái egyelőre szórványosak és alkalmi jellegűek.

Összegzés

A tanulmány arra tett kísérletet, hogy bemutassa a székelyföldi térségben jelentkező sokszereplős és komplex agrárinnovációs folyamat társadalmi környezetét, illetve a folyamat két összetevőjét: a folyamat szereplőinek szerkezetét, illetve az innovatív gazdálkodók egy csoportjának társadalmi beágyazódását. Az aktorok működésének elemzése és az innovatív kezdeményezők társadalmi beágyazódásának együttes elemzése azt jelzi, hogy fokozatosan gazdagodó, erősödő térségi folyamatról van szó, amelyben a növekedés és a tartalmi gazdagodás egyelőre nem jár együtt a belső szerveződés erősödésével. Ha E. Rogers széles körben ismert innovációs modelljét vesszük alapul (Rogers 1962/2003), akkor azt mondhatjuk, hogy az innovációs folyamat kezdeti fázisban van, a térség szereplői a rogersi terminológia szerint részben újítók, részben korai adaptálók, az aktorok számának növekedése az újítók körének bővüléséhez kapcsolódik. Egyelőre nem látszik, hogy mikor alakul ki az úgynevezett" korai többség", amely az agrárinnovációs folyamatot visszafordíthatatlanná tudja tenni. Jelenlegi formájában ez a folyamat csak fejlődési és fejlesztési esély a térség számára. Kutatási programunk eredményei azt jelzik, hogy ez az esély nem csupán a szűk értelemben vett agráriumra vonatkozik, mivel az innovatív vállalkozók működési módja a térségben domináns önfenntartó családi gazdálkodási modell egésze mellett/ellenében kínál más működési alternatívát. Ebben az értelemben mondhatjuk azt, hogy az agrárinnovációs folyamat – potenciálisan – térségi paradigmaváltást hordoz magában. A folyamat dinamikus és sokszereplős jellege, valamint az agrárinnovációnak a térség fejlesztésében adódó szerepe a témakör folyamatos kutatását igényli, ugyanakkor a folyamatot támogató fejlesztéspolitikai elgondolások kidolgozását teszi szükségessé.

Felhasznált irodalom

ALMSTEDT, A. ET AL (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse for ural diversity. European Countryside 4. 297 -306.

BIRÓ A. Z. (2008): Székelyföldi helyzetkép – önálló regionális fejlődés. *Térség* 2008.1. 7-26.

BIRÓ A. Z. (2018): Az agrárinnováció intézményes környezete In: Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. (szerk: Biró A. Z.– Magyar F.) Csíkszereda: Státus Kiadó, 13-39.

BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. Biró A. Zoltán – Magyar Ferenc (2013): Vidék és versenyképesség. Agrárinnovációs helyzetkép a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2014): "Mindig arra kell törekedni, hogy egy lépéssel előbbre legyünk... "Agrárinnovációs kezdeményezések a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2015): Az innováció vonzásában. Biogazdálkodás a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2016): Agrárinnováció – térségi esély. Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

BIRÓ A. Z. - MAGYAR F. (2017): A generációváltás esélyei. Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Csíkszereda: Státus Kiadó.

BIRÓ A. Z. – MAGYAR F. (2018): Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Csíkszereda: Státus Kiadó.

BIRÓ A. Z. – SÁROSI-BLÁGA Á. (2018): Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrárvállalkozások vizsgálatához. In: Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. (szerk: Biró A. Z.– Magyar F.) Csíkszereda: Státus Kiadó, 56-96.

DUDEK, M. (2016): Economic activity in agriculture in the perspective of embeddedness theory: the case of Poland. Economics of Agriculture 1.

GERGEN, K.J. – GERGEN, M. M. (2001): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: Narratívák 5. Narratív pszichológia. (szerk. László J. – Thomka B.) Kijárat Kiadó, 77-120.

GEZELIUS, S. S. (2014): Exchange and Social Structure in Norwegian Agricultural Communities: How Farmers Acquire Labor and Capital. Sociologia Ruralis, Vol 54. Number 2.

GRANOVETTER, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. The American Journal of Sociology, Vol. 91, No. 3. 481-510.

HERSLUND, L. (2012): The rural creative class: Counterurbanisations and entrepreneurship in the Danish countryside. Sociologia Ruralis 52. 235-255.

KAM (2004): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

KAM (2011): Székelyföldi háztartásvizsgálat. KAM –Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. Kézirat.

LAKI L. – BIRÓ A. Z. (2001): A globalizáció peremén. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest. Európa Tanulmányok 6.

LOMBARDI, A. – MIGLIORE, G. – VERNEAU, F. – SCHIFANI, G. – CEMBALO, L. (2015): Are „good guys" more likely to participate in local agriculture? Food Quality and Preference, 45. 158–165.

OECD (2006): The new rural paradigm: Policies and governance. Paris: OECD publications.

POLANYI, K. (2001[1944]): The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time, with a foreword from Joseph Stiglitz and introduction from Fred Block, Boston MA, Beacon Press.

RAY, C. (1998): Culture, intellectual property and territorial rural development. Sociologia Ruralis 38. 3-20.

ROGERS, E.M. (2003): Diffusion of innovations, Fitht Editon 2003, Free Press, New York

SÁROSI-BLÁGA Á. (2018): Szakirodalmi szempontok a társadalmi beágyazódás elemzéséhez. In: Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. (szerk: Biró A. Z.– Magyar F.) Csíkszereda: Státus Kiadó, 40-55.

VAN DER PLOEG et al. (2000): Rural Development: from practices and policies towards theory. Sociologia Ruralis, 40/4. 391-408.

VENTURA, F. et al. (2008): The rural web: A synthesis. In: Unfolding Webs. The Dynamics of Regional Rural Development. (eds. Van der Ploeg J.D.- Marsden T.J.). Van Gorcum. Assen.149-174.

WOODS, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. Progress in Human Geography 31. 485 – 507.

ZAHRA, S. (2007): Contextualizing theory building in entrepreneurship research. Journal of Business Venturing, 22 (3). 433–452.

Pilhál Zsolt

Ellentétes és párhuzamos érdekek - Az elmúlt évtized pénzügyi válságának kihívásai az eurózóna és a magyar bankrendszerére

A legutóbbi gazdasági-pénzügyi válság felerősítette a bankrendszer feladatairól és felelősségéről szóló vitákat. Esszém az eurózóna és a magyar bankrendszer 2008 és 2017 közti válságtörténetét mutatja be. Célja a bankrendszerek közti kapcsolatok, hasonlóságok és ellentétek feltárása, üzletstratégiai és makroprudenciális szempontból. Az elemzés központi banki adatsorokra, illetve az ezekre épülő elemzések, programok vizsgálatára épül. A dolgozat azt a hipotézist igazolja, mely szerint amíg a válság legnehezebb éveiben az ellentétek dominálták az eurózóna és a hazai bankrendszer közötti kapcsolatot, addig a piaci szélsőséges jelenségek csillapodását követően a párhuzamosság vált jellemzővé: az eurózóna bankjai a magyar bankokhoz hasonló kihívásokkal küzdenek.

Kulcsszavak: bankrendszer, gazdasági válság, makroprudencia
JELkód: E58, G01, G21

Bevezetés

A 2007-2008-ban kibontakozott gazdasági válság alapvető hatással volt a pénzügyi közvetítőrendszerre. Ugyan a gazdaságpolitikai döntéshozatalt támogató makroökonómiai modellek csak az utóbbi években kezdték a „semleges státusz" helyett valódi tényezőként kezelni a pénzügyi intézményrendszert (számos forrás tárgyalja a kérdést, például Akerlof-Shiller 2011 és Rolnick 2010), azonban tapasztaltuk az elmúlt évtized eseményeiből, hogy a bankok helyzete korántsem neutrális a gazdaság és a társadalom szempontjából, mert:

1. a pénzügyi közvetítőrendszer szerteágazó, integrált, minden gazdasági szereplőt érint alapvető gazdasági szerepe;
2. az államok és az adófizetők jelentős kényszerű tehervállalását eredményező, túlzott kockázatvállalásra, korlátozott társadalmi szerepvállalásra és szélsőséges piacelvűségre épülő üzleti modellek szerint működtek; valamint
3. a pénzügyi intézményrendszer az egyes gazdasági szereplők (lakosság, kisvállalatok) szempontjából gazdasági, információgazdálkodási oligopóliumként működik.

A makromodellek fenti hiányossága a társadalom többségének ismeretlen probléma, azonban a következmények mindenki számára napi relevánsak.

1. Az új neoklasszikus szintézis által javasolt alulszabályozott pénzügyi piacokon, megfelelő intézményi támogatás nélkül, az információ elégtelen feldolgozásából (is) fakadó információs aszimmetria egyrészt a piac „mélységét", a megkötött tranzakciók volumenét csökkenti (Akerlof 2011, Sudgen 2010), másrészt piactorzító és fogyasztók számára káros hatásokkal jár: a pénzügyi piacok az egyszerű termékek piacához képest másképpen működnek és több szabályozást igényelnek (Kiss 2010).
2. A válság hatására az önként vagy szabályozói előírásokra alkalmazkodó pénzügyi közvetítők piaci aktivitásának csökkenése drámai hatást fejtett ki a finanszírozás-igényes iparágakra, a pénzpiacokra és a társadalomra. A kockázatvállalás akár szélsőséges csökkenése „kiszárította" a vállalkozások forrásstruktúráját, ezzel csődhullámot okozva. A folyamat növelte a bankok könyveiben lévő nem teljesítő hitelállományt, ami a kockázatkerülés újabb hullámát generálta. Nem csoda, hogy szinte valamennyi jegybank aktív végső hitelezői, hitelezés-ösztönzési és likviditás-bővítési szerepet vállalt fel (Banai et al. 2010).
3. A kockázatkerülés speciális, akár tragikus hatással járó eseménysorozata volt az egyes európai országokat érintő 2010 és 2015 közti szuverén adósságválság, illetve a kelet-közép-európai országokban kialakuló lakossági devizaadósság-válság.

4. Az európai országok jegybankjainak mozgástere a szintézis elveinek megfelelően kialakított feladatrendszer alapján korlátozottnak bizonyult, sőt az Európai Központi Bank és az egyes országok érdekei jelentősen divergáltak.

A sort hosszan folytathatnánk, azonban talán a felsorolásból is látható, hogy a bankrendszer sokkjai, a megváltozó üzleti stratégiák és a makroprudenciális előírások változásai alapvető jelentőségűek a válság utáni gazdasági-társadalmi rendszer kialakítása szempontjából. Dolgozatom ezen változásokat nyomon követve igyekszik feltárni az eurózóna és hazai bankrendszer kapcsolatát. Az első fejezet az eurózóna bankrendszerének méreteiről és piaci struktúrájáról ad áttekintést. A második fejezetben az európai bankrendszer válság által generált kihívásaival foglalkozom. A dolgozat következő részei a magyar bankrendszer hasonló aspektusait mutatják be: a harmadik fejezet a magyar bankrendszert az elmúlt évtizedben érő exogén hatásokat tárgyalja, a negyedik fejezet a bankpiac szereplőinek tipikus magatartásmintáival vázolja egy jegybanki szakértők által készített klaszterelemzés segítségével, végül az eurózóna bankrendszereivel szembeni kihívások magyarországi megfelelőit veszem számba. Dolgozatomat a következtetéseket levonó rövid összefoglalással zárom.

Az eurózóna kereskedelmi bankrendszerének mérete és piaci struktúrája

Az eurózóna bankjainak együttes eszközállománya 2016 végén 24,2 trillió euró volt, ami a 2008-as szinthez képest 14%-os csökkenést jelent. A legnagyobb visszaesést az ír (73%), a ciprusi (46%) és a görög (34%) bankrendszer szenvedte el. Az eszközök közt a hitelek dominánsok, a kereskedési céllal tartott eszközök jelentősebb aránya azokban az országokban (Németország, Franciaország) figyelhető meg, ahol a bankok saját számlás befektetési típusú tevékenysége számottevő. Azon kisebb országokban, ahol a jegybanki refinanszírozási programok jelentős szerepet kaptak, ott az eszközök közt jelentős a készpénz és jegybanki követelések aránya (vélhetően a refinanszírozási programokban való részvétel feltételeként) (ECB 2017b).

Az eurózóna két legnagyobb kereskedelmi banki szektora a német és a francia, egyaránt 7 trillió EUR feletti eszközállománnyal, a spanyol (3,6 trillió euró) és olasz (2,7 trillió euró) bankrendszer lényegesen kisebb. Az eurózóna legkisebb bankrendszerei a Baltikumban találhatóak: az észt és litván bankok összesített mérlegfőösszege 25-25 milliárd euró (ECB 2017b).

Az országok bankrendszereinek fajlagos méretét tekintve, a pénzügyi központok kiemelkednek: a GDP-re vetítve Luxemburgban 1.561%, Máltán 469%, Cipruson 376%, Hollandiában 360% a bankrendszer mérlegfőösszegének nagysága (ECB 2017b), bár a felsorolt országok mindegyikében a válság alatt a GDP-arányos méretek csökkentek (EBA 2017). Luxemburg, Málta, Finnország, Szlovákia és a Balti-országok bankrendszerét az eszközök tekintetében külföldi bankok dominálják, akik döntően a mérlegfőösszegük csökkentésével reagáltak a válságra. A legnagyobb gazdaságok, valamint Görögország és Ciprus bankrendszerét a hazai szereplők határozzák meg. Az EU-IMF mentőcsomagot igénybevett országokban nőtt a hazai tulajdonú bankszektor súlya (a külföldi befektetők részleges kivonulással vagy tevékenység visszafogással reagáltak az adott országok gazdasági nehézségeire).

A hitelezéssel foglalkozó közvetítők és a bankok száma a válság kirobbanása óta egyaránt tartósan csökken, részben a válság, részben az információtechnológiai forradalom hatására (az intézmények száma a 2008-as 6.768-ról 2016 végére 5.073-ra csökkent, ez a kb. 20% csökkenés volt megfigyelhető a fiókszámban is). A legnagyobb csökkenés Görögországban, Cipruson, Hollandiában és Spanyolországban realizálódott. A regionális piaci szereplők (takarékszövetkezetek) nagy száma miatt a legtöbb intézmény (az összes szereplő kétharmada) Ausztriában, Németországban és Olaszországban működik (ECB 2017b).

2007 és 2016 közt az ágazatban mért felvásárlási és összeolvadási („M&A") aktivitás drasztikusan csökkent (mind volumenben, mind tranzakciószám tekintetében) a válság előtti szinthez képest. Míg 2007-ben 250 milliárd EUR feletti értékben került sor tranzakciókra, addig 2008-ban már csak 54 milliárd EUR, majd 2016-ig évente legfeljebb 20-30 milliárd EUR értékű

üzletkötésre került sor. Tranzakciószám tekintetében is komoly a mérséklődés: míg 2006-2007 során évente 80 darab feletti ügyletet kötöttek, addig 2016-ban (egy kisebb kilengésekkel tarkított, de alapvetően folyamatos csökkenést követően) mindössze 20 üzlet került lezárásra. A csökkenés aránya az értékben mért drámai visszaeséshez képest azért nem olyan jelentős, mert az országon belüli, elsősorban olasz és német vállalatcsoporton belüli ügyletek száma 2013-ig nagyjából stabil tudott maradni, illetve konszolidációhoz, szanáláshoz kapcsolódó adásvételekre is sor került. 2017-ben a folyamat megfordult, élénkült a tranzakciós aktivitás (ECB 2017b).

Az egyes országok és az eurózóna egésze bankpiacainak koncentrációja, a tranzakciószám erőteljes visszaesése miatt némileg csökkent a válság utolsó éveire (Herfindahl-index kalkulációval történő alátámasztás: ECB 2017b). A koncentráció mértéke országonként, az egyes nemzeti bankpiacok strukturális különbségei miatt erősen különbözik: a nagyméretű bankrendszerek, az erős takarékbankok és vállalati banki szegmensek csökkentik a koncentrációt. A kis országok (kivéve a speciális piacszerkezetű Ausztriát és Luxemburgot) bankrendszerei kevésbé fregmentáltak és sokkal koncentráltabbak (pl. Görögországban az 5 legnagyobb szereplő piaci részesedése 97%).

Az alábbi 1. és 2. táblázatok több, fent említett tendenciát foglalnak össze az Európai Unió (nem eurózóna) bankrendszere tekintetében, egyúttal szemléletesen összehasonlítják az EU és USA megfelelő adatait és mutatóit. Különösen szembetűnő az amerikai bankrendszer alacsonyabb és csökkenő koncentrációja, valamint növekvő üzemmérete.

1.táblázat: Az EU és az USA bankpiacainak koncentráltsága és GDP-hez viszonyított mérete

indikátor	2011	2016
Herfindahl-index (EU, országok számtani átlaga)	1.707	1.464
Herfindahl-index (USA)	808	659
Eszközállomány/GDP (EU, súlyozott átlag)	210%	184%
Eszközállomány/GDP (USA)	74%	74%

Forrás: EBA (2017), saját szerkesztés

2.táblázat: Az EU és az USA bankpiacait jellemző indikátorok időbeli változása és összehasonlítása

indikátor	2011	2014	2016
Bankok száma az EU-ban (db)	2.918	3.052	2.738
EU teljes banki eszközállomány (trillió EUR)	45,1	47,2	45,3
EU átlagos banki eszközállomány (milliárd EUR)	15,4	15,5	16,6
USA bankok száma (db)	1.028	1.074	1.070
USA teljes banki eszközállomány (trillió EUR)	14	17,1	20,8
USA átlagos eszközállomány (milliárd EUR)	13,6	15,9	19,4

Forrás: EBA (2017), saját szerkesztés

Az EU és az USA bankrendszere közti különbségek az Unió számára hátrányos növekedésére hívja fel a figyelmet az IMF elemzése is (Detragiache et al. 2018). A szerzők a világ legfontosabb bankrendszereinek jövedelmezőségi (és osztalékfizetési) szintjei közti különbséget vizsgálták 2000 és 2016 közt, az időszakot négy szakaszra bontva. Az EU bankrendszerét nem egészében, hanem az ún. „Global Systemically Important" (114 darab rendszerszinten jelentős) bankcsoport elemzésén keresztül vizsgálták. Elemzésük azt mutatta, hogy az EU nagybankjainak jövedelmezősége az amerikai, kínai és japán versenytársakhoz képest eltérően változott a válság hatására. A kínai bankok a válság után is eredményesek maradtak, a japán és amerikai bankok sikeresen újraépítették (bár a válság előtti szinteket el nem érve) jövedelmezőségüket, az EU bankjai azonban nem tudtak visszatérni a válság előtti jövedelmezőségi szintekre (Detragiache et

al. 2018). Az EU bankpiacát alszegmensekre bontva még élesebb különbségek rajzolódnak ki az eszközarányos jövedelmezőséget vizsgálva (3. táblázat).

3.táblázat: Az EU és az USA, valamint az EU egyes alrégiói bankjainak eszközarányos jövedelmezőségének változása

régió	2000-2004 közt	2005-2007 közt	2008-2012 közt	2012-2016 közt
USA	1,0%	1,0%	0,3%	0,6%
EU, azon belül	0,6%	0,6%	0,2%	0,1%
Kelet-Európa[30]	1,9%	2,0%	0,9%	0,9%
Észak-Európa[31]	0,6%	0,7%	0,3%	0,5%
Válság által legjobban sújtott EU-tagországok[32]	0,8%	0,9%	0,1%	0,0%
Központi EU-tagországok[33]	0,5%	0,6%	0,1%	0,2%

Forrás: Detragiache et al. (2018), saját szerkesztés

Három tendencia figyelhető meg:

a. Az USA bankjainak eszközarányos jövedelmezősége minden periódusban felülmúlta az EU és a fejlett európai övezetek banki eszközarányos jövedelmezőségét.
b. Az északi országok bankrendszereinek jövedelmezősége stabil és egyenletes tudott maradni a megfigyelt időszak alatt.
c. A későbbiek során bemutatom, hogy az euróövezeti válság hatására az európai bankcsoportok korlátozták a kelet-európai leánybankjaik működését. Látható, hogy ezt a lépést az eszközarányos jövedelmezőségek különbségei nem indokolták: sőt, akár a kihelyezések *növelése* lett volna csoportszinten eredményes.

A gazdasági válság kihívásai az eurózóna kereskedelmi bankrendszerében

A gazdasági válság eseménysorozatának egyes stációit az alábbiak szerint jellemezhetjük:

a. 2007-2008: piaci feszültségek, nagy intézmények (Bearn Stearns, Northern Rock, Countrywide) csődhelyzete, szanálása.
b. 2008 utolsó hónapjai: A Lehman Brothers csődje, pánik, a pénzpiacok irreális reakciói. A pénzügyi közvetítőrendszer egy rövid időszakra megbénult, a bankközi piac helyét az egyedi bankok és a jegybankok bilaterális kapcsolata vette át (Banai et al. 2010).
c. 2009-2012: folyamatos visszaesés a pénzügyi piacokon, erőteljes ármozgások, fokozódó gazdasági válság az EU-ban, különösen a kelet-közép-európai sérülékeny gazdaságokban.
d. 2012-2015: a piacok lassú éledezése, az EU gazdasági és intézményi válsága, Club Med országok szuverén adósságválsága, ciprusi és görög államcsőd.
e. 2016-2017: a válság lezáródása, erőteljes gazdasági növekedés, tőzsdei csúcsok, a hitelezés és az ingatlanpiac megindulása, az euroszkepticizmus erősödése (’V4’ blokk, „Brexit”).

A válság a pénzügyi közvetítőrendszerből indult ki: a piaci szereplők termékfejlesztési és értékesítési rendszere az információs aszimmetria és az alulszabályozottság rosszhiszemű kihasználására épült (Wade 2008-2009, Akerlof-Shiller 2011, Barclift 2011). Ho (2009) tárgyalja, hogy a vezető amerikai befektetési bankok extrém rövid távú teljesítménymérési és ösztönzési rendszerben dolgoztak, szembenállva ügyfeleik hosszú távú érdekeivel. A rendszer etikai visz-

[30] Magyarország, Lengyelország, Románia és Szlovénia.
[31] Dánia, Finnország és Svédország.
[32] Ciprus, Görögország, Írország, Spanyolország, Portugália és Olaszország.
[33] Ausztria, Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg.

szásságait tárgyalja Barclift (2011), a „moral hazard" témáját a bankmentések társadalmi hasznainak és költségeinek elemzésén keresztül Stern-Feldman (2009) mutatja be.

A kiszélesedő válság a globális bankszektort kiemelten érintette. A bankrendszer a gazdaság egészével mélyreható kapcsolatban van, magas tőkeáttétel mellett piaci, hitel-, árfolyam- és kamatkockázatokat vállal, múltbeli tapasztalatokra épülő belső kockázatkezelési protokollok működtetése révén. A válság azonban olyan mélységű és összetettségű hatásokkal járt, melyekre az elmúlt évtizedek piaci gyakorlatát ismerve és feldolgozva sem lehetett teljeskörűen felkészülni.

A válság első éveinek drámai árfolyamokat és volumeneket érintő változásai 2011-2012-től kevésbé dominálták a gazdasági folyamatokat. A piaci szereplők megkezdték alkalmazkodásukat az „új rendhez", amely a következő 6-8 éves gazdálkodásukat keretezte. A következőkben az eurózóna bankrendszerének alkalmazkodását meghatározó legfontosabb szempontokat, kockázatokat tekintem át, az Európai Központi Bank és az Európai Bankszövetség adatsorai és részletes jelentései alapján.

Szuverén kockázatok kezelése

A II. világháborút követően létrejövő és fokozatosan integrálódó európai közösség egyes tagországainak válság alatt bekövetkező csődhelyzete egy korábban soha nem tapasztalt jelenség volt, ezek kezelésére nem létezett működőképes eljárásrend[34]. Az erősen eladósodott, számottevő gazdasági visszaesést elszenvedett országok (Írország, Franciaország, Spanyolország, Portugália, Olaszország, Belgium, Görögország, valamint az újonnan csatlakozott tagországok egy része) adósságállományának fenntartható pályán tartásának támogatása kiemelt kockázati kérdésnek bizonyult (EBA 2012).

Forrásstruktúra és likviditás menedzselése

Az európai és amerikai bankrendszer sok szempontból alapvetően különbözik. Az európai gazdasági szereplők finanszírozásában jóval magasabb a bankszektor szerepe, szemben az angolszász, tőkepiaci fókuszú finanszírozással. Emiatt a bankok összesített mérlegfőösszege a GDP-hez képest jóval magasabb arányú Európában (ld. 1. táblázat). A kihelyezésekhez szükséges forrást korábban intézményi kibocsátásokból, illetve a bankközi piacról tudták az európai bankok bevonni. Ezt az irányt a válság első éveinek bizalmi krízise, a bankközi piacok és bankok egymással szembeni kockázatvállalásának szűkülése ellehetetlenítette. A válság nyilvánvalóvá tette, hogy a határon átnyúló forrásszerzés drámaian növeli a fertőzésveszélyt. Ez tulajdonosi háttértől függetlenül arra késztette a bankokat, hogy az egyes helyi piacokon törekedjenek az önfinanszírozásra (Papp 2015).

Több elemzés kiemelte a lakossági források felé fordulás prioritását, és az ennek hatását erőteljesen mutató hitel-betét arány csökkentésének stratégiai célját. Ezt 2015-től sikerült elérni: bár az egyes országokban mért arányok erősen, 60% és 300% közt szórnak (EBA 2016); a medián értékek tekintetében a 2008. évi 138%-os szintet 2017-re sikerült 110%-ra csökkenteni (ECB 2017b).

A „lejárati meg nem felelés" (közép és hosszú lejáratú kihelyezések vs. rövid lejáratú lakossági betétek) kockázatának kezelését és a még mindig a válság előtti szintek alatti (ECB 2017b) intézményi források időleges pótlását szolgálják a központi banki monetáris politikák részét képező refinanszírozási és eszközvásárlási programok (ECB 2014), melyek 2016-ig növekvő arányban álltak a bankok rendelkezésére. A refinanszírozás több instrumentumban és futamidővel vált elérhetővé, illeszkedve például a hosszú lejáratú források bizonyos időszakban extrém szűkösségéhez, illetve az euróövezeten kívüli országok euró és svájci frank forrásigényéhez (EBA 2016). A programok súlyát mutatja, hogy az EKB közép-hosszú lejáratú (4 éves) refinan-

[34] Ezt támasztja alá a Görögország esetleges eurózónából való kilépéseinek lehetőségét taglaló vélemények, nyilatkozatok.

szírozási csomagjából 2017-re az euróövezeti bankok 764 milliárd euró összeget használtak fel (ez közel 50%-os növekedés 2016-hoz képest). Fontos kérdés, hogy a következő években lejáró intézményi források vajon refinanszírozhatóak-e piaci forrásokból vagy ezek is a központi banki programokba kerülnek be (EBA 2017).

Eszközminőség és nem teljesítő hitelek

A gazdasági visszaesés, a közszféra és a privát szektor magas banki eladósodottsága (EBA 2017), a források szűküléséből következő adóssságleépítési folyamat egyes iparágakban drámai vállalatbedőlési hullámhoz vezetett. Különösen érzékenyen érintette ez az ingatlanpiacot, amely hagyományosan az európai bankok által legerőteljesebben finanszírozott terület. A nem teljesítő hitelek („non-performing loans", „NPL") finanszírozása, a mérlegben tartásukhoz szükséges tőke biztosítása, az ügyletek kezelése óriási pénzügyi, adminisztratív és menedzsment erőforrást köt(ött) le a kereskedelmi bankokban. Az EBA (2016) felmérése alapján az európai bankrendszer NPL állománya meghaladja az egytrillió EUR-t, miközben az országok egyharmadában az NPL-ek teljes hitelállományhoz mért aránya meghaladja a 10%-ot. Az elmúlt évek pozitív fejleményei (portfólióértékesítések) ellenére a magas NPL ráta a mai napig komoly nyomás alatt tartja a közvetítőrendszert (ECB 2017a).

Az NPL-ek területén megfigyelt pozitív változásokkal párhuzamosan a 2016-ban elkezdődött gazdasági növekedést a kockázatvállalás és a hitelezés növekedése is támogatja. A bankok a válság előtti üzleti gyakorlattal szemben immár az alacsony kockázatú ügyfelek egyszerű ügyleteit keresik. A felmérések tapasztalata szerint az élénkülés tartós: a hitelezési feltételek várható további enyhüléséről nyilatkoztak a megkérdezett piaci szereplők, a történelmi mélységben lévő forrásköltségek alacsony hitelkamatokat eredményeznek (ECB 2017a).

Az üzleti modellek átalakítása

Az uniós bankrendszer profitabilitása 2017. első félévére elérte a 7% p.a. ROE szintet (2014 óta a legmagasabb), de ez a hozamszint a saját tőke elvárt hozama[35] alatt van, ami a hosszú távú banki üzleti modellek fenntarthatatlanságát mutatja (EBA 2017). A profitabilitás elmúlt évekbeli emelkedését részben az értékvesztések csökkentése okozza, ami egyszeri eredményjavító tételnek minősül. Az egyes országok közt jelentős eltérések vannak: míg egyes kelet-közép-európai országokban (Bulgáriában, Csehországban, Romániában és Magyarországon) magas tőkearányos hozamot mértek, addig a Club Med országok, valamint Horvátország, Görögország és Ciprus bankrendszerének profitabilitása nem kielégítő.

A válság rámutatott az európai bankrendszer üzleti modelljének a sérülékenységére. A bevételi struktúrán belül a hitelezéshez kapcsolódik a bevételek döntő része, mely nem fenntartható egy tartósan alacsony hozamkörnyezetben, kis kockázatú és alacsony árazású hitelek kihelyezésével, a fiókhálózaton keresztül bevont, összességében drága lakossági források felhasználásával. A hitelezési bevételek dominanciájának másik veszélye az eszközminőség gyors és nagy volumenű, bizonyos helyzetekben törvényszerűen bekövetkező romlásához kapcsolódó leírási, tartalékolási költségek és tőkeemelési kötelezettségek egyidejű kényszere.

A hagyományos lakossági banki szolgáltatások előtérbe kerülése és a nem alapvető funkciók leépítése folyamatos (EKB Éves Jelentés 2016), miközben a normál működési költségek és az NPL állományhoz kapcsolódó jogi és igényérvényesítési költségek szintje (a Club Med országokban, Görögországban és Cipruson) túl magas (EBA 2016).

Az euróövezeti bankok alacsony profitabilitása jelentős kockázat a pénzügyi rendszer egészére nézve (ECB 2017b). A globális versenytársakkal való összehasonlítás alapján tovább

[35] Az MNB tanulmánya két különböző becslést mutat be az európai bankokkal szemben elvárt hozamok szintjére: egyrészt az állampapír hozamok, másrészt egy EBA felmérés alapján. Mindkét módszer hasonló eredményre vezet: 10-12% p.a. az európai bankoktól átlagosan elvárt hozam (MNB, 2014).

kell csökkenteni a működési költségek szintjét, miközben „több lábra" kell állnia a bevételi oldalnak (ECB 2017a).

A költség- és mérethatékonyság elérésének egyik eszköze a piaci konszolidáció, egyrészt felvásárlások és összeolvadások útján (mint láttuk, ez 2016-ig erősen visszafogott ütemben zajlott), másrészt a fiókszám és az alkalmazotti létszám csökkentése révén. A konszolidáció erősödését támogatja az EKB által bevezetett egységes felügyeleti mechanizmus („Single Supervisory Mechanism", „Single Resolution Mechanism"), amely a bankcsoportok egységes és csoportszintű felügyeleti kezelését célozza (ECB 2017a). A konszolidáció egyúttal lehetőséget teremt a bevételek regionális diverzifikálására, mely a bevételi struktúra erősebb alapokra helyezésének, növelésének is eszköze lehet.

Az üzleti modellek átalakításának szükségességét az információtechnológiai forradalomból fakadó operációs kockázatok csak fokozzák. A technológiai kihívások, a digitalizáció (mint a költséghatékony működés elérésének egy másik eszköze) és az adatbiztonság, a „7/24" elérhetőségi igény, a kiszervezett szolgáltatások, a Fintech-vállalatok által támasztott verseny nagyon komoly információtechnológiai kockázatot (és lehetőséget) jelent, amit a bankfelügyeletek is kiemelt figyelemmel kísérnek (EBA 2017).

Tőkehelyzet

A válság első éveiben tartós veszteségeket szenvedtek el az euróövezeti bankcsoportok, így folyamatos tőkepótlásra szorultak. A 2011 óta fókuszba került felügyeleti intézkedések, a folyamatosan bevezetésre kerülő „Bazel III irányelvek" és a tőkepiacok reakciói is nyomás alatt tartották a bankok tőkepolitikáját. Papp *(2015)* megállapítja, hogy a túlzott kockázatvállalás mérséklését és a pénzügyi rendszerek biztonságosabbá tételét szolgálják a korábbinál szigorúbb és egységesebb, a bankpiac globalizációját lekövetni szándékozó tőke- és likviditáskövetelmények.

A banki tőkealap leghangsúlyosabb részét képező közönséges tőke állományát a piaci szereplők folyamatosan emelik (ECB 2017a). Az uniós bankok összesített (a közönséges tőke és Tier1, Tier2 szintű tőkeelemek összegeként adódó) tőkearánya 2017-re elérte a mérlegfőösszeg 18,6%-át (EBA 2017).

Az országonkénti bontás hasonló megosztást mutat, mint amit a profitabilitásnál láttunk (a két tétel erősen korrelál, hiszen a tőkealap emelkedésének egyik forrása a megtermelt és tulajdonosok által visszaforgatott eredmény): a régiónk országaiban mért saját tőke arányok átlag felettiek, míg a déli országok bankjainak tőkésítettsége átlag alatti (ECB 2017b és EBA 2017).

„Árnyék" bankrendszer

A válság kirobbanása óta az európai piac szerkezetében jelentős változás ment végbe. Egyfelől a korábban a pénzügyi közvetítőrendszer 57%-át (2008) kontrolláló bankok részesedése a forrásgyűjtési és kockázatvállalási tevékenységet folytató, jóval alacsonyabb felügyeleti és prudenciális kötöttségek mellett működő tőkealapok, pénzügyi vállalkozások térnyerésével 2017-re 45% alá csökkent (ECB 2017b)[36]. Másfelől Európában is egyre jelentősebb kihívást jelentenek az adekvát üzleti modellel és hatékony költségstruktúrával tevékenykedő finanszírozási technológiai vállalkozások. A témát intenzíven tárgyalják az elmúlt évek, forrásjegyzékben is felsorolt szabályozói jelentései.

Fogyasztóvédelmi szempontok megerősödése

A 2000-es évek első évtizedének hitelezés-vezérelt működési modelljének „vadhajtásaiból", a folyamatosan változó és a bank-ügyfél kapcsolat információs aszimmetriájából fakadó problémák felerősítették a felügyeletek fogyasztóvédelmi funkcióját, mely a banki fókuszok és maguknak a szervezeteknek az átalakulását igényelte. A válságot megelőző évek jelensége, hogy

[36] Az USÁ-ban lassan évszázados a probléma. Az ellentétes álláspontokat például jól szemlélteti Greenspan (2008) és Barclift (2011).

miközben a pénzügyi szolgáltatók társadalmi felelőssége a jótékonykodásra és a környezetvédelemre korlátozódott, a fogyasztók számára valóban megfelelő termékek kifejlesztésére nem jutott erőforrás (Barclift 2011). Ennek a gyakorlatnak igyekeznek a felügyeletek végett vetni, a szabályozás erősítése (Papp 2015), a folyamatos termékkontrol, a minőségbiztosítás, valamint a fogyasztóvédelem erősítése révén.

Az EKB által 2016-ban lebonyolított felügyeleti értékelési kampánya („Supervisory Review and Evaluation Process", „SREP"), mely a bankok, bankcsoportok pénzügyi rendszer stabilitása szempontjából jelentős kockázatainak elemzését célozta, nagyon hasonló megállapításokat tett a kritikus problémakörök tekintetében (EBA 2016). Kiemelt fontosságot rendelt a hitelezési kockázatokhoz és az eszközminőség kérdéséhez, illetve az üzleti modellek átalakításához. Utóbbi részben összefügg a szintén kiemelt működési kockázatokkal, végül alacsonyabb prioritással a piaci és kamatláb kockázatok, valamint a likviditási kérdések kerültek megnevezésre (EBA 2016). A kockázatok kvantifikálását stressz-teszt végrehajtásával végezték (ECB 2016), melynek általános célja az egyes pénzügyi intézmények bedőlésének megakadályozása, illetve a csődökből fakadó „dominó-hatás" korlátozása (Barclift 2011).

A SREP-en túl további jelentős felügyeleti programok támogatják az euróövezet bankrendszerének stabilitását: elsősorban a tőkemegfelelés és a banki működések reorganizációja tekintetében. Ezek eredményessége teszi majd lehetővé, hogy a gazdasági aktivitás 2013-2014-től meginduló bővülése, a világ meghatározó jegybankjai által gyakorolt támogató monetáris politika kihasználásával az európai bankok kockázati szintje a válság előtti szintre csökkenjen.

Végül említhető, hogy a bankok vezető alkalmazottainak felelősségvállalási és javadalmazási kérdéseit is újraszabályozták: a korábbi rendszer túlzott kockázatvállalásra és rövid távú eredményfókuszra ösztönzött (Papp 2015). A társadalmi reakciókat felismerve az EU több lépcsőben új irányelveket és rendeleteket vezetett be a bankvezetők hosszú távú, nemcsak pénzügyi teljesítményhez, hanem szervezeti célokhoz kötött javadalmazása tekintetében, melyek hazánk is átvett (a szabályozás lépéseit áttekinti Bábosik 2014).

A dolgozat következő része a magyar bankrendszer 2008-tól kibontakozó válságának főbb eseményeit mutatja be, majd megvizsgálom, hogy az európai szintű kihívások milyen mértékben jelentek meg a hazai piacon.

Válság a magyar kereskedelmi bankrendszerben

A hazai bankrendszer elmúlt évtizedének „válságtörténete" öt részre osztható:

a) 2008-2009 fordulója: Szélsőséges piaci ingadózások. A Lehman Brothers csődje, majd a szélsőséges pénzpiaci körülmények erőteljesen érintették a banki treasury-ket. A devizapiaci kilengések és az intézményi források hirtelen elapadása a magyar bankok üzleti aktivitását átalakította, a stratégiai időtávot a korábbi többéves szintről pár naposra, esetleg „hónaposra" csökkentette[37]. A kereskedelmi bankok devizaforrásainak biztosításában főszerepet betöltő swappiac leállt. Az MNB kényszerűen ún. végső devizahitelező funkciót vállalt fel, az IMF-hitelcsomag által biztosított forrásra alapozva (Banai et al. 2010). Mindezek ellenére a gazdaságpolitikai vezetés kommunikációjában egy Magyarországot igen korlátozottan érintő gazdasági válság jelent meg[38].
b) 2009-2010: Gyors gazdasági-pénzügyi visszaesés. A 2002 után kialakuló jelentős ikerdeficit (az államháztartás és a folyó fizetési mérleg egyidejű magas hiánya) és a mind mértéké-

[37] Érdekes szemelvényeket tárgyal a kereskedelmi bankok vezetőinek szemszögéből Felcsuti Péter (2014) több írása.

[38] Ezt az utólag teljesen érthetetlennek tűnő, az érintettek által az akkori információs szinttel magyarázott döntéssorozatot a sajtó részletesen tárgyalta. Néhány nézőpont: http://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2018/01/Kiraly_Julia_Monetaris_politikai_dilemmak_2018-02-01.pdf és https://mno.hu/migr_1834/tevedesben_el_a_magyar_nemzeti_bank-225329.

ben, mind struktúrájában magas eladósodás következtében a hazai gazdaságot a globális visszaesés már válsághelyzetben találta (Matolcsy 2015). A 2005-től gyorsuló ütemben növekvő lakossági és vállalati devizahitel kihelyezés (bemutatja Matolcsy 2015 és MNB 2014) a központi bank önálló monetáris politikájának transzmissziós erejét, anticiklikus hatását csökkentette (Banai et al. 2010).

c) A hiteltörlesztésekhez szükséges devizaforrás beszerzése okán jelentős, és a válság hatására tömegesen felmondásra kerülő hitelek esedékessége miatt egyösszegű nyitott mérlegpozícióba kerültek a devizahitelezésben aktív, külföldi tulajdonú nagybankok. 2009 elejére egyértelművé vált, hogy az EKB eurózónára koncentráló monetáris politikája nem engedi euróforrásokhoz jutni az uniós tag, de eurózónán kívüli országok bankrendszereit, csak az anyabankokon keresztül. Az anyaországok jegybankjai erőteljesen korlátozták a kelet-közép-európai kockázatvállalást, a kockázattal súlyozott eszközállományra vonatkozó szigorú csökkentési előírásokon keresztül. A források tartós elvesztése és az ezzel párhuzamos erőteljes negatív kommunikáció a régiót Európa legkockázatosabb területévé minősítette. A CDS felárak (azaz az adósságok bedőlésének valószínűségét kifejező kockázati felárak) a 2008. végi, már egyébként is magas 100-300 bázispontról 200-700 bázispontra emelkedtek (a legmagasabb felárakat Románia, Magyarország és Bulgária adósságaira jegyezték), az euróval szembeni devizaárfolyamok kb. 25%-kal csökkentek 3 hónap leforgása alatt (Banai et al. 2010).

d) 2010-2013: Devizahitel-válság és „credit crunch”: Fentiek eredményeképpen drámaian csökkent a hitelezés a gazdasági szereplők irányába, „zombi” bankok (Felcsuti 2014) alakultak ki, melyek csak a legjobb minőségű, gyakran a bank anyaországában honos nemzetközi tulajdonosi hátterű ügyfeleknek adtak hitelt.

e) 2014-2017: Reorganizáció, hitelezési trendforduló. A támogató nemzetközi környezet (történelmi mélységű hozamkörnyezet, likviditási bőség), az aktív jegybanki politika (hitelprogramok, vállalati hitelezés-ösztönzést és NPL-csökkentést célzó intézkedések) és a hazai gazdasági környezet javulása révén sikerült hitelezési trendfordulót elérni, majd a bankrendszer egésze is profitábilissá vált.

A magyar kereskedelmi bankpiac struktúrája

Az 1990-es évek bankprivatizációi óta, a kelet-közép-európai régióhoz hasonlóan a magyar bankrendszer egyik legfontosabb jellemzője a külföldi, elsősorban a régióban aktív bankok jelentős súlya (MNB 2014). Más régiós országokhoz képest hazánkban még az elmúlt évek változásai előtt is magas volt a hazai irányítás aránya (köszönhetően az OTP-csoportnak). Az MKB-csoport tulajdonosváltozásával és más kisebb tranzakciókkal mára a hazai irányítás aránya tovább növekedett. A struktúra kialakulásával kapcsolatos dilemmákat és a folyamatot tárgyalja Banai és szerzőtársai (2010).

A koncentráció és a piaci verseny szempontjából Magyarország mind a régióban, mind az Európai Unión belül a középmezőnybe tartozik. Amíg a vállalati szegmens hagyományosan alacsony koncentrációval rendelkezik (a legnagyobb szereplők súlya nem éri el a 15%-ot), addig a lakossági szegmensben a válság hatására ugyan csökkent, de bizonyos hiteloldali termékeknél az új folyósításokban magas a koncentráció (MNB 2014).

Az MNB a bankrendszer átalakulási programjáról közzétett tanulmánya egy klaszterelemzést mutat be. A klaszterképzés alapjai az éves beszámolók adatai, de egyértelműen viselkedési alapú csoportosítás jött létre: az öt klaszter üzleti aktivitása már a válságot megelőzően lényegesen különbözött, majd a válságkezelés és a válságot követő változások okán a különbségek nem csökkentek. A tanulmány a következő klasztereket különbözteti meg (*MNB 2014*):

a) Külföldi tulajdonú nagybankok: A válságot megelőzően erős, döntően devizaalapú hitelaktivitás, válság alatt nagy portfólió leépítés jellemezte őket. Az elmúlt években a magas (2008 és 2013 között meredeken, 25%-ig növekvő) NPL állomány, a korábbi években a

magas külföldi forrásállomány leépítését végezték. Mind hitelezésben, mind betétgyűjtésben magas piaci részesedés: vállalati hitelezésben 2005 és 2013 között 70%, háztartási hitelezésben 2008 és 2013 között 50%, míg betétgyűjtésben 2005 és 2013 között 50% feletti.

b) Döntően hazai tulajdonú, nagy és közepes méretű bankok: Heterogén, lakossági devizahitelezésben aktív csoport (háztartási hitelezésben stabilan 40% körüli piaci részesedéssel). Válság előtt magas hitel/betét mutató (a külföldi nagybankokhoz hasonlóan 140-150%) jellemezte őket. A válság alatt és után az első csoportnál magasabb (0 és 20% között változó) tőkearányos jövedelmezőség és tőkemegfelelés mellett működtek[39].
c) Kisebb, hitelezésben kevésbé aktív bankok: Kis bankok és speciális hitelintézetek heterogén csoportja. Minden hitelszegmensben nagyon mérsékelt (5% alatti) piaci részesedés jellemezte őket a válság előtt. NPL rátájuk is alacsony (a 2010-es 13%-os szintről 2013-ra 5%-ra csökkent), tőkemegfelelésük és jövedelmezőségük a válság alatt kimagasló (tőkearányos jövedelmezőségük például 2013-ra 25%-ra emelkedett – szemben pl. a külföldi nagybankok -20%-os tőkearányos hozamával).
d) Nagyobb takarékszövetkezetek: A válság előtt aktív devizahitelezés, a válság alatt alacsony tőkemegfelelés és jövedelmezőség (3% és 10% közt fluktuáló ROE) jellemezte őket, jelentős részben a kimagasló, a külföldi tulajdonú nagybankokat is felülmúló NPL-arányuknak (2012-re 25% fölé emelkedő) köszönhetően. Hitel-betét arányuk folyamatosan kiegyensúlyozott, 60% környéki.
e) Egyéb takarékszövetkezetek: Roppant kisméretű, bankközi és devizaforrások nélkül, összességében marginális hitelezési és 10%-ot el nem érő betétgyűjtési részesedéssel, 50% körüli hitel/betét mutatóval működő szereplők. Jövedelmezőségük alacsony és a válság alatt folyamatosan (a 2004. évi csúcsot jelentő közel 20%-os tőkearányos jövedelem 2010-re és az azt követő években 5% alá) csökkent, de az egyszerű termékszerkezet és alacsony kockázati költségek miatt pozitív.

Az egyes klaszterek gazdálkodása a válság eredményeképpen különbözőképpen változott. Az 1) csoportba tartozó külföldi hátterű nagybankok viselkedése különíthető el a legjobban: a válság előtti magas kockázatvállalást és jövedelmezőséget 2015-2016-ig erős portfólió leépítés, magas NPL állomány és komoly veszteség váltotta fel.

A szakértők által várt konszolidációs folyamat az elmúlt években egyre erőteljesebbé vált. Az MKB és több kisebb külföldi bank portfóliója megvásárlásra került, a takarékszövetkezeti integráció az FHB-csoporttal kiegészülve is egyre egységesebben jelenik meg, a Citibank lakossági üzletágát az Erste-csoport vásárolta meg, a legnagyobb hatású folyamat pedig az állam erőteljes közvetlen szerepvállalása (egyrészt az MKB szanálása, másrészt a Budapest Bank megvásárlása, harmadrészt pedig az Eximbank és az MFB üzleti működése révén). Fokozott kockázatot jelent azonban, hogy a konszolidáció egyes szegmensekben, termékvonalakon túlzott koncentrációt jelenthet.

A gazdasági válság kihívásai a hazai bankrendszerben

Forrásstruktúra

A válság éveiben a bankok forrásszerkezetét az európai tendenciák jellemezték: az intézményi, bankközi források elapadását jegybanki forrásokkal kellett helyettesíteni. Több forrástámogatott forintalapú hitelprogram jelent meg az MFB és az MNB gondozásában, illetve a jegybank különböző lejáratú devizaswapokkal állt rendelkezésére, a devizatartalékok (és az IMF-hitelkeret) terhére. Intenzívvé vált a bankok deviza „ráutaltságának" makroprudenciális felügyelete: a nemzetközi legjobb gyakorlatokhoz képest is szofisztikált módszertant vezetett be a jegybank több lépcsőben a devizafinanszírozás megfelelési mutató és a devizaegyensúly mutató révén (MNB 2016). A devizaforrások jelentősége a lakossági devizahitelek forintosításával, további folyósításának korlátozásával ugyan csökkent, de a vállalati szegmensben továbbra is fennmaradt a devi-

[39] A klaszter adatait döntően meghatározza a piac legnagyobb szereplője, az OTP Bank.

zahitelezés, egyes iparágakban ez jelenti a természetes fedezettséget a devizaalapú bevételek miatt.A forrásprogramok jelentőségét a bankközi források „kiszáradásán" túl az anyabanki források jelentős szűkülése is emelte. Mint ahogy láttuk, az anyabankok az eurózónán belüli szabályozói, felügyeleti előírásoknak való megfelelési kényszer miatt a zónán kívüli üzleti tevékenységeiket, így a refinanszírozási aktivitásukat szűkítették. 2008 és 2015 között a bankrendszer forrásai 25 milliárd euróval csökkentek, melyből a hosszú lejáratú források több mint 15 milliárd eurót tettek ki (ezzel a hosszú lejáratú források aránya 60%-ról 45%-ra csökkent), miközben az euró források összege 2013 és 2015 között szektor szinten 8 milliárd euróval csökkent (MNB 2015).

A válságkezelés fontos tanulsága, hogy a banki mérlegeken belüli lejárati meg nem felelés kockázatát a korábbinál jóval hangsúlyosabban kell kezelni. Ez a kockázat a hosszú lejáratú jelzáloghitelek esetében a legmagasabb. A jegybank 2017-ben bevezetett egy célzott makroprudenciális eszközt, a jelzáloghitel-finanszírozás megfelelési mutatót, amely hosszabb futamidejű, jelzálog-fedezetű források rendszerszintű bevonását eredményezheti (MNB 2016).

Eszközminőség és nem teljesítő hitelek

A visszaesés és a hitelbefagyás éveit követően 2015-től kezdődően először a vállalati, majd a lakossági szegmensben is dinamikusan nőtt az új hitelszerződések volumene. A kockázatvállalási feltételek kis mértékben enyhültek, de még jelentős tér áll rendelkezésre a magánszektor felé fennálló hitelállomány növelésére (MNB 2017). Ehhez egyfelől magasabb kockázatvállalási kedvre, másfelől a múlt problémáinak lezárására, így például a nem teljesítő hitelállomány megoldására is szükség van.

A hitelezés bővülését az elmúlt években a magas szinten stabilizálódott NPL állomány korlátozta (1. ábra). A problémás eszközök kezelése emberi erőforrás és menedzsmentidő igényes, miközben jelentős mennyiségű tőkét köt le és a jövedelmezőséget a veszteségleírásokon keresztül is rontja.

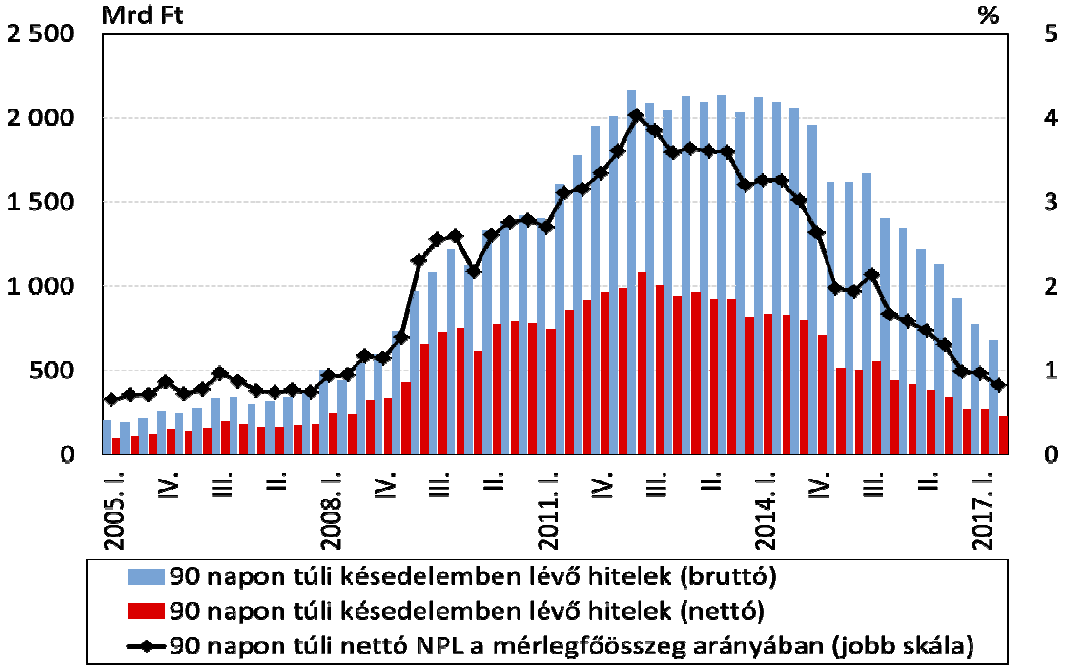

1.ábra: A hazai hitelintézetek 90 napon túl késedelmes hitelek bruttó és nettó állománya
Forrás: MNB (2017:34

Üzleti modell átalakítása

A válság alatti depresszív környezetben a korábban bevált menedzsment technikák nem bizonyultak eredményesnek. A Balaton és Csiba (2012) által magyar és szlovák vállalatok (nem pénzügyi szolgáltatók) vizsgálata során levont következtetés érvényes a pénzügyi közvetítőrendszerre is. A szerzők megállapították, hogy a válságra védekezési vezetési megközelítéssel reagált a vállalatok többsége: költség- és méretcsökkentéssel vagy a szervezeti struktúra átalakításával. Bár hasonlóan dokumentált, célzott banki vizsgálatokra nem találtam, nincs okunk kételkedni, hogy a pénzügyi szolgáltatások ágazata sem különbözik: a „túlélésre", rövid időtávra kiterjedő vezetői fókusz jelentősen korlátozta a banki stratégiákat. A portfólió leépítést a külföldi nagybankok esetében a tulajdonosok kikényszerítették, a szűkülő üzemméret létszámleépítéshez, fiók- és üzletág bezárásokhoz, eladásokhoz vezetett.

Ugyan a hazai hitelintézeti szektor 2017-ben historikusan és európai viszonylatban is kimagasló eredményt ért el (MNB 2017, EBA 2017), de az eredmények magas szintjét elsősorban egyedi tételek, így különösen az értékvesztések részleges visszaírásai okozzák.

Az MNB banki üzleti modellek átalakítási irányairól közölt ábrája szemléletesen foglalja össze a témakör összefüggéseit (2. ábra).

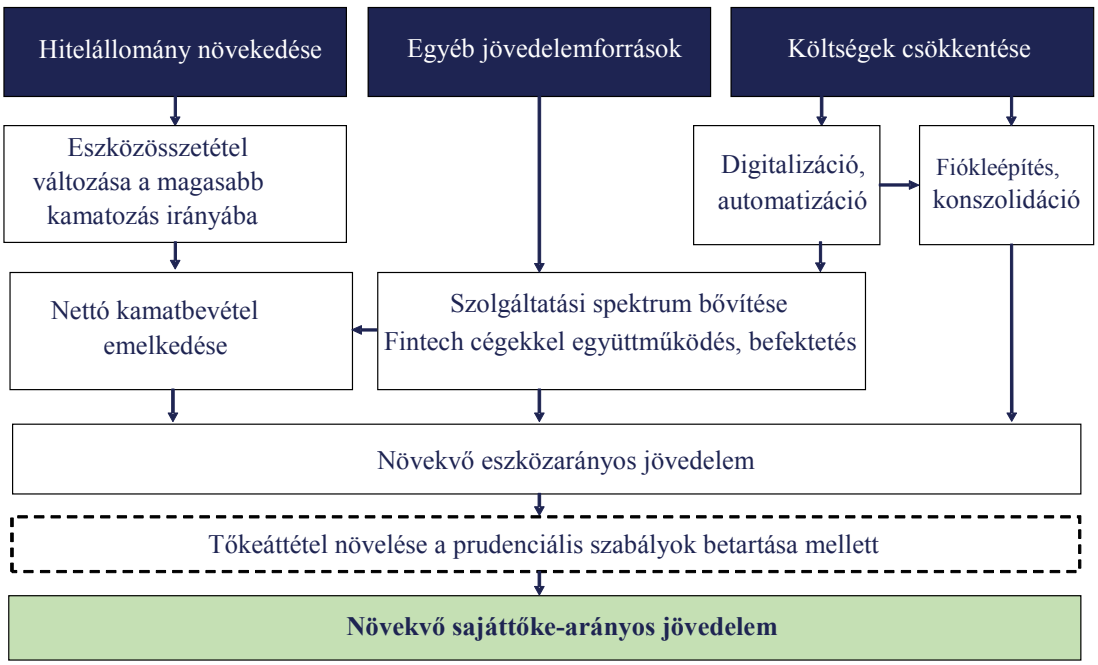

2.ábra: A hitelintézetek előtt álló üzleti modell átalakítási irányok
Forrás: MNB (2017:31)

Az ábrát az európai tapasztalatok alapján egy lényeges aspektussal egészítem ki: a bevételi struktúrán belül növelni szükséges a szolgáltatási és jutalékbevételek arányát. Ezzel ellensúlyozható az alacsony hozamkörnyezet és kockázatvállalási kedv, a relatív drága lakossági források eredménycsökkentő hatása, valamint a kockázati költségek emelkedésének kockázata.

Tőkehelyzet

A hazai bankszektor tőkeszintje a válság mélypontja óta folyamatosan növekszik. Ennek elsődleges forrása a tulajdonosok folyamatos tőkeemelése, hiszen 2016-ot megelőzően a bankok

többsége veszteséges volt. Az MNB felmérése szerint a hitelezési veszteségek és a bankokat sújtó fiskális intézkedések összességében kb. 2.400 milliárd Ft-tal terhelték a bankokat (MNB 2014), amit a tulajdonosok, elsősorban a külföldi nagybankok anyabankjai tőkeemelések formájában biztosítottak.

A 3. ábra a banki szektor tőkehelyzetének fejlődését a tőkemegfelelési mutató időbeli változásával szemlélteti. Látható, hogy a hazai bankrendszer szolvenciális helyzete megfelelő, de a meglévő feszültségek (üzleti modellek, NPL állomány) problémát jelentenek a tőkehelyzet további, organikus és eredményes működésen alapuló fejlődése szempontjából.

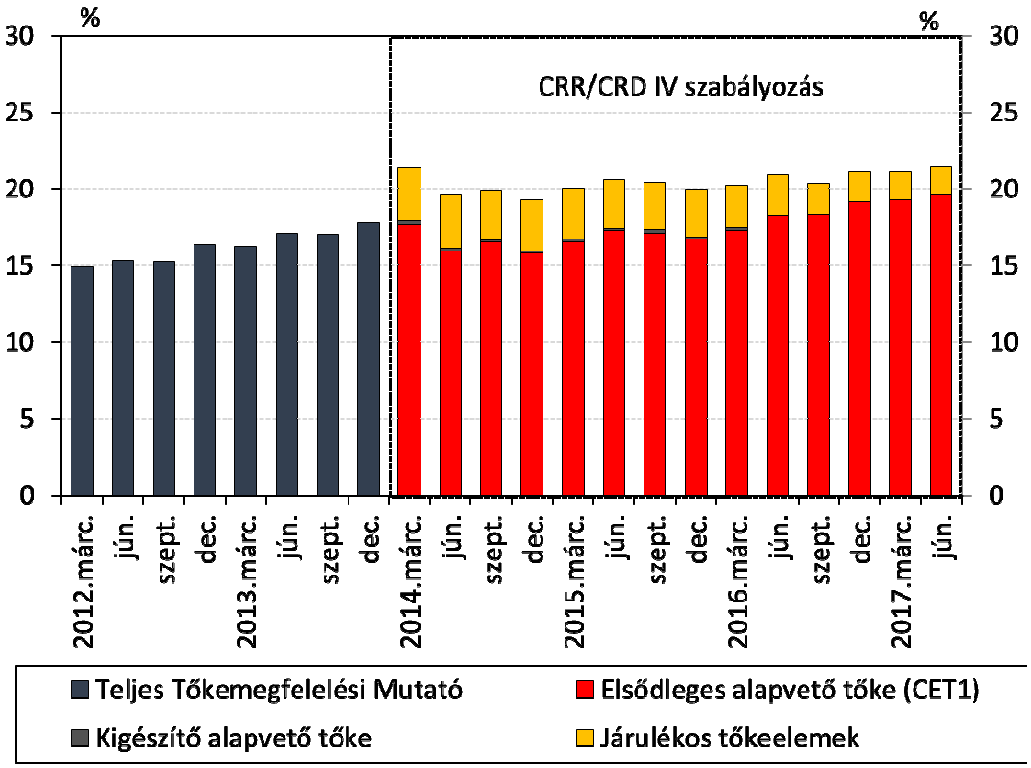

3.ábra: A hazai bankrendszer tőkehelyzete (a mérlegfőösszeg százalékában)
Forrás: MNB (2017:35)

Fogyasztóvédelmi szempontok megerősödése a hazai bankszabályozásban

Az elmúlt évek bankszabályozási tendenciáit hazánkban is fogyasztóvédelmi törekvések fémjelzik. A teljesség igénye nélkül:

1. Problémás lakossági jelzálogadósok kilakoltatásához és az ingatlanok végrehajtásához kapcsolódó szabályozás;
2. Lakossági devizahitelezéssel kapcsolatos szabályozási döntések;
3. Lakossági bankszámlavezetést érintő szabályozás;
4. Új termékek bevezetéséhez kapcsolódó fogyasztóvédelmi és átláthatósági szabályok.

A pénzügyi intézmények által fejlesztett „hibás" (fogyasztók számára előnytelen) termék a szolgáltatóval üzleti kapcsolatba nem kerülő többség, a társadalom széles rétegei számára okozhat súlyos veszteségeket. Ennek evidens példája az egyes, állam által megmentett szereplők szanálási költsége; kevésbé látványos, de annál jelentősebb költséget jelentő formája a hitelvégrehajtások miatt leértékelődő ingatlanok okozta veszteség azon lakástulajdonosoknál, akik nem is ügyfelei a szolgáltatónak, vagy akár egész városrészek szlömösödése egy-egy nagyobb vállalat és pénzügyi szolgáltató közti jogvita eredményeképpen kialakuló csődhelyzet miatt (Barclift

2011). A fogyasztóvédelmi és etikai szempontok megerősödése tehát újabb kihívás elé állítja a bankrendszer szereplőit és az őket felügyelő hatóságokat.

Összefoglalás

A dolgozat áttekintette az európai és magyar bankrendszer struktúrájának elmúlt 10 évben történt változásait és a válság által támasztott kihívásokat. Bár hazánk nem része az eurózónának, de bankjaink tulajdonosai sok esetben igen. Bankrendszerünk, gazdaságunk egészéhez hasonlóan, erősen integrálódott az eurózónába. Mint azt bemutattam, sok hasonló problémával és kihívással találkozhatunk (*párhuzamosság*), másfelől egy-egy kritikus aspektus szempontjából nagyon erős hatással lehetnek az eurózónán belül piaci, szabályozó fejlemények a magyarországi bankpiacra (*ellentét*). Utóbbira egyértelmű példát jelent a válság első éveinek devizaforrás hiánya, majd a 2010-2013 közötti „credit crunch". Kevésbé szélsőséges körülmények közt a párhuzamok erősebbnek mutatkoznak: az üzleti modellek újragondolása, a múlt strukturális problémáinak lezárása, a hitelportfóliókkal kapcsolatos kockázati és növekedési problémák, az intézményi források alacsonyabb mértéke, valamint a történelmi alacsony hozamkörnyezet okozta kihívások komoly feladat elé állítják az eurózóna és az EU más országainak, így Magyarország bankjait is.

Felhasznált irodalmak

AKERLOF, G. A. – SHILLER, R. J. (2011): Animal Spirits avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban, Corvina Kiadó, Budapest

AKERLOF, G. A. (2001): Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior, Nobel-emlékdíj előadás, Letöltve: 2018. január 28-án https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2001/akerlof-lecture.pdf

BALATON K. – CSIBA ZS. (2012): A gazdasági válság hatása a vállalati stratégiákra – magyar és szlovák tapasztalatok, Vezetéstudomány, XLIII. évfolyam, 2012/12, 4-13.o.

BANAI Á. (2014): A bankrendszer szerepe az üzleti ciklusokban, Magyar Nemzeti Bank Sajtószoba, letöltve: 2018. március 22-én https://www.mnb.hu/letoltes/a-bankrendszer-szerepe-az-uzleti-ciklusokban.pdf

BANAI Á. – DANCSIK B. – FÁBIÁN G. – NAGY T. (2018): A tények nem hazudnak: még sokat kell tenni egy jobb bankrendszerért, Magyar Nemzeti Bank Sajtószoba, 2018, letöltve: 2018. március 22-én https://www.mnb.hu/letoltes/valaszcikk-ba-da-fg-nt-mnb-honlapra.pdf

BANAI Á. – KIRÁLY J.– VÁRHEGYI É. (2010): A rendszerváltás 20 évének egy egyedi fejezete: külföldi bankok dominanciája a kelet-közép-európai régióban, különös tekintettel Magyarországra, MNB-tanulmányok 89.

BARCLIFT, J. Z. (2011): Too Big Too Fail, Too Big Not to Know: Financial Firms and Corporate Social Responsibility, Journal of Civil Rights and Economic Development, Vol 25., Issue 3, 449-282.o.

BÁBOSIK M. (2014): Újra terítéken a hitelintézetek javadalmazása, Magyar Nemzeti Bank Sajtószoba, letöltve: 2018. március 22-én https://www.mnb.hu/letoltes/ujra-teriteken-a-javadalmazas.pdf

DETRAGIACHE, E. - TRESSEL, T. - TURK-ARISS, R. (2018): Where Have All the Profits Gone? European Bank Profitability over the Financial Cycle, IMF Working Paper, WP/18/99, 2018. április

EUROPEAN BANKING AUTHORITY (2012): Report on Risk and Vulnerabilities of the European Banking System, 2012. július (hivatkozás: EBA, 2012)

EUROPEAN BANKING AUTHORITY (2016): Risk Assessment of the European Banking System, 2016. december (hivatkozás: EBA, 2016)

EUROPEAN BANKING AUTHORITY (2016): 2016. évi döntés az Európai Unió bankjaira kiterjedő stressz teszt végrehajtásáról: https://www.bankingsupervision.europa.eu/about/ssmexplained/html/stress_test_FAQ.en.html (hivatkozás: ECB 2016)

EUROPEAN BANKING AUTHORITY (2017): Risk Assessment of the European Banking System, 2017. november (hivatkozás: EBA, 2017)

EUROPEAN CENTRAL BANK (2017a): Financial Stability Review, November 2017

EUROPEAN CENTRAL BANK (2017b): Report on Financial Structures, October 2017

Európai Központi Bank Éves Jelentés, 2016

Európai Központi Bank 2014. november 19-i döntése az eszközfedezettel rendelkező értékpapírok vásárlási programjáról (ECB/2014/45), letöltve: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/en_ecb_2014_45_f_sign.pdf (hivatkozás: ECB 2014)

FELCSUTI P. (2014): Szerintem – Társadalom, gazdaság, pénzügyek és vállalatvezetés a kétezres években Magyarországon, Corvina Kiadó, Budapest

FRIEDMAN, MILTON (1953): The Methodology of Positive Economics. In: Essays in Positive Economics, University of Chicago Press (1953), 3-43.o.

GREENSPAN, ALAN (2008): A zűrzavar kora. Kalandozások az új világban, HVG Kiadó Zrt., Budapest

HO, K. (2009): Disciplining Investment Bankers, Disciplining The Economy: Wall Streets's Institutional Culture of Crisis and the Downsizing of "Corporate America", DOI: American Anthropologist, Volume 111, Issue 2, 177-189.o.

KISS Á.(2010): Élet és (közgazdaság)tudomány, Fordulat, 2010/2, 9. szám, 20-45.o

MAGYAR NEMZETI BANK (2014): Átalakulóban a magyar bankrendszer – vitaindító a magyar bankrendszerre vonatkozó konszenzusos jövőkép kialakításához, MNB tanulmányok különszám, 2014

MAGYAR NEMZETI BANK (2015): Pénzügyi stabilitási jelentés, Magyar Nemzeti Bank, 2015. november

MAGYAR NEMZETI BANK (2016): Makroprudenciális jelentés, Magyar Nemzeti Bank, 2016. november

MAGYAR NEMZETI BANK (2017): Pénzügyi stabilitási jelentés, Magyar Nemzeti Bank, 2017. november

MAGYAR NEMZETI BANK (2018): Hitelezési folyamatok, Magyar Nemzeti Bank, 2018. augusztus

MATOLCSY GY. (2015): Egyensúly és növekedés, Kairosz Kiadó

PAPP I. (2015): A bankrendszerek nemzetköziesedése, Hitelintézeti Szemle, 14. évf., Különszám, 2015. november, 7–13. o.

ROLNICK, A. (2010): Interview with Thomas Sargent, megjelent 2010. augusztus 26-án, letöltve 2018. január 29. https://www.minneapolisfed.org/publications/the-region/interview-with-thomas-sargent

SHILLER, R. J.(2002): Tőzsdemámor, Alinea Kiadó

STERN, G. H. – FELDMAN, R. J. (2009): Too Big To Fail. The Hazards of Bank Bailout, Brookings Institution Press, Washington, D.C.

SUDGEN, R. (2010): Hihető világok: A közgazdaságtani elméleti modellek helyzetéről, Fordulat, 9. szám, 46-79.o.

WADE, R. (2008-2009): Pénzügyi rezsimváltás, Fordulat, 2008-2009/4, 4. szám, 36-53.o.

H. Kovács Judit

Egyházi fenntartású szociális intézmények munkatársai körében végzett kompetenciavizsgálat néhány tanulsága

A szociális szolgáltatások minőségének érdekében a fenntartó az általa irányított négy intézmény munkatársai körében kompetencia, az ellátottak esetében pedig elégedettségi és szükségletfeltáró vizsgálatot végzett.[40] *Tanulmányom a munkatársak kompetenciavizsgálatára fókuszál, ezen belül is a módszertan bemutatására, valamint a megállapítások összegzésére.*

Kulcsszavak: szociális intézmények, kompetenciavizsgálat
JEL kód: H55

A kompetencia fogalmi megközelítései

A mai köznyelvben a kompetencia szónak kettős jelentése van[41]: illetékesség, hatáskör, jogosultság, hozzáértés, alkalmasság. A kompetencia szó jelentését megközelíthetjük az ellentéte, az inkompetencia jelentésének az értelmezésével is, mely a következőket jelenti: illetéktelenség, hatáskör nélküliség, jogosulatlanság (az illetékesség, a hatáskör, a jogosultság hiánya); szakszerűtlenség, alkalmatlanság (szakmai hozzá nem értés).

„Megkülönböztetünk személyes, speciális és szociális kompetenciákat. Az általános kompetenciák (a személyes, a szociális és a kognitív) mindazoknak a pszichikus komponenseknek a készletei, amelyek az egyes emberek mindennapi egyéni és szociális létéhez szükségesek. Az egyes emberek általában csak néhány speciális kompetenciát sajátítanak el. A speciális kompetenciák sajátos motívumok és tudások (speciális képességek, szokások, készségek és ismeretek) rendszerei. A speciális kompetencia funkciója, hogy az ember saját és mások érdekében valamilyen állapotváltozást, produktumot hozzon létre. Valamennyi speciális kompetencia sajátos produktumainak első példányai tág értelemben vett alkotás eredményei, ennélfogva valamennyi speciális kompetenciának a tág értelmében vett alkotóképesség az általános alapja."

A kompetencia nem szinonimája a képességnek (skill), hanem képesség (ability) komplex feladatok adott kontextusban történő sikeres megoldására. A fogalom magában foglalja az ismeretek mobilizálását a kognitív és gyakorlati képességeket, a szociális és magatartási komponenseket, attitűdöket, érzelmeket és az értékeket egyaránt.

1.táblázat: Kulcskompetenciák kategóriái (DeSeCo – program szerint) [42]

autonóm cselekvéssel	eszközök interaktív használatával	szociálisan heterogén környezetben való működéssel
elsajátítható kompetenciák		
saját (élet)tervek, személyes elképzelések kialakítása, önálló vezetés; jogok, szükségletek, érdekek érvényesítése, védelme	ismeretek, információk interaktív használata; technológia interaktív használata; nyelv, szimbólumok, szövegek interaktív kezelés	másokkal való kapcsolatépítés; csoportmunkában való együttműködés; konfliktuskezelés és megoldás

Forrás: OECD/ DeSeCo, 2003.

[40] A felmérésben közreműködött dr. Kabai Imre, dr. Kabainé Tóth Klára, H. Kovács Judit.
[41] A kompetencia szó a latin competentia szóból származik, jelentése illetékesség.
[42] V.ö.: OECD/DeSeCo (Defining and Selecting Key Competencies) program 1997-2002; Key DeSeCo publication.s Key competencies for a successful life and a well-functioning society 2003,D.S. Rychen and L.H. Salganik (eds.)

A kompetencia, mint hasznosuló, hasznosítható készség, tudás manapság sokféle értelemben használatos a mindennapi beszédben és a tudományos értekezésekben is.

Korszerű értelmezések szerint a lényeg nem csupán a tudás birtoklása, hanem a megszerzett tudás *új helyzetekben való alkalmazásának, az újabb és újabb tudások megszerzésének képessége, azaz sokak megfogalmazása szerint kompetenciái*.

Az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciák egy-egy adott helyzetben megfelelő ismeretek, készségek és attitűdök összességét foglalják magukba. Különösen szükségesek a személyes önmegvalósításhoz és fejlődéshez, a társadalmi beilleszkedéshez, az aktív polgársághoz és a foglalkoztatáshoz (Kocziszky, V. Somosi, 2017).

A kulcskompetenciák megléte elengedhetetlen a tudásalapú társadalmakban, és biztosítja a munkaerő olyan mértékű rugalmasságát, amely lehetővé teszi az állandó változásokhoz való mind gyorsabb alkalmazkodást az egyre nagyobb mértékben globalizálódó világban. Fontos tényezői továbbá az innovációnak, a termelő- és versenyképességnek, valamint hozzájárulnak a dolgozók motivációjához és elégedettségéhez, a munka minőségéhez.

Az Európai Parlament és a Tanács 2006/962/EK ajánlása[43] alapján váltak a közgondolkodásban ismertté az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciák, amelyek valamennyi szakma és foglalkozás, valamint a társadalmi élet alapját adó készségek.

A kulcskompetenciákat (anyanyelven és idegen nyelveken folytatott kommunikáció, matematikai és alapvető kompetenciák a természet- és műszaki tudományok terén, a digitális kompetencia, a tanulás módszertanának elsajátítása, a szociális és állampolgári, valamint kezdeményezőkészség és a vállalkozói kompetencia, valamint a kulturális tudatosság és kifejezőkészség) a következő csoportoknak kell elsajátítaniuk:

- A fiataloknak a tankötelezettség végéig, felvértezve őket ezzel a felnőttkorra, különös tekintettel a munkába állásra, egyszersmind alapot képezve a további tanuláshoz;
- A felnőtteknek egész életük során, készségeik fejlesztésével és frissítésével.

A kulcskompetenciák elsajátítása összhangban áll az esélyegyenlőség és az általános hozzáférés elvével. Ez a referenciakeret alkalmazandó azokra a hátrányos helyzetű csoportokra is, amelyek tanulási képességeik terén támogatásra szorulnak. Az ilyen csoportokra példaként említhetők a gyenge alapkészségekkel rendelkező emberek, a korai iskolaelhagyók, a tartós munkanélküliek, a fogyatékkal élők, a bevándorlók stb.

A kulcskompetenciák megléte elengedhetetlen és egyre inkább azzá válik a világ minden országában, az európai gazdasági övezetben pedig kiváltképp. Ezek a kulcskompetenciák kölcsönösen függenek egymástól, és a hangsúly minden esetben a kritikus gondolkodáson, a kreativitáson, a kezdeményezőkészségen, a problémamegoldáson, a kockázatértékelésen, a döntéshozatalon és az érzelmek konstruktív kezelésén van. A kulcskompetenciák megléte, illetve funkcionális működése teszi lehetővé a generikus és speciális kompetenciák kifejleszthetőségét.

A generikus kompetenciák elsajátítása nem köthető egyetlen speciális tárgyhoz, a munka világában valamennyi szervezet valamennyi munkakörére, minden olyan emberi tevékenységre, amely kapcsolatba hozható munkatevékenységgel, általánosan vonatkozó viselkedés-együttes. Ilyen generikus kompetencia a racionális szervezés, idővel és erőforrásokkal való gazdálkodás, a problémaközpontú gondolkodás, amely számba veszi az alternatív megoldási lehetőségeket, összehasonlítja azokat és lényeglátóan, döntésképesen választ közülük. A többi szereplővel együttműködésre törekvő, a szándékok és igények megfogalmazásában kezelésében kommunikatív viselkedésmód, illetve az innovativitás és a kreativitás is ide tartozik. A funkcionális kompetenciák egy-egy munkakör vagy feladat sikeres ellátásához szükséges viselkedés-repertoár elemeit foglalják magukba, ezek forrásuk szerint lehetnek képességek, tanulás útján elnyert tudáselemek, illetve a gyakorlás útján létrejött rutin.

[43] Az Európai Parlament és a Tanács2006/962/EK ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról [Hivatalos Lap L 394., 2006.12.30.].
http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_hu.htm.

A kompetenciamérés folyamata

A vizsgálat előkészítésére 2018. májusában, a tényleges felmérésére pedig 2018. június-július hónapokban került sor. A vizsgálat un. „*kompetencia-párbeszéd*" kérdőív segítségével történt. Ennek során a szociális ápoló - gondozó munkakör esetében az un. szakmai kompetenciáik, a közép - és felsővezetői munkakörben dolgozók vezetői készségei kerültek felmérésre.

A kompetenciasorokat (kérdőíveket) az érintett intézmények vezetőinek és a szakértők együttes véleményének figyelembevételével, közösen alakítottuk ki. Ennek eredményeként négy, (két-két összefüggő) un. „*tükör-kérdőívet*" készült. A két (munkatársi és vezetői) szint azonos számú és tartalmú kompetenciát tartalmaz.

A vezetői kör megkérdezéséhez a középvezetők magukról és az őket irányító intézményvezetők pedig róluk töltöttek ki. A munkatársak kérdőívei, amelyeket ők magukról, illetve vezetők róluk kitöltöttek, huszonöt (négy csoportba sorolt) kompetenciát tartalmazott, amelyeket két szempont szerint kellett értékelniük: az adott munkakör eredményes betöltéséhez a szóban forgó kompetencia *mennyire szükséges*, ill. az érintett *mennyire rendelkezik* vele. Mindkét szempont esetében ötfokozatú skálán kellett az értékelést megadni.

Így kialakult az un. kettős diszkrepancia-térkép, amelyben egyrészt felismerhetőek a munkatársak egyéni kompetenciahiányai, esetleg többletei. Másrészt a vezetőknek a közvetlen általuk irányított munkatársakkal kapcsolatos kompetencia megítélésük jeleníthető meg.

A felmérésbe bevont intézmények vezetőit és munkatársait kommunikációs terv segítségével értük el. A kapcsolattartás során kölcsönös megértésre és arra törekedtünk, hogy az információk pontosan jussanak el az érintettekhez, ne okozzunk zavart a munkavégzésben, ne váltson ki konfliktust vagy gyanakvást a felmérés. Érzékeltetni kívántuk, hogy a folyamat munkájuk jobbá tételéről, örömtelivé és tudatossá válásáról szól. A felmérés anonim volt, azonosításra alkalmas adatokat nem tartalmaz, intézményi és csoport szinten összesített adatok kerültek rögzítésre. Személyesen és írásban is többször találkoztunk valamennyi érintettel, így joggal állítható, hogy a statisztikai feldolgozás nyomán keletkező eredmények lényegre törő, egyénekre és intézményekre szabott fejlesztés alapjául szolgálnak. A vizsgálat során nyert megállapítások alapját képezik a munkáltató és a munkavállaló közötti eredményes és izgalmas „*párbeszédnek a kompetenciák nyelvén*", továbbá ötleteket és eszközöket szolgáltat egy képzési terv kidolgozásához és egy szervezetfejlesztési folyamathoz is.

A kompetencia-vizsgálathoz speciális kompetencia-szótárt állítottunk össze, amit a megrendelő munkatársaival együttműködve alakítottunk ki, részint azokból a kompetencia-elemekből, amelyeket a szakirodalom a generikus és a funkcionális kompetenciák körébe sorol, részint pedig felhasználtuk korábbi kutatásaink elemeit is. A kompetencia-szótár huszonöt kompetencia-elemet tartalmaz tematikus összerendezésben, vannak közöttük olyanok, amelyeket „szakmai kompetenciáknak" minősítettünk, vannak személyes és személyközi jellegűek, valamint kommunikációs készségek.

A kompetencia-vizsgálatok eredményei

A kutatásba - a megrendelő szándékai szerint – a négy intézmény (AM., BG., CE., Y.) munkatársai teljes létszámban részt vettek. A telephelyek szerint vizsgálva azt találtuk, hogy a válaszok lefedik a gondozói munkakörben foglalkoztatottak populációjának döntő részét mind az önportrék, mind pedig a vezetői értékelések esetében. A kutatás végső elemszámát 360 főben állapítottuk meg, ami az önmagukról portrét rajzolók számát illeti. Az önmagáról nyilatkozó 360 munkatárs demográfiai leírására három szempontot vettünk figyelembe. Egyrészt fontosnak találtuk a válaszadó nemét, másrészt az intézményt, ahol dolgozik, illetve azokat a munkaéveket, amelyeket jelenlegi munkakörében idáig eltöltött, a munkatársak beosztása nem szolgált ebben a kutatásban „*magyarázó változóként*". A megjelölt 360 munkatárs döntő része, 83 százaléka nő, csak 15 százalékuk férfi.

A munkahelyen eltöltött évek. Az években (vagy hónapokban) megadott munkaviszony-időtartamokat öt kategóriába soroltuk, amely alapján azt láttuk, hogy nagyjából egynegyed azok aránya, akik két éve vagy ennél rövid ideje (18,2%) dolgoznak a különböző intézményekben, 17,5%-uk 2-5 éve, 21,4% 6-10, 13,3% 11-15 éve, és 21,1% 16 éve vagy régebben. Néhányan erre a kérdésre nem válaszoltak (1,2%).

A fenti változók között, amelyeket a továbbiakban „magyarázónak" tekintünk, statisztikai jellegű összefüggéseket nem találtunk, leszámítva azt, hogy a hosszú, 11-15, illetve 16 vagy több éves munkaviszony ezen a munkahelyen, ebben a munkakörben a nők körében inkább jellemző, kevésbé a férfiaknál.

A munkavállalók önmagukról alkotott véleménye

A kutatás elsődleges célja az elvárásoknak („percepcionált diszkrepanciáknak") és a tényleges munkahelyi teljesítmény közötti eltéréseknek a feltárása volt.

Kérdőívünk huszonöt kompetenciát sorolt fel, amelyek négy csoportba rendezve jelentek meg, szakmai, személyiség-, személyközi és kommunikációs jegyek kerültek egy-egy csoportba. A szakmainak nevezett kompetencia-sorban *az elméleti szaktudás, a szaktudás alkalmazása a gyakorlatban, az önálló munkavégző képesség, a nagy munkabírás, terhelhetőség, valamint a pontosság, precizitás kapott* helyet.

Amennyiben a felsorolt készségeket aszerint vizsgáljuk, hogy azok mennyire fontosak, szükségesek a válaszadóink szerint, akkor a két legfontosabbnak az *önálló munkavégző képességet* (4,8 az ötfokú skálán), illetve a *pontosságot, precizitást* (4,78) tekintik. A felsorolt kompetenciákban abból a szempontból, hogy azzal mennyire, milyen mértékben rendelkeznek, magukat az *önálló munkavégző képesség* tekintetében ítélték meg a legjobbnak (4,55), míg a legkevésbé annak az *elméleti szaktudás, felkészültség* területén (1. ábra). Ennek a kompetenciacsoportnak az átlaga 4,72 a szükségesség, 4,30 pedig a rendelkezésre állás szempontjából.

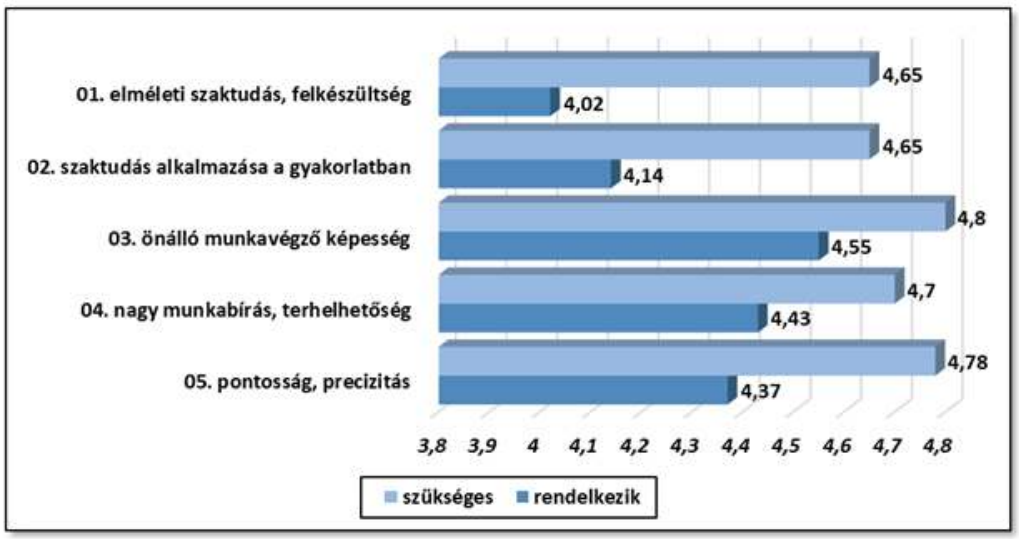

1.ábra: Szakmai készségek
Forrás: FENNTARTÓ munkatársai kompetencia vizsgálata, N=360

Az átlagok mögött szinte valamennyi itt felsorolt készség esetében találunk eltéréseket, amelyek megmutatják, hogy jelentős különbségek fedezhetők fel a magyarázó változók mentén végzett mélyebb elemzés során[44].

Az *elméleti szaktudást, felkészültséget* az átlagnál szignifikánsan fontosabbnak ítélik a Y kollégák (4,74) és a CE Idősek Otthona dolgozói (szintén 4,74), valamint a pályán legalább 16 éve dolgozók (4,81). Ez a készség kevésbé szükséges az AM (4,45) és a BG munkatársai számára (4,41; az F-próba elfogadási valószínűsége: P=0,001) és azoknak, akik 3-5 éve dolgoznak ebben a munkakörben (4,44; P=0,015). Ha ezt a kompetenciát aszerint vizsgáljuk, hogy mennyire rendelkeznek vele a válaszadók, a 4,02-os átlag mögé tekintve egyetlen eltérést látunk: a 0-2 éves munkaviszonnyal rendelkezők saját elméleti felkészültségüket 3,80-ra, a 6-10 évvel pedig 4,17-ra értékeltek, P=0,007 mellett.

A szaktudás alkalmazása a gyakorlatban a Y alkalmazottai (4,73), a nők (4,68) és a leghosszabb, legalább 16 éves munkatapasztalattal bírók (4,80) számára az átlagnál szignifikánsan szükségesebb kompetenciák. E csoportokkal szemben kevéssé fontos ez a BG munkatársai (4,44; P=0,019), a férfiak (4,42; P=0,046) és azok számára, aki három-öt éve dolgoznak a jelenlegi munkahelyükön (4,52; P=0,008).

Az önálló munkavégző képesség kapcsán a válaszadók úgy vélik, ez a legfontosabb készség ebben a kompetenciacsoportban mind a „szükséges", mind pedig a „rendelkezik vele" oldalon, ezt mutatják a magas átlagértékek. Ha megnézzük, hogy magyarázó változóink mentén vannak-e releváns eltérések, akkor erős szignifikancia - szint mellett találjuk meg azokat. *Az önálló munkavégző képesség* fontosabb a nők (4,82), mint a férfiak (4,68; P=0,046) számára, a 15 év feletti munkaviszonnyal rendelkezők (4,87), mint a három - öt éves munkatapasztalattal rendelkezők számára (4,70; P=0,089). Itt a CE munkatársai (4,85) véleménye a BG munkatársai véleményével összehasonlítva (4,53; P=0.043). Ami a rendelkezésre állást illeti, a*z önálló munkavégző képesség* a leginkább az CE (4,67) munkatársait jellemezi a saját véleményük szerint, szemben a BG (4,18; P=0,052) válasz adóival. Az, hogy a 0 - 2 éves munkaviszonnyal rendelkezők ezt alacsonyabbra (4,28) értékelik, természetes, de a leginkább önállónak ezen a területen magukat azok tartják, akik 6-10 éves munkaviszonyt tudnak maguk mögött (4,73; P <0,005).

A *nagy munkabírás, terhelhetőség* az a kompetencia, amelyre a kapott válaszok szinte nem is térnek el aszerint, hogy kiktől és melyik intézményből kaptuk. Egyetlen kivétel van, a „szükséges" oldalon a nők 4,75-ot, a férfiak pedig 4,55-ot mondanak, P=0,014 mellett.

A pontosság, precizitás esetében nem volt eltérés sem abban, hogy mennyire szükségesek, sem pedig a rendelkezésre állás terén, azt az egyetlen kivételt tekintve, hogy ezt a kompetenciát a legrövidebb munkaviszonnyal rendelkezők kevéssé (4,69), a leghosszabbal pedig nagyon fontosnak (4,88; P=0,098) értékelik aszerint, hogy az mennyire szükséges.

A kompetenciák második, legnagyobb csoportját azok a beállítódások, személyiségjegyek alkotják, amelyek az előző csoport átlagaihoz képest némileg magasabb értéket mutatnak: a válaszadóink 4,79-os átlagpontot adtak arra, hogy ezek mennyire szükségesek, és 4,46-ot, hogy mennyire állnak rendelkezésre, melyet a 2.sz ábra szemléltet.

Az *etikus magatartás* esetében az eltérés a „kell" és a „van" között negyed osztályzatnyi (0,25). Körülbelül ez a helyzet akkor is, ha a magyarázó változóink mentén vizsgáljuk a kérdést, mindössze egyetlen szempontból találtunk eltérést. Az Y intézmény munkatársai szerint ez na-

[44] A variacia-analizist (vagy *szóráselemzést*) alkalmaztuk, amelynek lényege: ha a függő változónk magas mérési szintű, míg a független változó alacsony, a függő változó szóródását két részre bonthatjuk: a csoportosított kategóriák közötti és az azon belüli szórásra. Az előbbi a független változó által „*magyarázott*", míg az utóbbi a „*nem magyarázott*" szórása a függő változónak. A *„teljes varianciát"* e két elem összegeként definiálhatjuk. A „külső" és a „teljes" varianciák hányadosát E-négyzetnek nevezzük (a magyarázó változó által „megmagyarázott hányad" - a százszorosa a magyarázott szórás százalékarányával egyenlő). Az F-próba teszt-statisztika révén dönthetjük el, hogy a magyarázott hányad elég nagy-e ahhoz, hogy *„szignifikáns összefüggésről"*, magyarázatról beszéljünk. (Lásd erről: Székelyi-Barna, 2002: 166-175.)

gyon fontos (4,93) és az átlagot szignifikánsan meghaladó mértékben rendelkeznek is vele (4,63). A másik véglet a BG munkatársaitól érkezett: ők ezt kevéssé lényegesnek (4,65; P=0,001) ítélik, és kisebbnek gondolják a rendelkezésre állását is (4,35; P=0,012).

Az *empátia* esetében szignifikáns eltérés nem volt kimutatható. A *tolerancia* vizsgálatakor mindössze egyetlen területen találtunk eltérést: a női válaszadók véleménye szerint az átlagnál szignifikánsan több kell ebből a készségből (4,87), szemben a férfiak véleményével (4,72, P=0,011). Amikor azt néztük meg, hogy mennyire rendelkeznek a válaszadóink ezzel a kompetenciával, akkor azt láttuk, hogy az eltérés mindössze egyetlen századnyi (4,41, illetve 4,42).

Az *előítélet-mentesség* eltérése a telephelyek szerint vizsgálva az Y intézmény munkatársai úgy gondolják, hogy erre az átlagot szignifikánsan meghaladó mértékben szükség van (4,88) és ugyanúgy rendelkeznek is vele (4,54), míg a CE munkatársai ezt kisebb mértékben érzik szükségesnek (4,63; P=0,029), és a meglévő kompetenciaszintet is alacsonyabbra teszik (4,26; P=0,086). Nemek szerint vizsgálva az látható, hogy az előítélet-mentességnek a nők (4,85) szignifikánsan nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a szükséglet szintjén, mint a férfiak (4,71; P=0,051), miközben a meglévő kompetenciaszint között csupán kétszázadnyi eltérést vélnek (4,51 és 4,49).

2. ábra: Személyiségjegyek
Forrás: FENNTARTÓ munkatársai kompetencia vizsgálata, N=360

A munkában töltött idő alapján szintén vannak szignifikáns különbségek: míg abban, hogy ez a kompetencia nagyon szükséges, a 6-10 éve dolgozók a legbiztosabbak (4,94), míg a legrövidebb ideje dolgozók a legkevésbé (4,48; P=0,033). Ha a meglévő készségszintről nyilatkoznak, akkor az átlagot szignifikánsan meghaladóan előítélet-mentesnek mondják magukat a legrégebbi, a „15+ os" dolgozók (4,81) és legkevésbé annak azok, akik 3-5 éve dolgoznak ebben a munkakörben (4,68; P=0,093).

A stressztűrés esetében a legnagyobb, egyharmad osztályzatnyi az eltérés a „szükséges" és a „rendelkezésre áll" válaszok között, tehát itt a legnagyobb a diszkrepancia, meglepően kevés eltéréssel az egyes magyarázó változók mentén. Stressztűrésre az átlagot szignifikánsan meghaladó mértékben szükség van a Y válaszadók véleménye szerint (4,80), de kevéssé a BG alkalma-

zottai esetében (4,65; P=0,022), a nők (4,78), mint a férfiak (4,62; P=0,065) szerint. A stresszt a vizsgálatunk eredménye szerint a legjobban a 6-10 éve dolgozók (4,26), legnehezebben a legtöbb munkaévekkel rendelkezők (3,99; P=0,13) tudják kezelni.

A *felelősségvállalás, elkötelezettség a munkavégzésben* összefoglaló kompetencia esetében a magyarázó változók mentén szignifikáns eltérés nem mutatható ki.

A *fegyelem, a szabályok követése* terén azt láttuk, hogy ez a készség kiemelkedően fontos az Y intézmény munkatársai (4,85) számára, ha azt kérdeztük, hogy ez mennyire fontos. Ugyanerre a kérdésre a CE alkalmazottai átlagosan 4, 76-ot adtak, P=0,066 mellett.

A *kitartás* erénye csak a szükséglet szintjén mutat eltérést a magyarázó változók mentén: az Y intézményben (4,84) úgy gondolják, hogy ez nagyon fontos kompetencia, míg a BG alkalmazottai (4,59; P=0,037) szerint kevésbé. Más eltérés nem volt kimutatható.

A *fejlődés, önfejlesztés* terén szintén csak az intézmények között van különbség, és ott is csak abban, hogy ez a kompetencia mennyire szükséges: ismét a Y munkatársak gondolják azt, hogy ez nagyon fontos (4.65), míg a BG alkalmazottai (4,24; P=0,025) számára nem ilyen mértékben.

A *megbízhatóság* és a *rendszerező gondolkodás* olyan személyiségjegyek, amelyeket egyformán fontosnak éreznek a válaszadók mind a „szükséges", mind pedig a „rendelkezésre áll" megítélésében. A *megbízhatóság* az a készség, amely ebben a csoportban legmagasabb értéket kapta akkor, amikor azt ítélték meg a válaszadók, hogy szerintük mennyire kell megbízhatónak lenniük, 4,91 pontot. Ezen belül szignifikánsan magasabb értéket adtak a 6-10 éves munkaviszonnyal rendelkezők (4,99), a területen pályakezdők (0-2 éve) pedig alacsonyabbat (4,84; P=0,035).

Rendszerező gondolkodásra szükség inkább a nők (4,77), mint a férfiak (4,60; P=0,033) szerint van, és ekként vélekednek a legrégebbi alkalmazottak (4,87) is, szemben a pályakezdőkkel (4,57; P=0,036). Amikor arra válaszolnak, hogy mennyire vannak birtokában ennek a kompetenciának, szintén a „15+ os" munkavállalók véleménye haladta meg szignifikánsan az átlagot (4,64), szemben a 0-2 éves munkaviszonnyal rendelkezőkével (4,29; P=0,100).

A személyközi készségek kompetenciacsoportban, melyet a 3.sz ábra szemléltet, nagyon magas annak az átlaga, hogy mennyire szükséges készségekről beszélünk (4,78), és viszonylag nagy hiányról is számoltak be a válaszadók, miután a rendelkezésre állás szintjét mindösszesen 4,29-ra értékelték. Ezen belül mind az egyes felsorolt készségek szerint, mind pedig a magyarázó változók mentén jelentős eltéréseket tapasztaltunk.

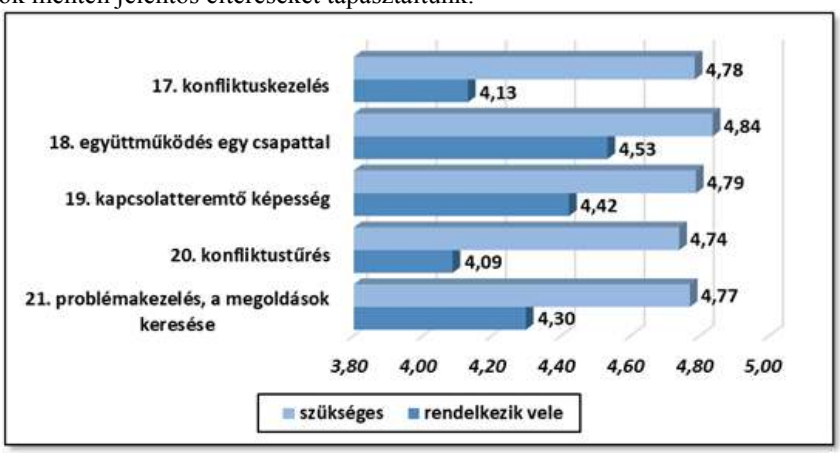

3. ábra: Személyközi készségek
Forrás: FENNTARTÓ munkatársai kompetencia vizsgálata, N=360

A *konfliktuskezelés* készsége nagyon fontos az Y válaszadók számára (4,84), de kevéssé a CE és BG intézmény dolgozóinak (CE: 4,52 és BG: 4,56; P=0,001), valamint a nőknek (4,81),

szemben a férfi válaszolókkal (4,64; P=0,015). Nem láttunk abban különbséget, hogy milyen mértékben rendelkeznek a megkérdezettjeink a konfliktuskezelés képességével egyetlen magyarázó változó mentén sem. *Együttműködés egy csapattal* és a *kapcsolatteremtő képesség* sem a szükségesség, sem a rendelkezésre állás területén nem volt megosztó a válaszadók különböző csoportjai között. Egyedül a Y válaszadók (4,89) mondták azt, hogy *együttműködni egy csapattal* az átlagot szignifikánsan meghaladó mértékben szükséges kompetencia, szemben a BG munkatársai véleményével (4,71; P=0,020). Az elemzések nem mutattak ki további különbségeket egyik kérdésnél sem, bármely szempont szerint (magyarázó változók, szükséges-><-rendelkezésre áll) vizsgáltuk.

A *konfliktustűrés* terén ismét az Y munkatársai (4,80) ítélték úgy, hogy ez az átlagot szignifikánsan meghaladó mértékben szükséges kompetencia lenne, szemben a CE és BG két intézmény pontosan megegyező véleményével (4,56; P=0,022).

A problémakezelés, a megoldások keresése ismét csak Y intézményben fontosabb az átlagnál (4,84), míg az CE munkatársai ezt ellenkezőleg látják (4,58; P=0,008). Azok, akik a legrégebben, 16 éve vagy annál is régebben dolgoznak ezen a munkahelyen, szintén az átlagot szignifikánsan meghaladó mértékben (4,80) tartják szükséges kompetenciának ezt, szemben a kezdők (0-2 év) véleményével (4,67; P=0,084.)

A kompetenciák utolsó csoportja (4.sz ábra) a kommunikációs készségeket foglalja magába, amely közül a *beszédkészség* és az *íráskészség* két olyan kulcskompetencia, amelyek a társadalmi beilleszkedés alapvető készségei, míg a másik kettő olyan speciális kompetencia, amely a hivatás speciális kompetenciája. A válaszadók ebben a csoportban 4,67-ra értékelték azok szükségességét, és 4,29-ra a rendelkezésre állását, jelentős eltérések mellett.

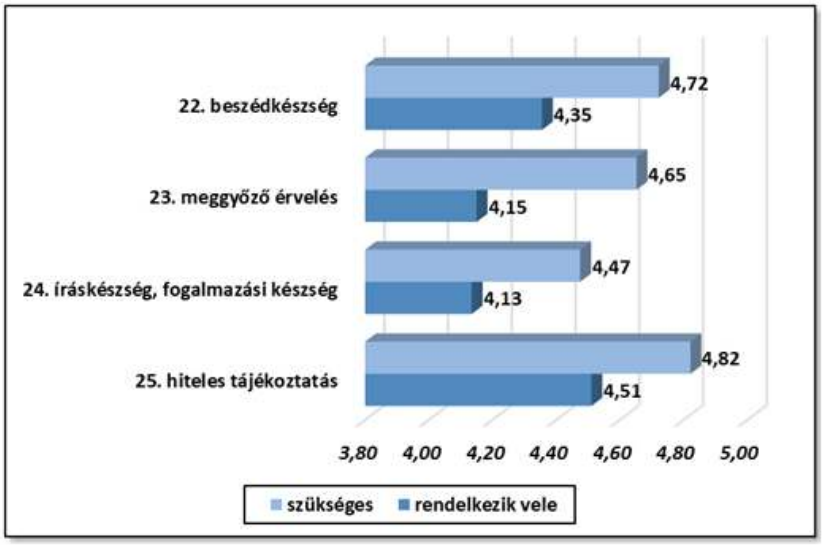

4. ábra: Kommunikációs készségek
Forrás: FENNTARTÓ munkatársai kompetencia vizsgálata, N=360

A beszédkészség szükséges voltát az Y dolgozói 4,82-ra, a CE alkalmazottjai pedig 4,48-ra értékelték, P=0,034 mellett. Azok, aki legfeljebb két éve dolgoznak az intézménynél, 4,59-ot, a 6-10 éve itt dolgozók 4,83-ot adtak erre (P=0,034). A beszédkészség rendelkezésre állása átlagosan 4,35 az ötfokú skálán, és egyetlen magyarázó változó mentén se látunk eltérést.

A *meggyőző érvelést* szükségesebbnek érzik a nők (4, 68), mint a férfiak (4,51; P=0,064), de nem látnak statisztikai különbséget abban, hogy mennyire birtokolják ezt a készséget. A meggyőzés igénye szignifikánsan magasabb az Y munkatársak esetében (4,72), mint az AM esetében (4,52; P=0,036) között. Abban, hogy milyen mértékben áll rendelkezésre ez a kompeten-

cia, szintén nem látunk statisztikai különbségeket. Az *íráskészség, fogalmazási készség* területén szintén kicsik az eltérések, és ismét csak a „szükséges" oldalon láthatóak. Így a férfiak (4,30) ezen a területen kevesebb kompetencia-igényt látnak, mint a nők (4,50; P=0,061), a BG alkalmazottai (4,29), mint a Y munkatársai (4,59; P=0,001). A *hiteles tájékoztatás* esetében a magyarázó változók mentén szignifikáns eltérés nem mutatható ki.

A vezetők a munkatársakról

A vezetők által a munkatársakról kitöltött kérdőívek száma 353, az arányok mindhárom „*magyarázó változónak*" nevezett kérdés esetében szinte megegyeznek a „*munkavállalók önmagukról*, kérdőív kitöltőinek demográfiai jellemzőivel, tehát nagyjából ugyanannyi női válasz érkezett, mint nőről készült válasz stb.

Az első kérdéscsoportba azok a készségek kerültek, amelyeket szakmai kompetenciáknak nevezünk. A vezetők véleménye szerint az ezekkel a készségekkel szembeni elvárás 4,89 az ötfokú skálán, a munkatársak által nyújtott teljesítmény pedig 4,25.

1. A munkatársak önmagukról és a vezetőkről alkotott véleménye

Az egyesített adatbázis eredményeit bemutató 5.sz ábráról leolvasható, hogy a szükséges kompetenciák tekintetében a munkáltatói elvárások kivétel nélkül magasabbak annál, mint amit a munkavállalók önmagukkal szemben követelményként megfogalmaznak. Az átlagos eltérés 0,12, tehát összességében a munkavállalók ennyivel kevesebb kompetenciaszükségletet érzékelnek. A legnagyobb eltérések a véleményekben a *szaktudás gyakorlati alkalmazásánál* (a vezetők szerint 4,86, a dolgozók szerint pedig 4,65 a szükséges készségszint) 0,21 az eltérés, *a fejlődés, önfejlesztés* terén 0,20 az *elméleti szaktudás esetében* 0,18 század az a különbség, amellyel a vezetők többet várnak el annál a szintnél, amelyet a dolgozók önmagukkal szemben felállítottak. A legkisebb eltérést a *felelősségvállalás, elkötelezettség a munkavégzésben* (0,04; 5. sz. ábra).

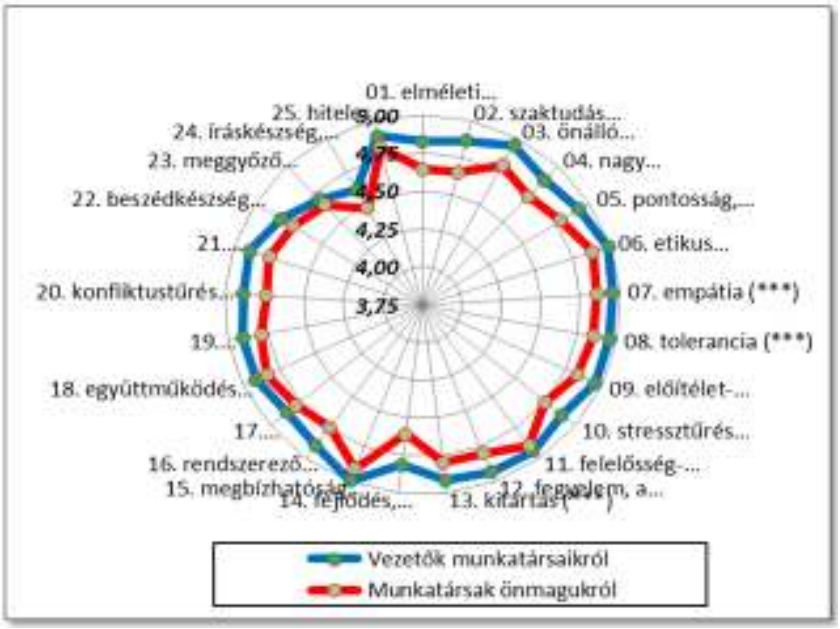

5. ábra: „Mennyire szükségesek az Ön (munkatársa) munkájához, mindennapi tevékenységeihez a felsorolt készségek, kompetenciák?"

Forrás: Fenntartó munkatársai kompetencia vizsgálata és a vezetők véleménye a munkatársakról, N=713

A kompetenciák rendelkezésre állásának mértékét a 6. sz. ábra foglalja össze abban az összehasonlításban, hogy egy ábrán jelenítjük meg ismét a munkatársak önmagukról rajzolt portréját azzal a képpel, amelyet a vezetőik alkottak róluk. A meglévő készségszintet a vezetők mindösszesen 4,25-ra, a munkavállalók pedig 4,37-ra taksálják, tehát az eltérés jelen esetben pontosan ugyanannyi, mint a szükséges kompetenciáknál volt. A legnagyobb eltérések a *felelősségvállalás, elkötelezettség a munkavégzésben* (0,30), a *problémakezelés, a megoldások keresése* terén (0,28), valamint a *megbízhatóság*ban, a *konfliktuskezelés*ben, ahol egyaránt 0,18-dal jobb teljesítményt gondolnak magukról nyújtani a munkatársak, mint ahogy azt a vezetők látják.

A kompetenciahiányokról általánosságban két megállapítást tehetünk. Az egyik, hogy a meglévők szintjét összevetve a szükségesekkel, az mindkét elemzésben hiányt mutat. Ez természetes, hiszen nincs olyan munka, amit ne lehetne mindig egy kicsit jobban csinálni, egy morzsányi többlet-odafigyeléssel, erőfeszítéssel megtámogatni. A másik megállapítás az, hogy a jelen kutatásban állt elő az a jelenség, hogy a vezetők minden kompetencia esetében nagyobb hiányt mondanak, mint amit a munkatársak magukról érzékelnek.

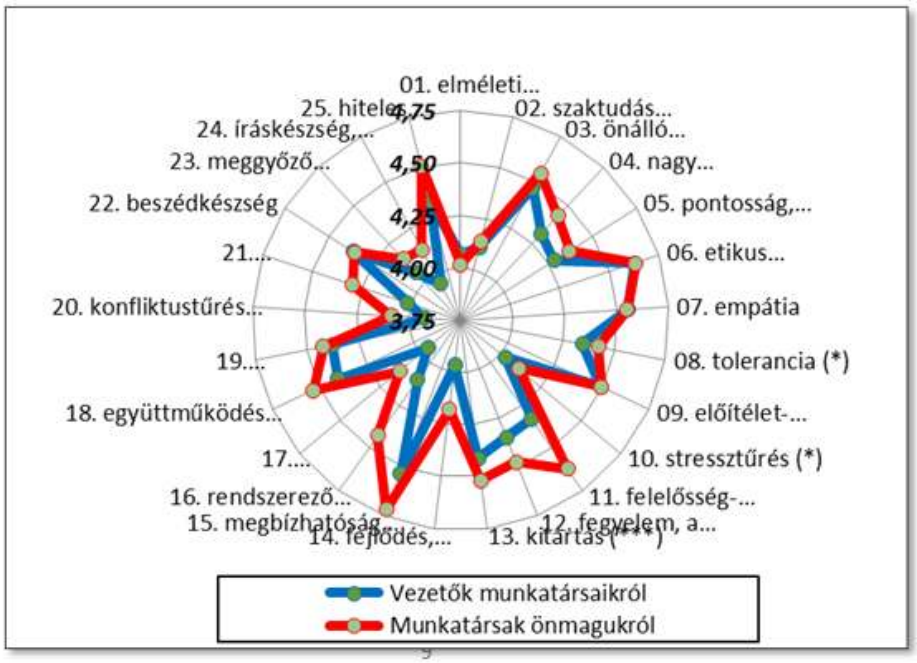

6. ábra: „Milyen mértékben rendelkezik (az) Ön (munkatársa) ezekkel jelenleg?”
Forrás: Fenntartó munkatársai kompetencia vizsgálata és a vezetők véleménye a munkatársakról, N=713

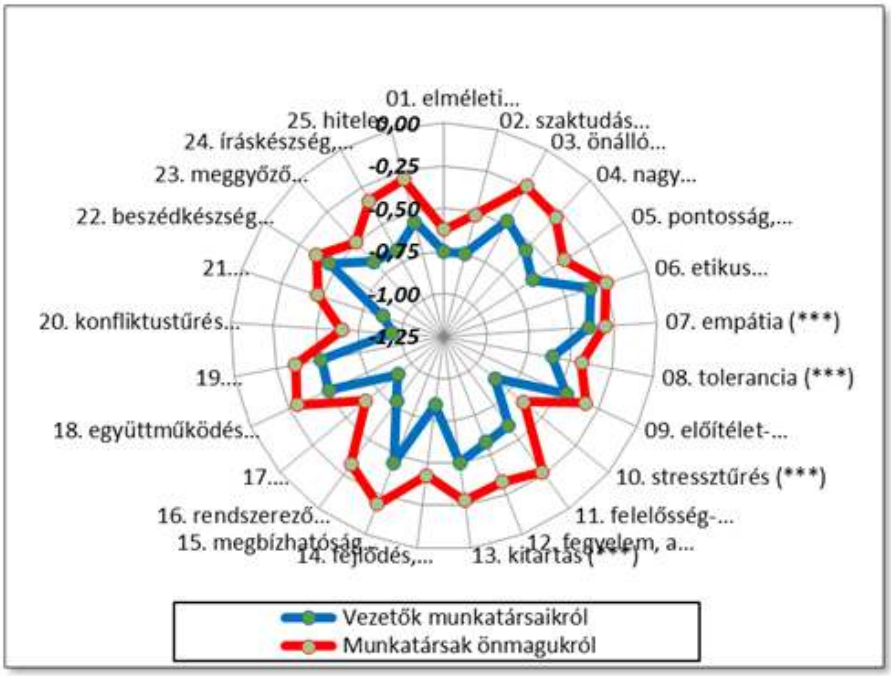

7. ábra: Kompetenciák hiánya
Forrás: Fenntartó munkatársai kompetencia vizsgálata és a vezetők véleménye a munkatársakról, N=713

Összegzés

A szociális szolgáltatók szakmai fejlődése, a minőségi szolgáltatások biztosítása érdekében az érintett szociális intézmények munkatársai körében kompetencia elégedettségi felmérésekre került sor. A vizsgálatok részint megerősítették azokat az ismereteket, amelyek az intézmények és fenntartók vezetői előtt ismertek voltak, másrészt új összefüggéseket tártak fel a munkatársi, középvezetői, és nem utolsó sorban az ellátotti gondolkodásnak, érdekek és értékek mentén való cselekvésnek. A kompetenciatérkép sohasem lehet alapja a megbélyegzésnek, elítélésnek, hanem alapja annak, hogy az érintettek egymással olyan párbeszédet folytassanak, amely a kompetenciák nyelvére, jelenlétére fordítja le a munkakörök sikeres betöltéséhez szükséges készségeket. Ez előrevetíti a szervezet munkaerő gazdálkodásának a tudatosságát is. A felmért tanulságok felhasználása hozzájárul az egyéni és intézményi fejlesztés megalapozásához. A vizsgálat során nyert adatok relevánsak, alapját képezik a munkáltató és a munkavállaló közötti „*párbeszédnek a kompetenciák nyelvén*", eredményes és izgalmas továbbképzési tematikák, szervezetfejlesztési tervek építhetők.

A vizsgált intézményfenntartó egyház által fenntartott négy (AM., BG., CE., Y.) intézmény dolgozói és vezetői körében elvégzett, kompetenciaalapú felmérés nyomán elkészült elemzés alapján beavatkozási területként javaslatokat fogalmaztunk meg, melyeket az alábbiakban foglalunk össze:

A munkatársak esetében:

- Szakmai kompetenciák frissítése – egészségügyi – ápolási-, szociális -, módszertani, készségek;
- Jó gyakorlatok, jó példák, jó megoldások, tanuljunk egymástól. – tapasztalatcsere;
- Gyakorlati bemutatók, látogatások;
- Önismereti tréningek;

- Identitás megerősítés;
- Szervezeti célokkal azonosulás - bevonódás;
- Konfliktuskezelés, hogyan adunk visszajelzést?
- Stressztűrés, stresszkezelés;
- Érzékenyítő tréningek – miért jó itt dolgozni? Mi a szolgálatom, mi a munkám? értelme? „Keresztény házban dolgozom" című tematika fejlesztés és bevezetése;
- Csapatépítés - célok, egyéni, közösségi célok megfogalmazása, tudatosítása;
- Szakmai elkötelezettség erősítése – hol a helyem és miért?
- Szervezeti átláthatóság, a „saját helyem" megtalálása
- Önkéntesség – az intézmények környezetéből, a gyülekezetekből önkéntesek bevonása, felkészítése és együttműködés az önkéntesekkel;
- Asszertív kommunikáció
- Kedvcsinálás – hogyan tud azonosulni az intézmény céljaival, hogy tudja követni a hiteles vezetőt;
- Életpálya modell – miért fontos a munkám minden területe;
- Csoportos szupervízió;
- Írás - fogalmazáskészség;
- Problémakezelés, a megoldások keresése;
- Felelősség - vállalás, elkötelezettség a munkavégzésben;

Vezető – középvezető munkatársak esetében:

- Elhívástudat, az elhívás által kapott cél(tudatosság) megosztása a munkatársakkal;
- Szervezeti rendszer korszerűsítése, a komfortzóna elhagyása – alázat és magabiztosság;
- Hogyan fogadjam a visszajelzést;
- Életpálya modell – vezetőképzés, vezetői utánpótlás nevelés;
- Vezetői készségek – helytállás a vezetésben;
- A vezetők célkitűzéseinek végig vezetése, mentorlás – rövid és középtávon;
- Vezetői egyéni coaching;
- Team-coaching;
- Szervezetfejlesztés, szinergiák erősítése;
- Munkaerő kapacitás megosztása, központi HR gazdálkodás;
- Szakmai alázat, szolgáló vezetés; stressz-, konfliktus-, (esetleg: monotónia) - tűrés;
- Önismeret, önkritika, sebezhetőség;
- Csapatépítés, csoportfejlesztés; fegyelem, szabálykövető magatartás;
- Döntéshozás, proaktivitás; motiválás, bátorítás;
- A gondolkodás és a viselkedés rugalmassága;
- Következetesség, kitartás célok és értékek mellett;

Felhasznált irodalom

Az Európai Parlament és a Tanács2006/962/EK ajánlása (2006. december 18.) az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról [Hivatalos Lap L 394., 2006.12.30.].

http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_hu.htm.

KOCZISZKY GY. - VERESNÉ SOMOSI M. (2017): Opportunities for Increasing Efficiency by Public Utility Organisations. European Journal of Economics and Business Studies. Nr. 1. pp.136-147.

NAGY J. (1996): Nevelési kézikönyv személyiségfejlesztő pedagógiai programok készítéséhez. Mozaik Oktatási stúdió. Szeged. p. 206.

OECD/DeSeCo (Defining and Selecting Key Competencies) program 1997-2002; Key DeSeCo publication.s Key competencies for a successful life and a well-functioning society 2003,D.S. Rychen and L.H. Salganik (eds.).

Kiváló Ifjú Regionalista Díj 2018

A Magyar Regionális Tudományi Társaság elnökétől, Dr. Gál Zoltántól 2018. évi Kecskeméten megrendezett vándorgyűlésén Dr. Lipták Katalin a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézetének tanszékvezető egyetemi docense szakmai érdemei elismeréseként „Kiváló Ifjú Regionalista Díj”-at vehette át. A díjat minden évben pályázat útja egy 35 évnél fiatalabb, a regionális gazdasági folyamatokat vizsgáló kutató nyeri el az országból. A díjhoz gratulálunk, további eredményes munkát kívánunk!

Summaries

László Kulcsár

Rural development and local society

The introductory article aims to emphasize the regional approach to rural development and to point out the problems of the sector-centered perception. In our view, rural development has to be considered as a central factor in the region's resource-system and its regional situation and the social and cultural characteristics. The editor invited researchers for contributing who are not only well-known experts of the Hungarian rural society, but also they have the very strong concentration to the scientific approach of rural areas, to the role of the local economy and society and the rural communities considered.

Katalin Kovács – Bálint Koós

The patterns and changes of the well-being position of the settlement between 1990-2016

The aim of the authors of this study was to develop a complex index that enables to measure main social and territorial components of wellbeing at local (LAU-2) level and then use this index to assess development trajectories of the Hungarian settlements for the last 25 years. Given the constraints of available data, the new "wellbeing index" condenses half of the dimensions of wellbeing identified by Stieglitz–Sen–Fitoussi in their 2009 *Report. Results of did not indicate major territorial rearrangements during the last 2,5 decades, rather, some tendencies, downwards spirals and improving geographical contexts were identified, such as the decline of the South Transdanubian Region and a significant strengthening of towns of the Great Hungarian Plains. The latter was most likely impacted by increased employment capacities of these towns induced by public employment. Distribution of the EU funds in the last decade suggests that the access of villages to these financial instruments targeting sectoral and regional development is highly limited.*

Dezső Kovács

Some characteristics of the LEADER programme between 2010-2018 in Hungary

The study introduces the main characteristics of the Hungarian Leader programme between the 2010-2018 period. The implementation of the programme among the involved stakeholders holds several conflicts. In the study the author presents the main stages of the programme management, processes the scientific and management literature and via interviews provides insights in the opinion and attitudes of the involved participants. The main conclusion from idealistic point of view is that the Leader programme must be organized and managed based on trust in the rural participants.

Katalin Lipták –Klaudia Horváth

The role of social innovations in employment policy and rural development

To interpret social innovation, it is possible to attribute the specialty of employment to the peripheral regions. Yet, the latest development of new products, services and new methodologies, driven by social values, initiated and implemented by social players, which interprets new social interactions as a backward process of social development, places social innovation as the main point of employment. The aim of the study to introduce the differences between the technical innovation in the classical sense and the social innovation, as well as analysis of the widening effect of social innovations on employment and their role in rural development. Some of the social innovations are some of the most exemplary cases that have an employment-enhancing effect in both rural and urban areas. In addition, we made two interviews with the head of foundations in Miskolc, they use social innovation in their social farm and the employment of people with disabilities or disabled persons. As a result of our research it can be stated that the social innovations presented will contribute to improving the quality of life of people living in rural areas and people with disabilities in urban areas through employment.

Gusztáv Nemes

Social innovation and social learning in rural development

This article explores, what is the role played by social innovation and social learning related to rural development policy and local development efforts; what content, conditions, and results may be important. Through two case studies we investigate, how local values and traditions may be dressed in today's robe in an innovative manner, utilized as a resource in development, and what is the role of "lonely heroes" as reflexive agents in the process.

Tamás Domokos

Towards new segregation?
Development policy in the underdeveloped regions

The primary aim of this paper is to demonstrate how the Hungarian development policy related to the general principles of development sociology over the last decade. These theoretical principles include thinking in micro-regions or local communities, subsidiarity, engogeneity, bottom-up planning and construction, and community development. Most of these local focused community programs, projects, and human initiatives, interventions financed by the EU and the national government. The picture is not cheerful, and as a result of political decisions and increasing centralization we can face serious challenges for the next decade.

Zoltán A. Biró

Agricultural innovation process in the Székely region

The article presents the agricultural innovation process of the Székely region (Transylvania, Romania) based on the results of the research series that have taken place in the region for several years. The study focused on three main issues of the research program - the social and economic context of the region, the actors of the innovation process and the social embeddedness of innovative enterprises - indicates that agricultural innovation process has the potential for a paradigm shift in development policy for the rural region.

Szerzőink

Biró A. Zoltán	Ph.D, professzor, SAPIENTIA Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék
Domokos Tamás	tanszékvezető, Kodolányi János Egyetem Fejlesztő Szociológia Tanszék
H.Kovács Judit	vezetői tanácsadó
Horváth Klaudia	PhD. hallgató, Miskolci Egyetem, Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézet
Koós Bálint	MTA, KRTK, Regionális Kutatások Intézete, közgazdász, tudományos munkatárs
Kovács Dezső	PhD. címzetes egyetemi tanár, nyugdíjas, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete Pécs
Kovács Katalin	MTA, KRTK, Regionális Kutatások Intézete, szociológus, igazgató
Kulcsár László	professzor emeritus, Soproni egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar
Lipták Katalin	Ph.D. egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézet
Nemes Gusztáv	MTA, KRTK, Közgazdaság-Tudományi Intézet, tudományos főmunkatárs
Pilhál Zsolt	finanszírozási szakértő, a Miskolci Egyetem PhD-hallgatója

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány" rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.
A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.
A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)
Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.
Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.
Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.
Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.
Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.
Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címek vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.
Szövegközi kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.
Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).
Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás." megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.
Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.

A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.
A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:
Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.
Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe. (*szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:
CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag
ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.
PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: Önkormányzat és iskola. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatáskutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség